

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN, KÜLTÜR VE TARİH AÇISINDAN VİRANŞEHİR'DE
YEZİDİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Abdullah ÖZÇELİK

ŞIRNAK, 2025

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİN, KÜLTÜR VE TARİH AÇISINDAN VİRANŞEHİR'DE
YEZİDİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Abdullah ÖZÇELİK

Danışman

Doç. Dr. İsmet TUNÇ

ŞIRNAK, 2025

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tez çalışmasının Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlandığını, bu tez çalışmasında yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bahse konu bu kural ve ilkelerin gerektirdiği üzere, bu çalışmada özgün olmayan tüm bilimsel içerikleri kurallara uygun biçimde alıntılıyıp kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Beyanımınla çelişen herhangi bir delil bulunduğu takdirde tüm sorumluluğu üstleneceğimi kabul ederim.

Abdullah ÖZÇELİK

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Din, Kùltür ve Tarih açısından Viranşehir’de Yezidilik” adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Abdullah ÖZÇELİK

Danışman

Doç. Dr. İsmet TUNÇ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. İsmet TUNÇ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. İsmet Tunç danışmanlığında **Abdullah ÖZÇELİK** tarafından hazırlanan “**Din, Kültür ve Tarih açısından Viranşehir’de Yezidilik**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	Doç. Dr. İsmet TUNÇ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Talip DEMİR	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. M. Mekin MEÇİN	

Savunma Tarihi: 26/06/2025

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/.... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ

ÖN SÖZ

Tarih boyunca ortaya çıkan tüm inanç sistemlerini tarafsız bir bakış açısıyla ele alan Dinler Tarihi disiplini, herhangi bir dinî yüceltmeden ya da yargılamadan; inançların ortaya çıkış süreçlerini, tarihsel dönüşümlerini ve toplumsal etkilerini anlamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu bakış açısıyla, Viranşehir’de yaşayan Yezidilerin inançsal ve kültürel uygulamaları incelenmiştir. *Din, Kültür ve Tarih açısından Viranşehir’de Yezidilik* olarak hazırlanan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümü, araştırmanın kavramsal çerçevesini içermektedir. İkinci bölümde, Yezidiliğin tarihsel arka planı teorik açıdan bilimsel kaynaklara başvurularak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, Viranşehir’deki Yezidilerin inanç sistemi, dinî yapıları, halk inanışları ve ziyaret fenomenleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise kültürel öğeler, gelenekler, günlük yaşam ve sözlü kültür unsurları incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, ikinci bölümden itibaren Viranşehir Yezidilerinin etno-dinsel, etno-kültürel yapılarına ve toplumsal yaşayışlarına alan çalışmasıyla yoğunlaşmaktadır.

Akademik birlik sağlanmak amacıyla bu çalışmada genel olarak “Yezidilik” terimi kullanılacaktır. Ancak bu tercihin, *Êzîdî* toplumunun bireysel kimlik algılarına tamamen ters düştüğünün farkındayım. *Êzîdî* toplumu üyeleri kendilerini “Êzîdî” olarak tanımlamaktadır. İnsanların kendilerini nasıl isimlendiriyorlarsa o şekilde hitap edilmesi gerektiğine inanmakla birlikte, akademik birlik ve literatürdeki yaygın kullanım nedeniyle bu ifade kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı ne Yezid b. Muaviye üzerinden bir kimlik dayatması yaparak toplumu Şii çevrelerin hedefi hâline getirmek ne de “Şeytana tapanlar” şeklindeki önyargılı söylemlerle Sünni çevrelerin hedef göstermesine zemin hazırlamaktır. Bu çalışmada yalnızca *Êzîdî*lik inancı ve Viranşehir’de yaşayan *Êzîdî*ler akademik bir araştırma konusu olarak ele alınmış; bu topluluğun dinî ve kültürel değerleri objektif bir bakış açısıyla incelenmiştir. “Yezidilik” isminin kullanılmasının *Êzîdî* toplumunda yaratabileceği endişelerin farkında bir araştırmacı olarak, bu zorunlu tercihten dolayı içtenlikle özür dilerim.

Saha çalışması süresince kıymetli zamanlarını ayırarak bilgi, deneyim ve görüşlerini samimiyetle benimle paylaşan; güler yüzlü yaklaşımları ve misafirperverlikleriyle çalışmamın sağlıklı bir şekilde yürütülmesine büyük katkı sunan, tüm kaynak kişilere en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecim boyunca akademik rehberliğini, değerli katkılarını ve sabrını esirgemeyen; her aşamada bilgi birikimi ve yönlendirici fikirleriyle süreci benim için kolaylaştıran danışman hocam Doç. Dr. İsmet Tunç’a teşekkür ederim. Ve son olarak

hayatımın her döneminde olduğu gibi, tez sürecinde de maddi ve manevi anlamda her koşulda yanımda olan; varlıklarıyla bana güç veren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah ÖZÇELİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	xii
ABSTRACT.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
B. Araştırmanın Önemi	1
C. Araştırmanın Yöntemi	1
D. Araştırmanın Çalışma Grubu	3
E. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Çözümlemesi	4
F. Araştırmanın Soruları.....	5
G. Viranşehir'in Tarihi, Coğrafi Yapısı, İklimi ve İktisadi Yapısı	6
H. Viranşehir'in Etnik, Dinî ve Kültürel Yapısı	8
1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	9
1.1. Din	9
1.2. Kültür.....	10
1.3. Din ve Kültür.....	12
1.4. Dil ve Kültür.....	16
1.5. Sözlü Kültür	20
2. YEZİDİLİK İNANCININ TARİHSEL ARKA PLANI	22
2.1. Etimolojik Açından Yezidilik	22
2.2. Yezidiliğin Kökeni ve Köken Konusunda İleri Sürülen Bazı Görüşler .	23
2.3. Şeyh Adi B. Musafir El-Hakkâri	27
2.4. Adeviyye Tarikatından Etno-dinsel Bir Yapıya Evrilış Süreci.....	29
2.5. Yezidilik İnancının Mitolojisi: Kozmos-Evren, Yaratılış ve Tufan	32
2.6. Yezidilerin Etnik Kökeni ve Dilleri	36

2.7. Tarihsel Süreç Bağlamında Yezidilere Yapılan Saldırıları-Seferler	36
2.8. Türkiye’deki Yezidilerin Coğrafi Dağılımı.....	45
3. DİNÎ İNANÇ, RİTÜEL VE ZİYARET FENOMENİ AÇISINDAN VİRANŞEHİR YEZİDİLERİ.....	49
3.1. İnanç Esasları ve Ritüeller Açısından Viranşehir Yezidileri.....	49
3.1.1. Tanrı ve Melek Anlayışı.....	49
3.1.2. Peygamberlik İnancı.....	52
3.1.3. Kutsal Kitap Anlayışı	53
3.1.4. Tenasüh-Ruh Göçü Anlayışı.....	55
3.1.5. Farzlar	55
3.1.6. Namaz-Dua	56
3.1.7. Oruç	57
3.1.8. Hac	59
3.1.8. Zekât-Hayır	60
3.1.9. Kurban-Adak	61
3.1.10. Bayramlar.....	62
3.1.10.1. Sabit Zamanlı Bayramlar	63
3.1.10.2. Değişken Zamanlı Bayramlar.....	67
3.2. Bazı Adetler Açısından Viranşehir Yezidileri.....	68
3.2.1. Sihirli Çember	68
3.2.2. Berat.....	70
3.2.3. Sancak-Sencaq	71
3.2.4. Sünnet ve Kirvelik	72
3.2.5. Ahiret Kardeşliği.....	74
3.2.6. Dinî ve Sosyal Kast Sistemi.....	75
3.3. Halk İnanışları Açısından Viranşehir Yezidileri	83

3.3.1. Nazarla İlgili Halk İnanışları.....	84
3.3.2. Hayvanlarla İlgili Halk İnanışları.....	85
3.3.3. Uğur-Şans ve Uğursuzlukla-Musibetle İlgili Halk İnanışları	86
3.3.4. Misafirlerle İlgili Halk İnanışları	89
3.3.5. Ateşle İlgili Halk İnanışları.....	89
3.3.6. Cinlerle İlgili Halk İnanışları	90
3.3.7. Geçiş Dönemleriyle İlgili Halk İnanışları.....	92
3.4. Ziyaret Fenomeni Açısından Viranşehir Yezidileri.....	94
3.4.1. Ağaç Fenomeni.....	95
3.4.2. Taş Fenomeni.....	96
3.4.3. Türbe ve Mezarlık Fenomeni.....	96
3.4.4. Şeyh Fatê.....	97
3.4.5. Şeyh İbrahim.....	98
3.4.6. Şeyh Medan	98
4. KÜLTÜREL AÇIDAN VİRANŞEHİR YEZİDİLERİ	99
4.1. Sosyo-kültürel Hayat Açısından Viranşehir Yezidileri.....	99
4.1.1. Doğum ve Yeni Doğan Çocuğa İsim Verme	99
4.1.2. Evlilik ve Düğün Merasimi	100
4.1.3. Kız Kaçırma ve Boşanma Durumu	103
4.1.4. İrtidat-Dinden Çıkma.....	104
4.1.5. Cenaze Merasimi ve Taziye Adabı.....	106
4.1.6. Gusül-Cenabetlikten Temizlenme	109
4.1.7. Miras Paylaşımı	110
4.1.8. Bazı Yasaklar	110
4.1.9. Göç ve Değişim	112
4.1.10. Eğitim ve Öğretim.....	114

4.1.11. Viranşehir Ezidiler Kültür Derneği/Komela Ezdiyên Wêranşahrê	116
4.1.12. Taziye ve Kültür Evi-Mala Êzîdîyan	116
4.2. Sözlü Kültür Unsurları Açısından Viranşehir Yezidileri	117
4.2.1. Kavil/Qewl-Beyt-Dua	120
4.2.2. Atasözleri-Gotinên Pêşîyan	123
4.2.3. Stran/Kilam-Şarkı	128
4.2.4. Dengbêj-Dengbêjî-Sözlü Anlatıcılar	132
4.2.5. Destan	133
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	139
EKLER	143

ÖZET

DİN, KÜLTÜR VE TARİH AÇISINDAN VİRANŞEHİR'DE YEZİDİLİK

ÖZÇELİK, Abdullah

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri

Danışman: Doç. Dr. İsmet TUNÇ

Haziran 2025, 172 sayfa

Yezidilik, Ortadoğu ve Mezopotamya'nın kadim inançlarından biri olup günümüzde birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Bu inanç, geçmişte Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı yaklaşık 25 köyde yoğun bir nüfusa sahipken, günümüzde Yezidilerin büyük ölçüde yurt dışına göç etmesiyle ciddi oranda azalmıştır. Bu çalışmada, Viranşehir'de yaşayan Yezidilerin inanç sistemi, kültürel yapısı, halk inanışları, ziyaret fenomeni ve sözlü kültür öğeleri disiplinler arası bir yaklaşımla kapsamlı bir akademik araştırmanın konusu olarak ele alınmaktadır. Özellikle Yezidilik hakkında toplumda oluşmuş yanlış algı ve önyargılar sorgulanmakta, bu inancın daha doğru ve sağlıklı bir şekilde tanınması hedeflenmektedir. Ayrıca, günümüzde hızlı modernleşme ve kentleşmenin getirdiği değişimler karşısında, inanç mensuplarının inanç ilkeleri, ritüelleri ve sosyo-kültürel yaşamlarında herhangi bir değişim yaşanıp yaşanmadığı incelenmektedir. Son olarak, ziyaret fenomeni ile halk inançlarının günlük yaşamda birey ve toplum üzerindeki yansımaları da araştırmanın önemli odak noktaları arasında yer almaktadır. Hem saha çalışması hem de literatürel kaynaklar kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, ilgili konular kapsamında nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş; dinler tarihinin nitelendirici/vasıflandırıcı yöntemi ile fenomenoloji deseninden de yararlanılmıştır. Bu yöntemler aracılığıyla, dinî inanç esasları, halk inanışları, sosyo-kültürel hayat ve sözlü kültürel unsurlarla ilgili veriler incelenmiştir. Ayrıca ziyaret fenomenleri yerinde gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, Viranşehir Yezidilerinin etno-dinsel ve kültürel yapısını ortaya koymak ve bölgenin tarihsel-toplumsal dokusunu belgelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde, bu doğrultuda elde edilen verilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Etno-din, Kültür, Sözlü Kültür Öğeleri, Viranşehir

ABSTRACT

YEZIDISM IN VIRANŞEHİR: A RELIGION, CULTURE, AND HISTORY

ÖZÇELİK, Abdullah

Master's Degree, Philosophy and Religious Studies

Advisor: Assoc. Prof. Dr. İsmet TUNÇ

June 2025, 172 pages

Yezidism is one of the ancient faiths of the Middle East and Mesopotamia, attracting the attention of many researchers today. While this faith once had a dense population in approximately 25 villages in the Viranşehir district of Şanlıurfa, it has declined significantly today due to the large emigration of Yazidis. This study examines the belief system, cultural structure, folk beliefs, the phenomenon of visiting, and elements of oral culture of the Yazidis living in Viranşehir as the subject of a comprehensive academic research with an interdisciplinary approach. In particular, it challenges the misperceptions and prejudices that have developed in society about Yazidism, aiming to provide a more accurate and sounder understanding of this faith. In addition, it examines whether the beliefs, rituals, and socio-cultural lives of members of the faith have undergone any changes in the face of the changes brought about by rapid modernization and urbanization. Finally, the phenomenon of visiting and the impact of folk beliefs on individuals and society in daily life are among the key focal points of the research. This study, prepared using both fieldwork and literary sources, employed a qualitative research method within the scope of relevant topics, utilizing the descriptive/qualifying method of the history of religions and the phenomenological design. Through these methods, data on the principles of religious belief, folk beliefs, socio-cultural life, and oral cultural elements were examined. Furthermore, the phenomenon of visiting was observed on-site. In this context, the aim was to reveal the ethno-religious and cultural structure of the Yazidis of Viranşehir and to document the historical and social fabric of the region. The data obtained in this regard are presented in the relevant sections of the study.

Keywords: Yazidism, Ethno-religion, Culture, Oral Cultural Elements, Viranşehir

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Viranşehir Yezidilerinin Günümüzdeki Demografik Yapısı	46
--	----

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tez çalışması, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde yaşayan Yezidi toplumunun inanç sistemini ve kültürel yapısını konu edinmektedir. Bu araştırmanın amacı, Viranşehir Yezidilerinin inançlarına dair bilgi düzeylerini, inanç esasları çerçevesinde gerçekleştirdikleri ritüel ve halk inanışlarını, ziyaret fenomenine yaklaşımlarını ve sözlü kültür unsurlarını günümüzde ne ölçüde sürdürebildiklerini ortaya koymaktır. Bu araştırma; Yezidilik inancı kapsamında, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde yaşayan Yezidilerin tarihsel süreçlerini, dinî yapısını, halk inanışlarını, ziyaret fenomenini, sözlü kültür unsurlarını, sosyo-kültürel yaşantılarını, eğitim seviyelerini ve demografik özelliklerini hem yazılı kaynaklar hem de alan araştırması aracılığıyla ele almayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, alan çalışmasından elde edilen veriler aracılığıyla hem yerel kültürel birikimin korunmasına hem de gelecekte gerçekleştirilecek disiplinlerarası çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dinler tarihi, antropoloji, etnoloji ve halk bilimi gibi disiplinleri ilgilendiren konuların incelendiği bu çalışmada, Viranşehir Yezidileri ilk kez disiplinlerarası bir yaklaşımla kapsamlı bir akademik araştırmaya konu edinmektedir.

B. Araştırmanın Önemi

Yezidiler, Mezopotamya coğrafyasının zengin kültürel dokusunda önemli bir topluluk olarak yer almıştır. Mezopotamya bölgesinin kadim kentlerinden biri olan Viranşehir, farklı etnik ve dinî yapıları ev sahipliği yapmıştır. Bu dinî yapılarından biri Yezidilik olmuştur. Viranşehir'deki Yezidiler, farklı araştırmalara konu edilmiş olsa da ibadetleri, dinî-sosyal hiyerarşik yapıları, diğer topluluklarla ilişkileri, örf-adetleri, halk inanışları, ziyaret fenomeni, sosyo-kültürel yaşayışları, sözlü kültür unsurları dinler tarihi ve disiplinler arası bir bakış açısıyla bütüncül olarak ele alınıp sunulmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, tüm bu başlıkları kapsamaması ve saha verilerine dayanıp bilimsel kaynaklarla desteklenmesi, araştırmayı hem anlamlı hem de özgün kılmaktadır. Ayrıca bu çalışmayı benzer araştırmalardan ayıran temel fark, ibadet dili Kürtçe olan Yezidi toplumundan elde edilen verilerin, özgün Kürtçe halleriyle kaydedilip Türkçe tercümeleriyle birlikte sunulmuş olmasıdır. Bu yöntem hem dilsel özgünlüğü hem de bağlamsal doğruluğu sağlaması açısından önemlidir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Dinler tarihi alanında, hazırlanan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması söz konusudur. Nitel araştırmada gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleri kullanılır. Bu araştırma biçiminde, olaylar ve sosyal olgular içinde bulundukları çevrede gerçekçi ve çok boyutlu bir perspektifle gözlemlenir.¹ Araştırma, Viranşehir’de yaşayan Yezidi köylerinde yapıldığı için alan çalışmasına dayanır. Alan araştırmasında var olan veriler, sistemli bir şekilde yerinden incelenir ve bu yöntemde gözlem, görüşme önemli bir işleve sahiptir. Araştırmacının, araştırdığı toplumun konuştuğu dili ve gelenek-göreneklerini iyi derecede bilmesi beklenir.² Dinler tarihinin nitelendirici/vasıflandırıcı yöntemi de kullanılmıştır. Bu yöntem, dinlerin öznel yargılardan uzak nesnel ve betimleyici bir şekilde incelemesine imkân sağlamaktadır.³ Ayrıca bu çalışmada, ziyaret fenomenine yer verildiği için fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, kişinin farkında olduğu fakat ayrıntılarına hâkim olmadığı olgulara odaklanır.⁴

Kartopu veya zincir örnekleme, olarak ifade edilen örnekleme yönteminden yararlanarak kaynak kişilere ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi, araştırmaya bilgi kaynağı olabilecek kişilerin belirlenmesinde etkilidir. *Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir? Bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi önerirsiniz?* sorularıyla süreç bir kaynak kişiyle başlatılır ve bu kişi aracılığıyla daha fazla kişiye ulaşılır.⁵ Dolayısıyla, kaynak kişilerin önerileri doğrultusunda kaynak kişi listesi adeta bir kartopu gibi büyüyerek araştırmacının daha fazla kişiye ulaşmasını sağlamaktadır.

Çalışma için öncelikle, Yezidilik inancına dair tarihsel bir çerçeve sunmak amacıyla kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Etno-dinsel bir topluluk olan Yezidiler, araştırmaya konu edildiğinden halkbilimin yöntem ve tekniklerinin yanı sıra dinler tarihi ve antropoloji alanındaki kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca, sözlü kültür unsurlarına ilişkin verilerin sağlıklı bir biçimde aktarılabilmesi için Kürt dili ve edebiyatına ait akademik kaynaklardan yararlanılmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce gerekli etik izinler alınmış; saha çalışmasının yürütülebilmesi ve verilerin toplanabilmesi amacıyla Şırnak Üniversitesi Etik Kurul

¹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 39.

² Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971), 16.

³ Ali Osman Kurt-Dursun Ali Aykıt, *Dinler Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 17.

⁴ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 72.

⁵ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 111.

Başkanlığı tarafından 14.08.2024 tarihinde uygunluk onayı verilmiştir. Bu doğrultuda sahaya çıkılarak veri toplama sürecine başlanmıştır. Saha çalışması, araştırma etiğine ilişkin temel ilkelere uygun şekilde yürütülmüştür. Çalışma kapsamında yer alan tüm katılımcılara araştırmanın amacı, yöntemi ve elde edilen verilerin nasıl kullanılacağı hakkında açık ve anlaşılır bilgiler sunulmuş; katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılmaları sağlanmıştır. Alan çalışmasında; görüşme, katılımlı gözlem, ses kayıt cihazı, görüntü ve video alma gibi farklı tekniklerden yararlanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma hem teorik yaklaşımlar hem de alan verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

D. Araştırmanın Çalışma Grubu

Saha araştırması, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı Burç, Dirgen, Oğlakçı ve Aşağı Şölenli köylerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya, söz konusu köylerde yaşayan Yezidilerin yanı sıra bu köylerden Avrupa'ya göç edenler ve Viranşehir ilçe merkezinde ikamet eden Yezidiler de dahil edilmiştir. Bu yerleşim yerleri, araştırmanın odak noktasını oluşturmakta ve Yezidiliğin yerel düzeydeki dinî ve kültürel pratiklerini detaylı biçimde inceleme olanağı sunmaktadır.

Saha çalışması kapsamında, yaşları 20 ile 95 arasında değişen din adamı, dengbêj, avukat, dernek başkanı, muhtar, çiftçi ve ev hanımı gibi farklı toplumsal rollerden toplam yirmi kişiyle görüşülmüştür. Yurtdışında yaşayan Viranşehirli Yezidilerle yüz yüze görüşme yapılamadığı için internet ortamında görüntülü görüşme yapılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde kartopu tekniği kullanılmış ve katılımcılara yarı yapılandırılmış mülakat formu uygulanmıştır. Araştırmanın temsiliyetini artırmak ve güvenilir sonuçlara ulaşmak amacıyla örneklem seçiminde cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi demografik değişkenler dikkate alınmıştır. Cinsiyet, yaş, meslek ve ikamet ettikleri yer gibi kriterlere göre sınıflandırılan kaynak kişilere ilişkin ayrıntılar, çalışmanın ekler bölümünde açıklanmıştır.

Bu çalışmada yer alan 20 kaynak kişiden 14'ü erkek, 6'sı kadındır. Katılımcıların 12'si herhangi bir eğitim almamış; 3'ü ilkökul, 3'ü lisans, 1'i ise yüksek lisans mezunudur. Bir kişi eğitim durumunu belirtmemiştir. Katılımcıların 18'i evli, 1'i bekâr, 1'i ise medeni durumunu belirtmemiştir. Dinî sınıflandırmaya göre, 6 kişi şeyh kastına, 13 kişi ise mürit kastına mensuptur. Ayrıca, bir Müslüman birey *kirve* sıfatıyla kaynak kişi olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gereği, görüşülen kişilerin isim ve soy isimleri kodlanmıştır. Kaynak kişiler "Katılımcı Kodu(K.K.)" şeklinde ifade edilerek, kaynak kişi

sayısı kadar numaralandırılmıştır. Bu çalışmada yirmi kaynak kişi bulunduğu için Katılımcı kodları 1’den 20’ye kadar verilmiştir. Ancak, toplum tarafından tanınan bir kaynak kişi olan Eda Mahdo, dipnotta “Katılımcı” şeklinde kodlansa da tezin ekler bölümünde ismine açıkça yer verilmiştir. Ayrıca, çalışmanın bazı bölümlerinde konunun bağlamını güçlendirmek amacıyla, ilgili kişilerin isimleri izin alınarak doğrudan kullanılmıştır.

E. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Çözümlemesi

Alan çalışması, 2024 yılının ekim ayında başlayıp 2025 yılı ocak ayına kadar sürmüştür; bu süre zarfında verilerin büyük bölümü toplanmıştır. Ancak Yezidilerle ilk yüz yüze temas, 2024 Nisan ayında kutlanan “Çarşema Sor Bayramı” sırasında gerçekleşmiştir. Bu ilk karşılaşma, güven ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştırıp araştırmanın sahaya hazırlık sürecine önemli katkı sağlamıştır. 2024 yılında Çarşema Sor Bayramı’nın organizasyonunda sorumluluğu üstlenen Yaşar Burç Bey’le kurulan iletişim ve araştırmacının ailesine dayanan, yaklaşık yüz yıllık geçmişe sahip kirvelik ilişkileri, saha çalışmasının en önemli kolaylaştırıcı unsurlarından biri olmuştur. Yaşar Burç Bey’in yönlendirmeleri ve bölgede yaşayan kirveler sayesinde, görüşme yapılabilecek kaynak kişilere ulaşılmış ve samimi bir iletişim ortamı kurulmuştur. Ancak kurulan samimi ilişkilere rağmen, bazı kişiler kapalı bir tutum sergileyerek araştırmaya mesafeli yaklaşmış ve bu nedenle görüşme gerçekleştirilememiştir. Özellikle Bozca/Xirbêbelek Köyü’nde yaşayan bazı katılımcılar, daha önce yapılan akademik çalışmalarda verdikleri bilgilerin doğru yansıtılmadığını düşündükleri için görüşmeyi kabul etmemiştir.

Araştırmada yalnızca Viranşehir’de yaşayan Yezidiler değil, aynı zamanda Avrupa’ya göç etmiş Viranşehirli Yezidiler’de yer almıştır. Saha çalışması boyunca kaynak kişilerle sürekli iletişim halinde kalınmış, onların deneyim ve düşüncelerinden yararlanılarak elde edilen verilerin çözümlemesi (deşifasyonu) mümkün olmuştur. Görüşmelerin büyük çoğunluğu kaynak kişilerin evlerinde gerçekleşmiş, samimi sohbet ortamında yürütülmüştür. Ses kayıt cihazı ve video kullanılarak veriler toplanmıştır. Ancak bazı kişiler, özellikle kayıt cihazlarına karşı mesafeli davrandıklarından dolayı bu görüşmeler sırasında yalnızca yazılı notlar alınmıştır. Saha çalışması sürecinde fotoğraf ve video gibi görsel veriler, çoğunlukla bir yardımcı eşliğinde kaydedilmiştir. Bu görseller ile görüşme soruları ekler kısmında yer almaktadır. Elde edilen veriler, doğrudan aktarıldığı gibi, çoğunlukla içerik ve söylem analizi yoluyla da değerlendirilmiştir.

Her alan ziyaretinde yaklaşık on-on beş günlük sürelerle Viranşehir’de kalınmış, ardından ikamet edilen Mardin’e dönmüştür. Konaklamalar Yezidi köylerinde değil, Viranşehir ilçe merkezinde gerçekleştirilmiştir. Bu alan çalışmasının en dikkat çeken yönlerinden biri, Viranşehir Yezidilerini gündelik yaşamları içinde tanıma ve onların kendilerini kendi sözleriyle ifade etmelerine doğrudan tanıklık etme imkânı sunmasıdır. Türkçenin yaygın olarak konuşulmadığı bir toplulukla çalışıldığından, araştırmacının Kürtçe bilmesi ve bu dilde lisans düzeyinde eğitim alıyor olması, kaynak kişilerle etkili iletişim kurulmasında büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu durum, verilerin doğru anlaşılması ve sağlıklı bir şekilde işlenmesi açısından önemli bir kolaylık sunmuştur. Verilerin Kürtçeden Türkçeye çevrilmesi, zaman alıcı bir süreç olmuş ve çalışmanın karşılaştığı başlıca zorluklardan biri hâline gelmiştir. Ayrıca Dengbêj olan Eda Mahdo ile yapılan görüşmelerde hem yaşının ileri olması hem de sağlık sorunları nedeniyle bazı zorluklar yaşanmıştır. Eda Mahdo ile gerçekleştirilen ilk görüşmede, boğaz ameliyatı geçirdiğini ve bu nedenle stran ile kılamları artık eskisi gibi ahenkli bir biçimde seslendiremediğini ifade etmiştir. Ancak bazı ses kayıtlarının YouTube’da yer aldığını ifade etmiştir. Kendisiyle gerçekleştirilen bir sonraki görüşmeden önce, YouTube’daki bu kayıtlar incelenmiş; çalışmada kullanılabilecek kısımların Kürtçeden deşifresi ve Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Ardından Eda Mahdo yeniden ziyaret edilerek, okuduğu eserlerin içeriği, anlamı, söyleniş biçimi ve amacı hakkında kendisine sorular yöneltilmiş ve derinlemesine bir sohbet gerçekleştirilmiştir. Kendisi, sesinin elverdiği ölçüde, önceden kaydedilmiş eserlere yönelik açıklamalarda bulunmuş ve çalışmaya katkı sunmuştur. Eda Mahdo’ya yapılan ziyaretlerde, herhangi bir bilginin kaybolmaması adına Kürtçeyi iyi bilen bir yardımcı eşliğinde görüşmeler gerçekleştirilmiş; böylece verilerin eksiksiz ve sağlıklı bir şekilde toplanması hedeflenmiştir.

Saha araştırması kapsamında, halk arasında “ziyaret fenomenleri” olarak bilinen mekânlara gidilerek doğrudan gözlemler yapılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılar, halk inanışları ile bu fenomenlerin kendileri için taşıdığı anlamı ve toplumsal işlevlerini aktarmıştır. Ziyaretlere ilişkin görseller ile saha çalışması sırasında çekilen fotoğraflar, çalışmanın ekler bölümünde sunulmuştur. Görsellerle desteklenen bu araştırma, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

F. Araştırmanın Soruları

Hazırlanan sorular, bu çalışmanın ekler bölümündeki yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer almaktadır. Görüşme formundaki sorular, kaynak kişilerin kolaylıkla

anlayabilmeleri için açık ve anlaşılır bir dille hazırlanmıştır. Bu sorular, Yezidilik inancının inanç esasları ve ritüelleri, halk inanışları, ziyaret fenomeni ve kültür ile sözlü kültür unsurlarına yönelik hazırlanmıştır. Dolayısıyla, yerel halkın inanç ve kültürel yapısını anlamaya yönelik hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, aşağıdaki sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır:

1. Viranşehir Yezidi toplumu, tarihsel açıdan Viranşehir'e hangi yüzyılda geldiklerini ifade etmektedir? Viranşehir Yezidi toplumu, dinin inanç esasları ve ritüelleri hakkında yeterli bilgiye sahip midir? Günümüzde, bu inanç esasları doğrultusunda hangi ritüeller sürdürülmektedir?
2. Viranşehir Yezidi toplumunda, ziyaret fenomeni ve halk inanışlarına ilişkin hangi uygulamalar bulunmaktadır?
3. Viranşehir Yezidi toplumunun sosyo-kültürel yaşamında hangi geleneksel uygulamalar günümüzde de sürdürülmektedir? Bu uygulamalar, modern koşullar doğrultusunda herhangi bir dönüşüm geçirmiş midir?
4. Viranşehir Yezidi toplumunda, hangi sözlü kültür unsurları bulunmaktadır? Bu sözlü kültür unsurlarını kimler icra etmektedir?

G. Viranşehir'in Tarihi, Coğrafi Yapısı, İklimi ve İktisadi Yapısı

Viranşehir, jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Viranşehir Romalılar dönemine kadar; Sümerler, Hititler, Asurlar, Huriler, Mitaniler, Süryaniler, Medler ve Persler'e ev sahipliği yapmıştır. Viranşehir, M.Ö. 331 yılında Makedonya İmparatorluğu'nun, M.Ö. 163 yılında ise Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Romalılar döneminden sonra Viranşehir; Emeviler, Abbasîler, Mervaniler, Artuklular, Büyük Selçuklular ve Osmanlı'nın egemenliklerini sürdürdüğü bir yerleşim yeri olmuştur. Viranşehir, her ne kadar farklı dönemlerde Diyarbakır ve Mardin'e bağlanmış olsa da 1924'ten günümüze kadar Şanlıurfa'nın bir ilçesi olmuştur.⁶

Farklı medeniyetlere beşiklik eden Viranşehir, farklı dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Sümerler, Hititler ve Asurlular döneminde "Tila, Tela, Tella, Tilli," Romalılar döneminde "Antonion Polis," Bizanslılar döneminde "Constantina," İslam Uygarlığı döneminde "Tell-Mevzelaht, Tell-Mevzen, Tel-Muzin," son Osmanlı döneminde ise "Maxi

⁶ Viranşehir Belediyesi "Viranşehir Belediyesi" (Erişim 2.06.2024).

Milan Polis” gibi isimleri almıştır.⁷ Yedi kez yıkılıp viran olduğu için “Viranşehir” ismini alan ilçe, her seferinde yaşamı yeniden inşa etmeyi başarmış bir yerleşim yeridir.⁸

Viranşehir yakınlarındaki Nevali Çori, Sefer Tepe ve Göbekli Tepe’de sürdürülen arkeolojik kazılar, bölgenin ilk yerleşim yerleri olarak kabul edilmesini sağlamıştır; bu nedenle ilçe tarihinin de bu doğrultuda değerlendirilmesi gerekmektedir. Kazı çalışmalarında bulunan mezar taşları, tarihi olarak her ne kadar M.Ö. 2500-3000 yılları gösterse de ilçe tarihinin daha da eskiye dayandığı iddia edilmektedir. Karacadağ etrafında bulunan yabancı buğday alanları da Neolitik dönemde bölgenin toplayıcılık ve hayvancılıkla yaşamını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, Viranşehir ve çevresinin M.Ö. 9000’li yıllardan beri yerleşik yaşama geçtiği anlaşılmaktadır.⁹

Viranşehir’de yaklaşık 40 höyük bulunmaktadır. Bazı höyüklerde tarihi kalıntılara rastlanmıştır. Bölgede geçmişte varlığını sürdüren medeniyetlere ait birçok tarihi yapı günümüze kadar korunmuştur. İç Kale ve Surlar, Çemdin Kalesi (Eski Kale), İbrahim Paşa Konağı, Eski Belediye Sarayı, Çatalat (Çatlar) Harabeleri, Gologoç Harabeleri, Tekke Camii ve Kışla Ulu Camii, varlığını koruyan önemli tarihi eserler arasında yer almaktadır.¹⁰

Şanlıurfa’nın bir ilçesi olan Viranşehir, Harran ovasının doğusunda yer alan Mezopotamya bölgesinde bulunmaktadır. Bölgenin volkanik dağı Karacadağ’ın güneyinde kurulan Viranşehir, batıda Şanlıurfa, kuzeybatıda Siverek, doğuda Kızıltepe, kuzeydoğuda Derik ve Mazıdağı, güneyde Ceylanpınar, güneybatıda Harran, kuzeyde ise Çınar ve Diyarbakır ili yer almaktadır.¹¹ Yüzölçümü 1843 km², rakımı 620 m olan Viranşehir, yeryüzü şekilleri bakımından düz bir ovadır.¹² Doğu ile batı arasında köprü kuran ve tarihte önemli bir yer edinen İpek Yolu, günümüz adlandırmasıyla E-90 karayolu Viranşehir’in şehir merkezinden geçtiği için ilçenin coğrafi konumuna değer katmaktadır. Viranşehir’in etrafında Karacadağ, Tek Tek ve Takır Tukur gibi dağlar ile Yayık (Persörek), Toprak Su ve Mervana gibi göller bulunmaktadır.¹³

Viranşehir, Orta Fırat bölümünde yer aldığı için Karasal iklim ile Akdeniz iklimi arasında geçişkenlik gösteren bir iklime sahiptir. Karacadağ çevresi dışında, Viranşehir’in genelinde bitki örtüsü steptir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçtiğinden bitki

⁷ Hasan İdikurt, *Geçmişten Günümüze Viranşehir* (Mersin: Barış Ofset Matbaacılık, 1995), 77.

⁸ "Viranşehir Belediyesi".

⁹ "Viranşehir Belediyesi".

¹⁰ "Viranşehir Belediyesi".

¹¹ "Viranşehir Belediyesi".

¹² "Viranşehir Belediyesi".

¹³ İdikurt, *Geçmişten Günümüze Viranşehir*, 10-11.

örtüsü bakımından fakirdir. İklimin elverişsiz olması Viranşehir’de cılız ot topluluğunu arttırmıştır. Yaz mevsiminde, yüksek derecelerle sıcaklık hissedilir. Ancak, artezyen kuyularının açılması, Yayık (Persörek) ve Toprak Su Göletleri ile Atatürk Barajı’nın tamamlanması sonucunda ilçede nem oranı artmıştır.¹⁴

Viranşehir’in verimli toprak yapısına sahip olması ve Karacadağ eteklerinin de meralık alanlara elverişli olması ilçenin iktisadi yapısını etkilemiş, ilçenin geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayanmasına sebep olmuştur. Güneydoğu Anadolu Projesiyle, ilçenin sulu tarım alanları genişlemiştir. Buğday, arpa vb. tarımsal ürünlerin yanında pamuk, mısır ve yer fıstığı gibi farklı ürünler yetiştirilerek tarımsal ürün çeşidi çoğalmıştır. Endüstriyel bitkilerin daha çok yetiştirilmeye başlanması ve o bitkilerin işlenmesini sağlayan sanayi kollarının da çoğalması ilçenin iş imkanlarını arttırmıştır. Bu gelişmeler, Viranşehir’den başka bölgelere giden mevsimlik iç göçün azalmasına katkı sağlamıştır.¹⁵

İlçe ekonomisine katkı sağlayan bir başka faktör de ticarettir. İlçenin merkezinden geçen tarihi İpek Yolu ile Habur sınır kapısı arasında sınır ticareti yapılmaktadır.¹⁶

H. Viranşehir’in Etnik, Dinî ve Kültürel Yapısı

Viranşehir Kürt, Arap ve Türklerden oluşan etnik yapıya sahip çok kültürlü bir ilçedir. Kürtçe, Arapça ve Türkçe’nin konuşulduğu Viranşehir’de farklı etnik kimlikler yüzyıllardır karşılıklı etkileşim ve birliktelik içerisinde yaşamaktadır. Dilde, inançta, giyimde, folklorda, müzikte ve eğlencede her kimliğin rahatlıkla kendisini ifade edebilmesinden dolayı ilçe bir medeniyetler mozaigi konumundadır. Ayrıca ilçede yaşayan halklar, akrabalık bağlarını daha diri tutmak için aşiret adını verdiği akraba toplulukları oluşturmuştur. Günümüzde etkisini yitirmeye başlasa da aşiretçilik kavramı, bölgede hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Renkli bir kültürel yapıya sahip olan Viranşehir Müslüman, Hristiyan ve Yezidi inancı gibi farklı dinlere mensup insanların buluşma noktası olmuştur. Viranşehir Martiryonu (Dikmeler), Akkese (Hanefiş) Kilisesi, Kızlar Sarayı (Kasr-ül Benat), Hz. Eyüp’ün ve hanımı Rahime Hatun’un türbesi, Elyesa peygamberin türbesi, Aslan Baba Ziyareti (II. Kılıçaslan Türbesi) ve Tekke Cami gibi farklı dinlerin kültürel taşınmaz varlıklarına ev sahipliği yapmıştır.¹⁷

¹⁴ İdikurt, *Geçmişten Günümüze Viranşehir*, 13.

¹⁵ "Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi " (Erişim 4.06.2024).

¹⁶ "Viranşehir Belediyesi".

¹⁷ İdikurt, *Geçmişten Günümüze Viranşehir*, 4.

1. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Din

Yeryüzünde varlık gösteren tüm toplumlarda ve tüm inanç sistemlerinde “din” kavramı farklı kelimelerle telaffuz edilmiştir. Din; Pehlevi’de *den*, Farsça’da *din*, Eski Yunanca’da *thrioheya*, Sanskritçe’de *dharma*, Pali dilinde *dhamma*, Sabiilikte *dına* ve *kuşta*, Yahudi toplumunda *abodath elohim* ve *dat*, Hristiyan toplumunda *religon* kelimeleri gibi çok farklı kelimelerle adlandırılmıştır.¹⁸

Din kavramı “d-y-n” kökünden türeyip Arapça’da çok çeşitli anlamlarda kullanılan bir isimdir.¹⁹ Din kavramının lügat ve terim açısından iki anlamı bulunur.²⁰ Lügat açısından din kavramı; ceza, mükafat, adet, durum, itaat, isyan, yol, hesap, alamet, mülk, millet, şeriat, takva ve hizmet gibi manalara gelir.²¹ Dinler tarihi alanında araştırma yapanların çoğuna göre terimsel açıdan din kavramının tanımlanamayacağı ifade edilir. Ancak tüm dillerde din kavramı için genel anlamda yeryüzünde var olan tüm inanışlar, özel anlamda da sadece semavi dinler kastedilir. Bu bağlamda din kavramının terimsel açıdan tanımlanması güçleşir.²²

Varlık, metafizik ve aşkın olan Tanrı anlayışının bireyin inanç dünyasında anlam kazanmasıyla oluşmuş ahlaki ilkeler ve öğretilere “din” denilmiştir.²³ İnsanlığın var olduğu her coğrafyada ve her zaman diliminde din, bireyin yaşamında güncelliğini koruyarak daima varlığını sürdürmüş vazgeçilmez bir fenomen olmuştur. Her ne kadar bireyler farklı süreçlerde kendi tutum ve düşüncelerinden hareketle inandıkları varlığa birbirinden farklı anlamlar yüklemiş ise de insanlar mutlaka bir inancı benimsemiş, o inancın ilke ve kurallarına göre davranışlar sergileyerek yaşamını idame ettirmiştir.²⁴ Bu durum dinin, insanlık için bir gereksinim olup toplumun temelini oluşturan bir yapı taşı konumunda olduğunu göstermiştir. Bununla beraber Dinler tarihi ile uğraşan kişiler, içinde yaşadığı toplumun kültüründen ve yaşam biçiminden esinlenerek kendilerine özgü tanımlamalar

¹⁸ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2021), 5.

¹⁹ İsmail Karagöz, "Din", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, mlf. İsmail Karagöz (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 122.

²⁰ Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2021), 35.

²¹ Karagöz, "Din", 122.

²² Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* 36.

²³ Hüseyin Yılmaz, *Dinler Tarihinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayıncılık 2017), 208.

²⁴ Şinasi Gündüz, *Dünya Dinleri* Şinasi Gündüz (ed.) (İstanbul: Milet Nihal Yayınları 2023), 15.

yapmıştır. Bu doğrultuda dine yapılan tanımlamalar; kişinin içinde bulunduğu coğrafyanın, kültürün ve yaşam felsefesinin etkisi altında kalmıştır.

İslam kültürünün önemli alimlerinden olan Seyyid Şerif Cürcani din kavramını, peygamberlerin akıl sahiplerine getirdiği ilahi bir çağrı olarak tanımlamış, Tahanevi ise din, akli melekelerle sahip olan bireyler için dünyada iyiliğe ahirette de kurtuluşa ulaştıran bir sistem olarak açıklamıştır.²⁵ Yahudilik ve Hristiyanlık kültürünün hâkim olduğu coğrafyalarda yaşamış olan ve Dinler tarihinin kurucularından biri olan Max Müller’e göre din, insanlara farklı sembol ve adlandırmalarla sonsuzluğun kavranmasında ruhun bir gücü olarak görülmektedir.²⁶ Antropolojinin kurucularından olup animizmin öncülüğünü yapan Taylor da dinî “ruhsal varlıklara inanma” olarak tarif etmiştir. Sosyolog E. Durkheim, dinî “insanları bir araya getiren inanç ve ritüeller mekanizması” olarak tanımlamıştır.²⁷ Filozof Kant ise dinî “bireyin tüm davranışlarında kutsal buyruğun bilinmesi ve tanınması” şeklinde ifade etmiştir.²⁸ Yukarıdaki tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi her akademik disiplin ve her inanç mensubu araştırmacı, kendi özgün anlayışı ve yöntemi doğrultusunda din kavramını ele alarak açıklamaya çalışmış ve bu yüzden de din tanımlanmasında dinin bir yönü ön plana çıkarken diğer bir yönü de arka planda kalmıştır.

1.2. Kültür

Kültür; Latince’de culture “sürmek, ekip biçmek” anlamına gelip colere denilen fiilden türemiş ve Türkçede de “ekin” anlamında kullanılmış bir kavramdır. Kültür kavramı ilk zamanlarda “dinsel inanış, hayvanların ve bitkilerin yetiştirilmesi” gibi İngilizcedeki “cult” kavramıyla sınırlandırılıp tarif edilmiş ve daha sonraki süreçte ise “uygarlık” kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²⁹

Antropoloji insanı; biyolojik evriminden sosyal yaşayışına, iktisadi hayatından siyasal ve dinsel yaşayışına kadar kapsamlı bir şekilde inceleme alanına almış bir bilimdir.³⁰ Kültürün tanımlanması birçok antropolog tarafından yapılmış³¹ ve son zamanlarda da antropologlar kültür kavramını “uygarlık” kavramıyla aynı anlamda kullanmıştır.³²

²⁵ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 3.

²⁶ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* 36.

²⁷ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 4.

²⁸ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* 37.

²⁹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), 96.

³⁰ Sibel Özbudun-Gülfem Uysal, *50 Soruda Antropoloji* (İstanbul: 7 Renk Basım Yayım ve Filmcilik, 2015), 17.

³¹ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 4.

³² Mustafa Aça, *Halk Bilimi El Kitabı*, Mustafa Aça (ed.) (Konya: Kömen Yayınları 2016), 17.

Antropolog Tylor, kültürü veya uygarlığı bireyin elde ettiği bilgi, inanç, örf, adet, gelenek, görenek, ahlak ve sanatsal uygulamaları kendinde barındıran karmaşık bir bütün olarak tanımlamıştır.³³ Tylor, kültür kavramını oldukça geniş bir anlamda kullanmıştır. Taylor'un kültürü tanımlamasında şu hususlar ön plana çıkmıştır: Kültürün insanı diğer canlı varlıklardan ayırdığı için sadece insana ait olduğunu, insanın toplumun bir parçası olması hasebiyle de kültürün toplumsal bir olgu olduğunu ve insanın toplumdaki yaşayışları doğrultusunda kültür edinip sonraki nesillere aktarıcı olduğunu açıklamıştır.³⁴ A. L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn gibi antropologlarda yaptığı çalışmalar sonucunda çok sayıda kültür tanımına ulaşmıştır.³⁵ Linton, kültürü bir toplumun tüm yaşayış tarzı olarak tanımlarken Tozzer, kültürü toplumsal olarak öğrenilen ve aynı öğrenme biçimiyle sonraki nesle aktarılan davranış biçimleri olarak tanımlamıştır.³⁶ Bu bağlamda, Taylor'un kültürü tanımlamasından günümüze kadar yapılan çalışmalar yüzlerce kültür tanımını ortaya çıkarmıştır.

İnsanlar bir arada yaşayarak ortak bir tarihi, kültürü ve dili paylaşır toplumu oluşturur.³⁷ Toplumun mensubu olan insanlar edindikleri davranış, değer, tutum ve alışkanlıklar ile içinde bulunduğu topluluğun kültürünü yansıtır.³⁸ Kültür, varlık sürdürdüğü toplumun içerisinde kuşaktan kuşağa miras bırakılır.³⁹ Kültür ve toplum, birbirleriyle yakından ilişkili olup birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Toplumun var olmaması kültürün de var olmamasına ve kültürsüz bir insan grubunun da olamayacağı sonucuna ulaştırır.⁴⁰

İnsanoğlunun dünyaya geldikten sonra öğrendiği tutum ve davranışların tümüne kültür denir.⁴¹ Tüm kültürlerde “paylaşma ve öğrenme” ortak özellik olarak kabul edilir.⁴² Antropolog Ralph Linton'a göre kültür, öğrenme ile aktarılır.⁴³ Kültürleme, sosyalizasyon ve eğitimle ilişkilendirilmekle birlikte kişinin doğumdan ölüme kadar kültürünü öğrenmesi ve toplumun beklentilerine uyum sağlama sürecidir.⁴⁴ Toplumda yaşayan bireylerin, başka toplumların kültürel değerlerinden ve davranışlarından karşılıklı olarak etkilenip

³³ A. William Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, sad. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 103.

³⁴ Özbudun-Uysal, *50 Soruda Antropoloji* 78.

³⁵ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 103.

³⁶ Şükrü Ünal, *Dil ve Kültür* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2012), 171.

³⁷ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 104.

³⁸ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 104.

³⁹ Aça, *Halk Bilimi El Kitabı*, 19.

⁴⁰ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 104.

⁴¹ Erman Artun, *Türk Halkbilimi* (Adana: Karahan Yayınları, 2011), 37.

⁴² Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 140.

⁴³ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 113.

⁴⁴ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 132.

öğrenmesine ise kültürleşme denir.⁴⁵ Kültürleşme, birden fazla kültürün karşılıklı bir şekilde daima birbirlerini etkilemesi olarak da ifade edebilir.⁴⁶ Kültürlenme, bireyin kendi bulunduğu toplumdan ve kültürden kopup etkileşim sonucunda yeni bir kültürü öğrenmesidir.⁴⁷ Kültürlenme yeni bir kültür oluşturduğu için kültürel değişime de sebep olmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla kültür, bulunduğu her toplumda toplumun bireyleri arasında paylaşıp sonraki nesle öğretilerek sürekli güncelliğini koruyan bir fenomendir.

1.3. Din ve Kültür

Antropoloji perspektifiyle toplumlara bakıldığında, yeryüzünde dinsel kültüre mensup olmayan toplumsal gruplar yoktur. Yeryüzünde varlık göstermiş tüm topluluklarda doğa üstü güçler, ruh, ölümden sonraki yaşam gibi çok çeşitli konularda bağlantılar kurulur.⁴⁹ Bronislaw Malinowski “Büyü, Bilim ve Din” adlı eserinde din kavramı için halklar ne kadar ilkel olursa olsun dinsiz ve büyüsüz bir halkın olamayacağını belirtir.⁵⁰ Bronislaw Malinowski’nin bu tanımlaması doğrultusunda halkların oluşturdukları kültürleri, din fenomeninden ayrı bir unsur olarak kabul etmemek gerekir.

Din ve kültür, içinde yer edindiği toplumun normlarını, değerlerini ve yaşam biçimlerini şekillendirmede önemli rol oynar. Din, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar tüm toplumlarda güncelliğini koruyarak insanların sosyal hayatlarını etkileyen ve davranışlarını şekillendiren toplumsal bir fenomendir.⁵¹ “Dinler” tarih boyunca aile, boy, kabile ve millet gibi topluluklarla iç içe geçmiş bir yapıda bulunur.⁵² Din; inanç, ibadet, ahlak, değer kazandırma, sosyalleştirme, kimlik kazandırma ve kültürü koruyup sonraki nesillere aktarma gibi birçok boyutta etkili olur.⁵³ İnsanlar, dünyaya gelip vefat ettiği ana kadar içinde bulunduğu coğrafyanın kültürüyle etkileşim halindedir. Bundan dolayıdır ki kültürün birçok unsuru gibi din de önemli bir bileşen olarak insanın yaşamında etkisini gösterir.⁵⁴ Dolayısıyla geçmişten günümüze kadar din ve kültür, birbirine katkı sağlayan iki farklı kurumdur. Tarımla uğraşan bazı topluluklarda, toplumun üyeleri tanrılarını Toprak

⁴⁵ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 134.

⁴⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, 37.

⁴⁷ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 131.

⁴⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, 37.

⁴⁹ M. Sait Yıldırım, *Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler* (İstanbul Aram Yayınevi, 2014), 404.

⁵⁰ Aça, *Halk Bilimi El Kitabı*, 417.

⁵¹ Mehmet Bayyigit, *Din Sosyolojisi* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 102.

⁵² Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu (ed.), *Din Sosyolojisi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 44.

⁵³ Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, 102.

⁵⁴ İsmet Tunç-Abdulvasıf Eraslan (ed.), *Teoloji ve Antropoloji Perspektifinden Din ve Kültür İlişkisi I* (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2021), 10.

Ana, denizcilikle uğraşan bazı toplulukların üyeleri de tanrılarını Koruyucu Mabut⁵⁵ olarak adlandırması ve toplumda egemenliği eline geçiren erkek veya kadına göre anaerkil veya ataerkil tanrılar-tanrıçaların ortaya çıkması kültür ve dinin etkileşiminin en belirgin örnekleri olarak ifade edilebilir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bugüne dek, her toplumda ve her coğrafyada din ve insanlar bir etkileşim içerisinde. Dinler, bulunduğu her coğrafyada yaşayan tüm halkların hayatlarını derinden etkileyip şekillendirir. Halkların eğitim, ahlak, hukuk, sosyal, iktisadi, siyasi koşullarına göre dinin dünya görüşü ve o dinî dünya görüşüne bağlı olan kültürel yapıda değişiklik ortaya çıkarır. Belli bir zaman diliminden sonra, önceki formundan evrilip değişime uğrayan toplumsal yapıyla anlaşmazlık yaşayan din, kendisi de değişime ve değiştirme potansiyeline sahiptir.⁵⁶ Dinin sosyo-kültürel yapısı da içinde bulunan şartlara ve durumlara göre farklılaşır.⁵⁷ Bu bakımdan din ve kültür birbirini tamamlayan ve etkileyen bir yapıda olduğunu gösterir.

Dünyada varlık gösteren tüm kültürler, birçok açıdan birbirinden farklılık gösterdiği halde, farklı formların etkisiyle kendilerinde dinin niteliklerini barındırmaktadır.⁵⁸ Dinin algısı, birbirinden farklı coğrafyalarda çeşitlilik göstermiş ancak dinin kültürel etkisi sabit kalmaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla dinî kültür, çoğunlukla toplumsal yapının unsurlarıyla iç içe geçip toplumda yer edinmektedir. Ayrıca inançlar da bulunduğu her coğrafyada, kendine özgün bir biçimde kültürel yapıyı meydana getirmekte ve toplumun tüm üyelerinde etkili bir güç olarak varlığını göstermektedir.

Din, dil, ahlak, hukuk, bilim, sanat ve ekonomi kültürün birer objeleri olarak kabul edilmektedir. Bu objeler, toplumun üyeleri tarafından sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.⁶⁰ Toplumdaki üyelerin, ibadet ya da dinî amaçla yaptıkları kutlama-anma gibi ritüeller hem teolojinin hem de kültürel unsurların kapsamına girmektedir.⁶¹ Dinin buyrukları, insanlığın zihinsel şemalarını etkilediği için kültürel olarak ürettikleri oluşumları da etkilemektedir. Dinin belirttiği esaslar doğrultusunda yapılan bu kültürel üretimlerde, din etkisini göstermekle beraber kültür de üretilen ürünün yaşam dünyasında tezahür etmektedir.⁶²

⁵⁵ Fatih Özkan, "Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki ", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2016), 304.

⁵⁶ İsmet Tunç, *Antropoloji ve Din* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2021), 92.

⁵⁷ Ünvar Günaydın, *Din Sosyolojisi* (İstanbul İnsan Yayınları, 2012), 414.

⁵⁸ Günaydın, *Din Sosyolojisi* 415.

⁵⁹ Aça, *Halk Bilimi El Kitabı*, 56.

⁶⁰ Milay Köktürk, *Kültür Felsefesine Giriş* (Ankara: Hece Yayınları 2015), 250.

⁶¹ Köktürk, *Kültürün Dünyası*, 353.

⁶² Köktürk, *Kültürün Dünyası*, 355.

Toplumda hayatını idame ettiren bireyler, dinin kültüre olan tesirinden etkilenmektedir. Ancak tüm bireylerin, kültürün üzerinde etkisi olan dinin inanç ilkelerini içselleştirdiği anlamına da gelmemektedir. Birey, inanç sahibi olmasa da dinin tesiriyle oluşan ritüel veya davranışlara katılabilmektedir. Örneğin sosyal bir davranış biçimi ve kültürel bir olgu olan bayramlaşmaya, birey diğer inançlı bireyler gibi bayrama katılabilmektedir.⁶³ Dolayısıyla birey, dinin buyruğunu kabul etmeden de kültürel olgunun bir unsuru olan bayramlaşma ritüeline katılabilmektedir. Durkheim, toplumsal ilişkilerin tekrardan sağlanması için dinin ve ritüellerin varlığının neden olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁴ Bu doğrultuda hem yukarıdaki açıklamadan hem de Durkheim'in tanımlamasından anlaşılacağı gibi din, toplumda birlikte yaşayan bireyleri dinî ritüeller aracılığıyla bir araya getirmekte ve dayanışma duygularını sürdürmede belirleyici bir rol oynamaktadır.

Tüm dinler, kendi muhataplarına bir bakış açısı kazandırarak toplumda var olan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi unsurları dinin izin verdiği çerçevede faaliyetlerini sergilemeye yönlendirmektedir. Weber, dinleri ekonomik ve toplumsal ahlak oluşturan bir obje şeklinde açıklayıp insanların eylemlerini etkilediğini ve toplumsal yapıyı oluşturmada da önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla din, muhataplarında oluşturduğu bakış açısıyla toplumun ve kültürün birçok alanına etki etmektedir. Din, kültürün içinde bulunan en önemli unsurlardan biri olmakla birlikte kültürün ahlaki unsurunu da oluşturmaktadır. Paul Tillich, din ve kültür arasındaki bağlantıya değinerek dinî kültürün temeli, kültürü de dinin ifadesi olarak tarif edip aralarındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.⁶⁶ Bu tanımlamaya göre din ve kültür, kural ve kaideleriyle birlikte birbirlerini karşılıklı olarak şekillendiren bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca toplumda yaşamını sürdüren bireylerin, davranışlarını biçimlendirmede de etkili bir güç olduğunu belirtmektedir.

Kültür, insanların kendi zihinsel seviyelerinden, eğitimlerinden ve akademik bilgilerinden hareketle önceki nesillerden alıp korudukları ve sonraki kuşaklara aktardığı geleneksel bir birikimden oluşmaktadır.⁶⁷ Eleştirmen ve şair olan T. S. Eliot'a göre din, kültüre ihtiyaç hissettiği çerçeveyi elde eder ve din tüm insanlığı depresyon veya ümitsizlikten arındırmaktadır.⁶⁸ Bir başka çalışmasında da Eliot, kültürü dinin vücut bulması olarak tanımlayıp kültür ile din arasında yakın bir bağlantı kurmuş ve kültürde var olan tüm

⁶³ Köktürk, *Kültürün Dünyası*, 358.

⁶⁴ Philip Smith-Alexander Riley, *Kültürel Kurama Giriş* (Ankara Dipnot Yayınları, 2016), 31.

⁶⁵ Akyüz-Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, 44.

⁶⁶ Özkan, "Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki ", 309.

⁶⁷ Günaydın, *Din Sosyolojisi* 414.

⁶⁸ Artun, *Türk Halkbilimi*, 40.

şeylerin dinin yapısından bir unsur olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Arnold, Coleridge ve Schiller gibi düşünürler de kültürü uzlaştırmacı bir güç olarak açıklamaktadır. İktidar, sınıf, etnisite, toplumsal eşitsizlik gibi maddi konularda herhangi bir problemle karşılaşılıp bir sonuca varılmadığında kültür yaşanan probleme manevi açıdan anlam verip problemi uzlaştırmacı bir anlayışla din benzeri bir rolle çözümleme görevi üstlenmektedir.⁷⁰ Bu açıklamadan hareketle kültür bazen dine benzer bir güç kullanarak sorunlara çözüm bulmaktadır.

Kültürel rölativizm teorisinin temsilcilerinden biri olan Benedict, kültürü zihinsel, dinî ve estetik unsurlardan oluşan yapılar şeklinde tarif etmektedir.⁷¹ Kültürün hem maddi hem de manevi boyutları bulunmaktadır. Maddi boyutlar; toplumun üyelerinin oluşturdukları araçlar, aletler, kaplar, yapılar ve sanatsal ürünler gibi daha çok somut bir şekilde ön plana çıkan ürünlerden oluşmaktadır. Manevi boyutlar ise toplumda varlık sürdüren inançlar, gelenek-görenekler, değerler, duygular ve düşünceler gibi daha çok soyut konulara hitap etmektedir. Dolayısıyla kültür; din, bilim, sanat, ekonomi, siyaset vb. alanlarla yakından ilgilenip onların biçimlenmesinde etkin görev üstlenmektedir.⁷² İnanç sistemiyle sosyal yaşamın kaynaştığı geleneksel toplumlarda din, kültürün tüm alanlarına hâkim olmaktadır. Bu geleneksel toplumlarda din, kültürün temelini oluşturmakla birlikte ritüellerinde de kültürün psiko-sosyolojik yönünü inşa etmektedir. Bu bağlamda kültürün farklı unsurları dinin etkisi altında kaldığı görülmektedir.

Her toplum bir kültürel yapıya sahiptir ve dinî inançlar, değerler, normlar kültürün en önemli unsurlarını meydana getirmektedir.⁷³ Kültür ve gelenek, din aracılığıyla toplumun tüm üyelerinin sosyal yaşayışında etkin bir rol alıp davranışları biçimlendirmektedir.⁷⁴ Dinler, içinde bulunduğu toplumda yaşayan bireyler arasında manevi bir birliktelik sağlayarak yayılmaktadır.⁷⁵ Dinler, yerel kültürlerin biçimlendirilmesi sonucunda gelenekleri oluşturmaktadır.⁷⁶ Bu durum, birbirinden farklı etnisiteye sahip olan ve aynı inancı benimseyen topluluklarda geleneksel kültür ayrımının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

⁶⁹ Esin Sultan Oğuz, "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2011), 128.

⁷⁰ Terry Eagleton, *Kültür*, çev. Berrak Göçer (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2019), 113.

⁷¹ Oğuz, "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı", 134.

⁷² Günaydın, *Din Sosyolojisi* 414.

⁷³ Günaydın, *Din Sosyolojisi* 414.

⁷⁴ Artun, *Türk Halkbilimi*, 39.

⁷⁵ Günaydın, *Din Sosyolojisi* 255.

⁷⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, 40.

Belli bir topluluğa hitap edip, toplumdaki diğer bireylere karşı kapalı olan ve inanç ya da ritüellerini gizli bir anlayışla yerine getiren dinî yapılar kapalı dinler şeklinde ifade edilmektedir. Kapalı dinler, belli bir topluluğa hitap etmekte ve toplumun diğer bireyelerine karşı yayılım göstermediği için yalnızca bulunduğu toplum da doğup kültürün unsurlarıyla bütünleşmektedir.⁷⁷ Dolayısıyla küçük bir toplulukta yer edinen bu inanç türleri kültürle aynı biçimde şekillenmekte ve din kültürel bir forma bürünmektedir. Böyle toplumlarda din ve kültür iç içe bulunduğu için bireyin yaşamındaki tüm eylemler dinin etkisinde kabul edilmektedir.

Özetle kültür ve din birbirinden soyutlanamaz. Din ve kültür, insan hayatında belirleyici bir rol oynamıştır. Din, kültürün unsurları arasında ve toplumun yapısı içerisinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Toplumun üyeleri olan bireyler, toplumun oluşturduğu değer yargılar ve yaşamında edindiği tecrübeler doğrultusunda din ve kültür kavramlarına anlamlar yükleyip aralarında karşılıklı etkileşim kurmuşlardır.

1.4. Dil ve Kültür

Evrende bulunan her şey insanın var olmasıyla anlam kazanmaktadır. İnsanlar, bir dil mekanizması ile dünyaya gelmektedir. Bu dil mekanizmasının gelişmesi için insanların birbirleriyle etkileşim halinde olup, sosyalleşmesi ve kültürleşmesi gerekmektedir.⁷⁸ Bundan dolayı herhangi bir yerde, sosyo-kültürel bir yapının inşa edilebilmesinden bahsetmek için öncelikle bir kişiliğin bulunması gerekmektedir. Sonrasında da var olan kişiliğin iletişimini sağlamak için sembolik bir yapıda olan dil faktörüne ihtiyaç bulunmaktadır.⁷⁹

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi de dildir. Dil bir kültürün düşüncel ve duygusal hafızasıdır, insanlar arasında dayanışma duygusunu pekiştirip gelecek nesillere aktarır.⁸⁰ Kültürlerde var olan diller, o kültürün tüm yaşayışlarını kendisinde barındırır. Bu bağlamda insanoğlu, sosyal bir varlık olduğu için hayatında yaşamış olduğu duygu ve düşünceleri diğer insanlara aktarmak ister. İnsanlar, öğrenme ve dil faktörüyle de kendisinden sonra gelen yeni kuşağa, bugüne kadar edindiği tüm

⁷⁷ Yümni Sezen, *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 60.

⁷⁸ Christoph Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, çev. Özgür Dünya Sarısoy (Ankara: Dipnot Yayınları, 2009), 253.

⁷⁹ Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 112.

⁸⁰ Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, 164.

tecrübelerini, kümülatif bir şekilde paylaştığı için kültürü oluşturan bir konumda olduğunu gösterir.⁸¹

Dil, belli kaidelere göre seslerin bir araya gelmesi ve işaretlerin kullanılmasıyla oluşmuş simgesel iletişim sistemi olarak da ifade edilmektedir. Toplumda konuşulan dil, toplumun daha önceden oluşturduğu anlamlar kapsamında meydana gelen sesler şeklinde tarif edilmektedir. İnsanlar, iletişimde konuşmanın yanı sıra jest-mimik, beden dili, ses tonu gibi sistemin bir parçası olan diğer unsurlardan da faydalanmaktadır.⁸² Dil, bir kültürün veya bir halkın kendi düşünce dünyasında oluşturduğu fikirleri yazı, sembol, simge, motif ve söz aracılığıyla aktarmasını sağlamaktadır.⁸³ Bu nedenle kültürün simgesel boyutlarından biri dildir ve dil insanların birbirini anlayıp etkileşim haline girmek için kullandığı sözcüklerden oluşmaktadır. Kùltürler de dilin vasıtasıyla sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.⁸⁴ Kùltürlerin bugüne kadar yaşamış olduğu olay veya olgulardan edindikleri deneyimler, onun düşünme şeklini de belirlemektedir. Dil, düşünme olanağı tanıdığı için toplumun bir üyesi olan insanın zihin dünyasında ürettiği her şeyi açıklama imkanını da sağlamaktadır.⁸⁵ Bu nedenle insanoğlunun öğrendiği her dil, o kültürün düşünsel biçimini de barındırmaktadır.

Dil; sözler, sesler, kelimeler, semboller ve birtakım işaretlerle insanlar arasında iletişimin kurulmasını sağlamaktadır.⁸⁶ İnsanlar, simgelere veya işaretlere ortak bir anlam yüklediği zaman toplumda ve kişilerin davranışlarında değer kazanmaktadır. Simgeler; sosyo-kùltürel hayattan, siyasete, ekonomiye ve dine kadar kültürün birçok alanıyla etkileşim halinde olmaktadır. Dinlerin sembolleri, dine inanan insanların duygu ve düşünceleri üzerinde tesiri bulunmaktadır.⁸⁷ İslamiyetin yıldızı, Hristiyanlığın haçı, Yahudiliğin Davut yıldızı vb. tüm dinî semboller, inanç mensuplarına çektiği sıkıntı ve çilelilerini çağırıştırabilmektedir. Dolayısıyla semboller insanların duygu ve düşünceleri üzerinde etkili olmakla beraber bu duygu ve düşünceleri birbiri ile paylaşmak için de dilin önemli bir görev üstlendiği unutulmaması gerekmektedir.

Dil toplumsal hayatın sosyal, kùltürel ve tarihsel tecrübesini iletmektedir. Toplumların kullandığı dil, toplumun gelişmişlik seviyesi ve kùltürel düşüncesi hakkında

⁸¹ Mustafa Talas-Gökçen Çatlı Özen (ed.), *Kùltürel Antropoloji* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 54.

⁸² Haviland vd., *Kùltürel Antropoloji*, 210.

⁸³ Ünal, *Dil ve Kùltür* 32.

⁸⁴ Haviland vd., *Kùltürel Antropoloji*, 116.

⁸⁵ Nevin Güngör, *Kùltür, Eğitim, Dil üzerine görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu* (Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları 1991), 214.

⁸⁶ Güngör, *Kùltür, Eğitim, Dil üzerine görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 59.

⁸⁷ Haviland vd., *Kùltürel Antropoloji*, 115.

fikir üretmemizi sağlamaktadır. Eğer bir toplum, kültürel açıdan gelişmiş ve diğer toplumlardan daha ileri bir konumdaysa o kültürün dili de bu birikimden yararlanarak gelişmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla her dil, birbirinden farklı toplumda varlık gösterdiği için dilin kullanım şeklide birbiriyle farklılık göstermektedir. Dilin kullanımı, insanların cinsiyet, sınıf, statü, meslek vb. sosyal kategorilerinin etkisi altında kalmaktadır. İnsanlar, kendi zihinsel dünyasına mantıklı gelen şeyleri dil aracılığıyla aktardığı için konuştuğu dilin kullanım şekli kültürü etkilemekle beraber kültürden de aynı şekilde etkilenmektedir.⁸⁹ Aynı toplumda bulunup aynı dili kullanan fakat farklı sosyal tabakada yer alan bireyler, sosyal tabaka kültür farklılığından dolayı kullandığı dil de farklılaşmaktadır. Dönemin şartlarına göre kültürün değişime uğraması dilin de değişime uğramasına sebep olmaktadır. Kültürlerin, sosyal etkileşim içinde olduğu toplumlardan yeni kelimeler alıp yapılandırması ve var olan mevcut kelimelerine de yeni anlamlar yüklemesi dilin değişmesine neden olmaktadır.⁹⁰ Kültürlerin değer ve yargıları kullandığı dili de etkilemektedir. Bir kültürde nahoş kabul edilen bir kavram başka bir kültürde hoş kabul edilebilmektedir. Örneğin batılı kültürde yaşayan insanların çoğu, Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde bulunan 13 kişiden birinin ona ihanet ettiğini düşündükleri için 13 sayısına karşı sinirlenmeleri ya da İslam kültüründe yaşayan insanların, yapılacak işe göre sağ-sol ellerini kullanması kültürler arasındaki farklılığın dil ve uygulamalara nasıl etki ettiğini göstermektedir.⁹¹ Bu bağlamda, kültürün tüm unsurları zamana karşı değişim gösterdiği gibi dil de süreç içerisinde uygulamalardan etkilenip değişime uğramaktadır.

Kültür ve dil konusu hakkında araştırma yapan disiplinlerden biri olarak Antropoloji karşımıza çıkmaktadır. Antropologlar, dili hayat bulduğu kültürel ortamlarda incelemekte ve insanların kendilerini ifade etme biçimini, çevresindeki mevcudatı anlamlandırmasına yerinden tanıklık etmektedir. Özellikle Dilbilimsel antropoloji, kültür ve dilin etkileşimine odaklanıp araştırma yapmaktadır.⁹² Dilbilimsel antropoloji; dilin betimlenmesi, tarihçesi ve dil-kültür ilişkisi ile ilgilenmekte ve cümlelerin oluşumundan dilin süreç içerisindeki değişimine kadar birden fazla unsuru dikkate almaktadır.⁹³ Belirtilen bu özelliklerden hareketle, insanların duygu ve düşüncelerini birbirine nasıl aktardıkları ve çevresindeki

⁸⁸ Ünal, *Dil ve Kültür* 32.

⁸⁹ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 210.

⁹⁰ Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, 165.

⁹¹ Ünal, *Dil ve Kültür* 33.

⁹² Michael G. Kenny-Kirsten Smillie, *Antropolojiye Giriş*, çev. Soner Torlak (Ankara: Dipnot Yayınları 2017), 35.

⁹³ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 68.

olaylara veya varlıklara hangi anlamları yükledikleri, dil ve kültür arasındaki etkileşimin anlaşılmasında dilbilimsel antropolojinin önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Edward Sapir ve Benjamin Whorf, dilbilimsel biçim ile kültürel anlamın birbirini etkilemesini açıklamaktadır. Whorf, çalışmalarında her dilin kendine özgü bir gramer yapısı olduğunu ve bu gramer yapısı da dili kullanan bireylerin kültürel duygu ve davranışlarını tümüyle etkilediğini savunmaktadır.⁹⁴ Tylor, dili kültürün bir koşulu olarak açıklamakta ve toplumun bir üyesi olan bireyin de yaşamını sürdürdüğü toplumdaki kültürü dil sayesinde edindiğini vurgulamaktadır.⁹⁵ Geertz, kültürü simgesel bir düzenek olarak tanımlamakta ve ona göre kültür, içinde bulunduğu toplumda aktarılıp sosyal ilişkilerle öğrenilen simgesel ifadeler şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁶

Antropolog Leslie White'a göre kültür, ataların edindiği sembollerden meydana gelmiştir. Ona göre kültürden eşyaya, aletten giyim-kuşama, gelenek-görenekten inanç-ritüele, sanattan oyuna kadar birçok yapı dil ve dile benzer unsurlardan oluşturulmuştur.⁹⁷ Bronislaw Malinowski de dile önem veren antropologlardan biri olmuştur. Güneydoğu pasifikteki bir antropolojik çalışmada yerlilerin dili ağır olan metinleri elde etmiştir. Metinlerde geçip anlamında zorluk çektiği kelimeleri daha iyi anlamak için işlevselci bir yaklaşımla toplumda karşılığını bulmaya çalışmıştır. Malinowski'ye göre sosyo-kültürel toplumda konuşulan dil, metinlerdeki dilden farklı olamaz. Bu bağlamda dil, yaşamda bulunan her şeyin bir ifadesi olarak da tarif edilmiştir.⁹⁸

Sonuç olarak dil ile kültür birbirini tamamlayan iki öge olmuştur. Dil sadece insanlar arasında iletişim sağlayan bir araç olmaktan ziyade toplumun tüm üyelerinin kolektif bir şekilde oluşturduğu bilgi birikimini de kendinde barındırmıştır. Dil, kültür unsurlarının bir toplumdan başka bir topluma taşınmasında ve ahlaki değerlerin kazandırılmasında da önemli bir rol oynamıştır.

⁹⁴ Emily A. Schultz-Robert H. Lavenda, *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar* çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı (Ankara Doğu Batı Yayınları, 2018), 73.

⁹⁵ Talas-Çatlı Özen, *Kültürel Antropoloji*, 61.

⁹⁶ Talas-Çatlı Özen, *Kültürel Antropoloji*, 72.

⁹⁷ Talas-Çatlı Özen, *Kültürel Antropoloji*, 57.

⁹⁸ G. Kenny-Smillie, *Antropolojiye Giriş*, 148.

1.5. Sözlü Kültür

Kültür, sözlü ve yazılı ortamlarda meydana gelip ağızdan ağza sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Sözlü kültür ve kültür arasındaki temel ayrılık noktası yazı yazma ile başlamaktadır.⁹⁹

Bir halkın günlük yaşamında tecrübe ettikleri sosyal, siyasi, ekonomik olaylarla birlikte maddi ve manevi her şeyi yazıya aktarmadan sözlü bir şekilde anlatıp yayması “sözlü kültür” olarak tanımlanmaktadır. Sözlü kültür, yazıya aktarılmadığından ve üreticisinin de toplumda yaşayan bireyler olduğu için toplumun hafızasında yıllarca gelişerek var olmaktadır.¹⁰⁰ Sözlü kültür, insanların zihinsel hafızasının tüm toplumlarda yaşamasının bir yansıması olarak ifade edilmekte ve bu zihinsel hafıza vasıtasıyla da medeniyetler kültürlerini koruyabilmektedir.¹⁰¹ Toplumun üyesi olan bireyler; her ne kadar farklı yaş-meslek gruplarına, eğitim ve ekonomik durumlarına, sosyal ortamlara sahip olsa da kültürün birer aktarıcısı olmaktadır. Kültürün aktarıcısı olan bu bireyler, halk bilimi nezdinde sözlü kaynak olarak kabul edilmekte ve bu bireyler sözlü iletişim vasıtasıyla etkileşim halinde olduğu için sözlü kültürü oluşturmaktadır.¹⁰² Kültür alanında var olan her şeyin bir tezahürü aynı şekilde sözlü kültür ortamında da bulunmaktadır.¹⁰³ Sözlü kültür; toplumda yaşayan halkların gelenek-göreneklerini, giyimlerini, kuşamlarını, yemeklerini, müziklerini, oyunlarını, eğlencelerini ve inanışlarını bir sonraki kuşağa aktarmada önemli bir rol oynamaktadır.

Toplum içerisinde yaşanmış tarihi öneme sahip olayların etkisi, sözlü kültür üretiminde önemli bir fonksiyona sahip olmaktadır. Savaş, göç veya toplumda etkisini hissettiren olaylar, sözlü anlatı türleri sayesinde sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla sözlü gelenekte yer alan ve toplumda yaşamını sürdüren bireyler arasında yayılmış türlerin tamamı sözlü kültürün sınırı dahilinde olmaktadır. Destanlar, mitler, masallar, efsaneler, bilmece, tekerlemeler, atasözleri, şarkılar, türküler, şiirler, menkıbeler vb. gibi sözlü kültür ürünleri toplumsal kimliklerin oluşumunda da etkili olmaktadır.¹⁰⁵

⁹⁹ Kirshenblatt Gimb, "Folklorun Krizi", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4*, çev. Mehmet Emin Dede, (Ankara: Geleneksel Yayınları, 2014), 99.

¹⁰⁰ Artun, *Türk Halkbilimi*, 34.

¹⁰¹ Artun, *Türk Halkbilimi*, 405.

¹⁰² Aça, *Halk Bilimi El Kitabı*, 198.

¹⁰³ Artun, *Türk Halkbilimi*, 47.

¹⁰⁴ Artun, *Türk Halkbilimi*, 8.

¹⁰⁵ Artun, *Türk Halkbilimi*, 48.

Sözlü kültürde anlatılar söz konusu olduğu için bellek, önemli bir görev üstlenmektedir. Sözlü kültür doğal bir şekilde aktarılmakta, yazarı olmadığından da anonim ve ezbere dayalı bir yapıda icra edilmektedir.¹⁰⁶ Sözlü anlatımın ilk aktarım şekliyle sonraki aktarım şekli arasında farklılıklar meydana gelmektedir. Anlatılan tür, içinde bulunduğu toplumun yapısından etkilenerek form değiştirebilmektedir.¹⁰⁷ Bu bağlamda süreç içerisinde sürekli dolaşım halinde olan sözlü kültür, zamanla değişebilmektedir. Bu değişiklik sonucunda da anlatılarda çeşitlilik artmaktadır.

¹⁰⁶ Artun, *Türk Halkbilimi*, 35.

¹⁰⁷ Juha Petikainen, "Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, çev. İsmail Görkem, (Ankara Milli Folklor Yayınları, 2003), 203.

2. YEZİDİLİK İNANCININ TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Etimolojik Açıdan Yezidilik

Ezidiliğin etimolojik kökeni, tarihsel ve dilbilimsel bir perspektifle ele alındığı için farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Tarihsel bağlamda “Yezid b. Uneyse ve Yezid b. Muaviye” gibi isimlerle ilişkilendirilmiş; dilbilimsel açıdan ise “Yezdan, Ezda, Êzî-Êzid” terimleri ile İran’daki “Yezd şehri” arasında bağlantı kurulmuştur. Dolayısıyla bu durum, Ezidilik hakkında farklı bakış açılarıyla çeşitli etimolojik yorumların gelişmesine zemin hazırlamıştır.

“Êzîdî ismi ve anlamı” hakkında birbirinden farklı isimlendirmeler yapılmaktadır. Êzîdîler, kendilerini “Êzîdî” dinlerinin de “Êzîdîyatî, Êzîdîti” olduğunu açıklamaktadır.¹⁰⁸ Êzîdî adının kökeni konusunda birçok görüş ortaya atılmaktadır. Êzîdî adının kökeni konusunda literatürde öne çıkan bazı görüşler şu şekildedir:

Yezid b. Uneyse: İnançlarındaki çok az benzerlikten dolayı Harici olan Yezid b. Uneyse tarafından kurulduğu iddia edilmiştir. Yezidiliğin ortaya çıkış tarihinin belli olması ve Şeyh Adi ile Yezid b. Uneyse’nin yaşadığı zaman dilimin birbirinden farklı olması bu iddianın geçerli olmadığını göstermiştir.¹⁰⁹

Yezid b. Muaviye: Yezidi isminin, Emevî halifesi olan Yezid b. Muaviye’ye dayandığı fikri ileri sürülmektedir.¹¹⁰ Êzîdîler, Sultan Yezid ile Yezid b. Muaviye’nin farklı kişiler olduğunu ve Sultan Yezid’in daha eski, Yezid b. Muaviye’nin ise yeni bir şahsiyet olduğunu belirterek bu iddiayı kabul etmemektedir.¹¹¹

Yezdan ve Yezd Şehri: Yezidi isminin eski İran dilinde “Meleklerle tapanlar” anlamında kullanılan “Yazata veya Yazad” adından oluşturulduğu belirtilmiştir. Başka bir açıklamaya göre de bu ismin Farsça ve Kürtçe’de “Melek” manasına gelen “İzed” ya da modern Farsça’da “Tanrı” için kullanılan “Yezdan” sözcüğünden oluşturulduğu iddia edilmiştir.¹¹² Ayrıca Yezidilerin, İran’ın “Yezd” şehrindeki yaşayışlarından dolayı şehre nispet edilerek “Yezdi” ifadesi kullanıldığı da iddia edilmektedir.¹¹³

¹⁰⁸ Xanna Omerxali, *Êzîdîyatî* (İstanbul: Avesta 2007), 14.

¹⁰⁹ Davut Okçu, *İslamdan Ayrılan Cereyanlar Yezidilik ve Yezidiler* (Van: Birleşik, 1993), 14.

¹¹⁰ Okçu, *İslamdan Ayrılan Cereyanlar Yezidilik ve Yezidiler*, 14.

¹¹¹ Çakır Ceyhan Suvari, *Etimolojik Bir İnanç Olarak Ezidilik* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2019), 79.

¹¹² Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezidiliği* (Ankara: Nûbihar, 2023), 28.

¹¹³ Mahmut Bilge, *Yezidiler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler* (Ankara: Kalan Yayınları, 2002), 17.

Ezda ve Êzi-Êzid: Kürtçe’de “Ez” ben, “da” ise vermek anlamına geldiği için “Ezda” kelimesinden “Beni var eden Tanrı” anlamı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ “Êzdîyatî” kavramı “Ezdi, Ezda ve Êzi” sözcüklerinden oluşmaktadır. Êzîdî dininde “Êzi” Allah’ın bir ismi olarak da bilinmektedir.¹¹⁵

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılabacağı gibi Êzîdî veya literatürel şekliyle Yezidi ismi ve anlamı kimilerine göre “Yezid b. Uneyse’ye, Yezid b. Muaviye’ye” kimilerine göre ise “Yezdan ve Yezd şehri, Ezda ve Êzi-Êzid’ten” oluştuğu iddia edilmektedir. Bu durum, şahsiyet ve şehirlerin isim benzerliğinden dolayı Êzîdî etimolojinde farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak Viranşehir Êzîdîleri, kendilerini “Yezidi” ya da “Ezidi” olarak adlandırmaktan rahatsızlık duymaktadır. Êzîdîler, kendilerini başkaları tarafından verilen adlarla değil, “Tanrı’nın bin bir isminden biri” olduğuna inandıkları “Êzdayî(beni var eden)” ve “Êzîdî” isimleriyle tanımlamaktadır. Özellikle inançlarının literatüre “Yezidilik” şeklinde yer almasından rahatsızlık duyduklarını ve “Yezidi” olarak anılmasına sebebiyet vermekte olduğu için bu ismin kullanılmaması gerektiğini belirtmekteler.¹¹⁶

2.2. Yezidiliğin Kökeni ve Köken Konusunda İleri Sürülen Bazı Görüşler

Yezidilik geleneğinin, yazılı değil de sözlü kültürle nesilden nesile aktarılması inancın kökeni hakkında birçok farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. 12. yüzyıldan günümüze dek Yezidiliğin kökeni hakkında birçok araştırmacı çalışma yaparak konuyu aydınlatmaya çalışmıştır.

Şehristani, Şerefhan Bitlisi, Evliya Çelebi, Layard, Empson, J.S. Guest, R. Lescot ve P.G. Kreyenbroek gibi araştırmacı ve seyyahların eserlerinde Yezidiler ve Yezidilik inancı hakkında çeşitli bilgilere yer verilmektedir.

12. yüzyılda Şehristani tarafından kaleme alınan “el-Milel ve’n-Nihal” adlı eser, pek çok din ve mezhep hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Bu eserde, Yezid b. Uneyse tarafından kurulan ve Yezîdiyye olarak adlandırılan harici bir fırkadan bahsedilmektedir. Yezid b. Uneyse, Allah’ın Arap olmayan bir peygamber göndereceğini, bu peygambere gökyüzünde yazılı kutsal bir metnin tek seferde toptan indirileceğini ve söz konusu peygamberin Sabiilerin dininden olacağını belirtmektedir.¹¹⁷ Bu bağlamda, Şehristani’nin

¹¹⁴ Amed Gökçen, *Ezidiler Kara Kitap Kara Talih* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 47.

¹¹⁵ Eşkerê Boyik, *Êzîdî û Baweriya Wan* (Van: Sitav Yayınları, 2021), 27.

¹¹⁶ Katılımcı 1. Katılımcı 4. Katılımcı 12.

¹¹⁷ Muhammed Bin Abdülkerim eş- Şehristani, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014), 114.

“el-Milel ve’n-Nihal” adlı eserinde yer alan Yezîdiyye topluluğuna dair peygamberlik anlayışı, kutsal kitap inancı ve Sâbiilik dinine yapılan vurgu, bu topluluğun günümüzdeki Êzîdî toplumu ile aynı yapıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Şerefhan Bitlisi, 16. yüzyılda Farsça kaleme aldığı “Şerefname” adlı eserinde, Kürt halkının dinî inanç yapısından söz ederken büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu, ancak Musul ve Şam çevresinde yaşayan Tasni, Xaldî (Haldî), Besyanî, Bohtî (bir kısmı), Mahmûdî ve Dımbılî gibi bazı Kürt aşiretlerinin Yezidilik inancına mensup olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bu aşiret mensuplarının kendilerini Şeyh Adi bin Musafir’in müritleri olarak gördükleri de aktarılmıştır.¹¹⁸

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kaleme aldığı “Seyahatname” adlı eserinde Yezidi toplumundan da bahsetmiştir. Özellikle 1655 yılında Diyarbakır Valisi Firari Mustafa Paşa’yı ziyaret etmek üzere şehre gittiğinde, Vali’nin Sincan bölgesinde birbirleriyle mücadele eden aşiretlerin sorunlarını çözmek için oraya gittiğini öğrendiğinde kendisi de Sincan’a geçmiştir. Sincan’da valiyle görüşen Evliya Çelebi, Yezidilerden alınacak vergilerin toplanması için onlarla görüşmeler yapmak üzere görevlendirilmiştir. Ayrıca *Seyahatname*’de Müslümanların egemenliğinde bulunan yerleşim yerlerinde Yezidilere iyi davranılmadığı belirtilmiştir.¹¹⁹

Layard, 19. yüzyılda kaleme aldığı “Ninova ve Kalıntıları” adlı eserinin bir bölümünü Yezidilik inancına ayırmıştır. Sincar bölgesinde Yezidiler arasında uzun süre yaşayan Layard, onların günlük yaşamlarından dinî inanç yapılarına kadar birçok konuda ayrıntılı gözlemlerde bulunmuştur. Yezidi isminin kökenine dair Müslümanlar tarafından ileri sürülen “Yezid b. Muaviye’ye dayandığı” yönündeki görüşü aktarmış; ancak kendisi bu görüşe katılmadığını, ismin kökeninin başka bir yerde aranması gerektiğini vurgulamıştır. Layard, Yezidilerin çoğunlukla Kürtçe konuştuklarını belirtmiş ve inanç yapılarında çevre dinlerle ortak bazı uygulamaların bulunduğu dikkat çekmiştir. Özellikle Hristiyanlıktaki vaftiz, Müslümanlıktaki sünnet ve Sâbiilikteki güneşe saygı gibi ritüellerin Yezidilikte de bulunduğunu ifade etmiştir. Bu benzerliklerin, ibadet ve inanç yapılarına dair ortak bir kökten kaynaklanabileceğini ya da farklı zaman dilimlerinde karşılıklı etkileşimle gelişmiş olabileceğini ileri sürmüştür.¹²⁰

¹¹⁸ Şeref Han, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 21.

¹¹⁹ Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Ve Halkı*, çev. Haydar Işık (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989), 50.

¹²⁰ Austen Henry Layard, "Ninova Kalıntıları", *Zafer Avşar (çev.)*, İstanbul: Avesta Yayınları 2003), 209.

Ahmet Teymur Paşa, 20. yüzyılda kaleme aldığı “Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu” adlı eserinde, Yezidilik inancının oluşumunu ve tarihsel evrilişini ele almıştır. Yezidiler hakkında inceleme yayımlayan ilk Arap dergisinin Beyrut’ta çıkan “el-Cenân” dergisi olduğu, daha sonra ise “el-Muhtetaf” dergisinin de Yezidilerle ilgili çeşitli çalışmalar yaptığını aktarmıştır.¹²¹

R.H.W. Empson, “Melek Tavus Dini Yezidilik” adlı eserinde, Yezidilerin “Şeytana tapanlar” şeklinde tanımlanmasının yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Yezidi aşiretlerin aslında pagan bir inanç yapısına sahip olduklarını ifade eden Empson, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen saldırılara rağmen bu toplumun bin yılı aşkın süredir inançlarını değiştirmeden sürdürdüğünü belirtmektedir. Ayrıca Yezidilerin, yazılı bir metne değil, büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanan güçlü bir inanç bağıyla dinlerine bağlı kaldıklarını aktarmaktadır.¹²²

R. Lescot, “Yezidiler” adlı eserinde, Cebel-Sincar ve Suriye’de yaşayan Yezidilerin tarihini, dinî ritüellerini ve günlük yaşamlarını sahadan edindiği gözlemlerle incelemiştir. Lescot, eserinde günümüzdeki Yezidilik inancının İslam dinî ile örtüşmediğini ileri sürmüş ve bu inancı “sapkın bir mezhep” olarak nitelendirmiştir.¹²³

J.S. Guest, “Yezidilerin Tarihi” adlı eserinde Yezidileri Kürtlerin köklü dinî bir grubu olarak ifade edip Yezidilik inancını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.¹²⁴

Ortadoğu ve Mezopotamya coğrafyası, birbirinden farklı inanış ve topluluklara meskenlik ettiği için farklı inanç mensuplarında ritüel, isim ve kutsal günlerin birbirine benzerlik taşımasına neden olmuştur. Bu durum, Ortadoğu ve Mezopotamya coğrafyasında yaşamını idame ettiren Yezidilerin Yahudilerle, Hristiyanlarla ve Müslümanlarla yakın ilişki kurmalarından dolayı bazı faaliyetlerinin diğer inanç yapılarıyla örtüşmesi kaçınılmaz olmuştur.¹²⁵

Kuzey Mezopotamya bölgesinin dinî bir topluluğu olan Yezidilerin kökenleri, bazı isim, inanç ve ritüel benzerliklerinden dolayı, kadim diğer Mezopotamya halkları olan

¹²¹ Ahmet Teymur Paşa, "Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu. çev", *Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Ataç Yayınları* (2008), 1.

¹²² R.H.W. Empson, *Melek Tavus Dini Yezidilik*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2023), 18-19.

¹²³ Roger Lescot, *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, çev. Ayşe Meral (İstanbul: Avesta, 2014), 18.

¹²⁴ John S. Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta, 2007), 11.

¹²⁵ Mehmet Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidiler* (Ankara: Özge Yayınevi, 2015), 38.

Sümerler, Akadlar, Babiller, Asurlar ve Sabiilere dayanabileceği fikri ileri sürülmektedir. Babillerin yılbaşı kutlamaları ve Sümerlerin 1 Nisan’da kutladıkları bayramların, Yezidilerin Nisan ayının ilk Çarşamba’sında kutladıkları yılbaşı ile aynı tarihte olması ve Babillerle Yezidilerin çarşamba gününe kutsallık atfetmesi gibi durumlar Mezopotamya coğrafyasında yaşayan halkların benzerliklerini bizlere göstermektedir. Sümerlerin Tanrısı “Ato” ve Babillilerin Tanrısı “Nabu” ile Yezidilerdeki “Melek Tavus” arasında benzerlik kurulmaktadır. Bu benzerlik “Utarid Yıldızı” ile sembolize edilmesinden, Çarşamba gününün Utarid yıldızının günü olmasından ve Utarid yıldızının Tavus kuşunun üzerinde sağ elinde bir yılan sol elinde de kitap bulunan bir genci sembol etmesinden kaynaklanmaktadır. Babiller ve Yezidilerde, kast sisteminin bulunması ve Babillerde ayın tanrısı olan Sin ile Yezidilerde ayın sahibi olan Şeyh-sin(Şêx Sîn)’in isim benzerliği gibi birçok benzerlik üzerinden ilişki kurulmaktadır.¹²⁶

Sabiilik ve Yezidilik vaftiz, ruh göçü, yemedikleri birçok yemeklerin ortak olması ve her iki dininde sır dinî olması gibi konularda birbiriyle örtüşmektedir. Örneğin Sabiilerde, dünyaya gelen çocuk kırk gün sonra vaftiz edilmektedir. Yezidilikte de dünyaya gelen çocuk, kırk gün sonra Laleş’ten getirilen su ile vaftiz ritüeline benzer bir şekilde “Mohr kirin” olarak adlandırılan bir uygulamayla karşılaşmaktadır. Bu örnekten de görüldüğü gibi Sabiilik ve Yezidilikte birbirine benzeyen isim, inanç ve ritüeller bulunmaktadır.¹²⁷

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Yezidiliğin kökeni konusunda birbirinden farklı görüşler ön plana çıkmaktadır. Yezidilik inancının bazı dinî ritüelleri, kavramların isimlendirmeleri ve kutsal zamanları diğer dinlerle benzerlik gösterdiği için kimi araştırmacılar tarafından kökeni diğer inançlara dayandırılmaktadır. Ancak Yezidiler, bu yaklaşıma karşı çıkarak inançlarının özgün ve bağımsız bir kökene sahip olduğunu savunmaktadır. Yezidilere göre Yezidiliğin tarihi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Yezidilik, Zerdüştlük ve ondan sonra ortaya çıkan dinlerden daha da eski olduğu belirtilmektedir.¹²⁸

Viranşehir’de yaşayan Yezidilere göre ise Yezidilik senkretik bir inanç olmaktan ziyade, yeryüzündeki ilk tek tanrılı inanç olarak ifade edilmekte ve diğer tüm inanç sistemleri de bu inançtan sonra ortaya çıkmaktadır. Kendi inançlarının özgün ve kadim olduğuna dikkat çekerek, diğer dinlerin daha sonra ortaya çıktığını ve bu inançtan

¹²⁶ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 36.

¹²⁷ Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2018), 105.

¹²⁸ Eskerê Boyîk, *Ezîdiyatî Mirzike Zaza Fermanen Reş* (Deutschland: Dengê Êzîdiyan, 1999), 14.

etkilenerek geliştiğini düşünmekte. ¹²⁹ Dolayısıyla her inanç mensubu, kendi inancını Tanrı'ya ulaşmanın en doğru yolu olarak görmekte ve bu nedenle inancını en kadim en özgün inanç olarak ifade etme eğiliminde olmaktadır. Bu bakış açısından hareketle diğer inançların kendi inançlarından sonra ortaya çıktığını ve ondan türediğini ileri sürmekten kaçınılmamaktadır.

2.3. Şeyh Adi B. Musafir El-Hakkâri

Şeyh Adi'nin ismi, Adi b. Musafir b. İsmail b. Musa b. Mervan b. Hasan b. Mervan eş-Şami el-Hakkâri'dir. ¹³⁰ Hakkâri, Şeyh Adi'nin aşiret ismi değil yaşamını sürdürmüş olduğu bölgenin genel adıdır. Hakkâri bölgesi, o dönemde günümüzdeki gibi dar bir alanla sınırlandırılmamıştı, çok geniş bir alana sahipti. Şeyh Adi, Şam'ın Baalbek bölgesinin Beytifar Köyü'nde 1074(h. 467) yılında dünyaya gelmiştir. Ancak bu yerleşim yeri, günümüzde Lübnan devletinin toprağı olarak kabul edilir. Araştırmacılar, Şeyh Adi'nin nesebi konusunda muhtelif fikirlere sahiptir. Farklı kaynaklardan elde ettikleri bilgilere dayanarak kimi araştırmacılara göre Şeyh Adi Emevî kökenlidir kimi araştırmacılara göre ise Kürt'tür. Şeyh Adi, vefat ettikten uzun bir süre sonra nesep yönünden Emevîler'e dayandırılır. Fakat kendisine atfedilen eserlerde nesebi Emevîler'e dayandırılmaz. Her iki tarafın da farklı argümanlarla görüşlerine açıklık getirmesi nesep konusunda net bir cevabın verilemeyeceğini gösterir.

Akil el-Membeci, literatürel kaynaklarda Şeyh Adi'nin hocası olarak geçmektedir. Akil el-Membeci, Şeyh Adi'ye deri üzerine giyilen “kharga” olarak isimlendirilen siyah yünden yapılan ve bağlılık simgesi olan bir gömlek giydirmiştir. “Kharga” denilen gömleği günümüzde de Yezidi Feqirleri/Fakirleri tarafından giyilmektedir. ¹³¹ İlk eğitimini Şam'da tahsil eden Şeyh Adi, ileri bir eğitim alabilmek için Bağdat'a göç etmiştir. Bağdat'ta Ahmed el-Gazali, Abdulkadir Geylani, Ahmet er- Rûfai ve Ebu'n Necib Abdulkadir es-Sühreverdi gibi İslami toplumda tanınırlığı olan pek çok alimle tanışmıştır. Bağdat'taki eğitimini bitiren Şeyh Adi, Bağdat'tan Erbil'deki Kerhini'ye oradan Musul'a geçmiş ve Musul'dan da Hakkâri dağlarına inzivaya çekilmiştir. Hakkâri'nin uzlet yeri olarak tercih edilme sebebini bazı araştırmacılar görülen bir rüyaya nispet etmiş, bazı araştırmacılarda tesadüfi olarak tercih edildiğini ifade etmiştir. Daha sonra Şeyhan kasabasından Laleş'e geçen Şeyh Adi, orada bir zaviye yapmıştır. Bazı kaynaklar, ömrünün sonuna kadar çoğunlukla bu zaviyede

¹²⁹ Katılımcı 1. Katılımcı 2. Katılımcı 3.

¹³⁰ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 51.

¹³¹ Ali Haydar Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler* (Ankara: Ürün Yayınları, 2016), 44.

münzevi bir hayat yaşadığını belirtmiştir. Ömründe herhangi bir evlilik yapmayan Şeyh Adi, doksan yıl yaşadıktan sonra vefat etmiş ve inşa ettiği zaviyeye gömülmüştür.¹³²

Şeyh Adi'ye nispet edilen dört eser bulunmaktadır. İ'tikadu Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat (Ehli Sünnet İnancı), Kitabu Fıhi Zikri Adabu'n-Nefs (Nefsi Terbiye Kitabı), Vesaya eş-Şeyh Adi b. Müsafir ile'l-Halife (Halifeye Nasihatleri), Vesaya li Müridihi Ka'id ve li Sa'ir el-Müridin (Müridi Ka'id ve diğer Müridlere Vasiyeti) adlı eserlerde Şeyh Adi'nin inanç, düşünce ve ritüeller hakkındaki bilgilerini içermektedir.¹³³ Ayrıca “Şeyh Adi'nin İlahisi” adlı bir kaside de Şeyh Adi'ye nispet edilmektedir.¹³⁴

İslam dünyasında Müslüman bir mutasavvıf olarak kabul edilen Şeyh Adi, Yezidi geleneğinin eski bir belgesi olan “İcazetu Pir Musa Dünbeli” isimli belgede ehli sünnete bağlı biri olduğu belirtilmiştir.¹³⁵ Şeyh Adi, zühde bağlılığından ve dağlarda yaşadığı çileli yaşamdan dolayı Kadiri tarikatı kurucusu olan Abdulkadir Geylani'den övgü dolu sözler işitmiştir. Bu bağlamda, Şeyh Adi'nin nesebi konusunda her ne kadar birbirinden farklı fikirler ortaya çıkmış olsa da İslam dünyasında önemli bir mutasavvıf olarak tanınmıştır.

Görüşülen kaynak kişilere göre Yezidilik inancı, İslamiyet'ten binlerce yıl önce mevcut tek tanrılı bir inanç sistemi olarak ifade edilmiştir. Şeyh Adi ise yeni bir din kurmamış, yalnızca mevcut inancı düzenleyip yapılandırmıştır. Şeyh Adi, etnik köken olarak Kürt ve Hakkârilî bir kişi olarak toplum tarafından tanındığı belirtilmiştir. Babasının Baalbek bölgesine göç etmesi nedeniyle orada doğmuş ve Arap kültürüyle büyüdüğü aktarılmıştır. Hatta, günümüzde insanların dinî kimliğinden bağımsız olarak eğitim alması gibi, o dönemde de Şeyh Adi, çeşitli sufilerin bulunduğu medreselerde eğitim gördüğü ileri sürülmüştür. Şeyh Adi'nin Yezidiler tarafından kutsal kabul edildiği, Yezidiliğin temel ilkelerini yeniden şekillendirdiği ve inanç sistemini şeyhlik, pîrlik, müritlik gibi kast yapısıyla kurumsallaştırdığı belirtilmiştir. Kısacası görüşülen kaynak kişilere göre Şeyh Adi, Yezidilik inancının müceddidi/yenileyicisi olarak görülmüştür. Ayrıca, tarihsel süreçte Araplar ve diğer kavimlerin Yezidilere yönelik baskı ve saldırıları sebebiyle, Yezidiler kendi dışındaki toplumlar tarafından “Adavî” olarak adlandırıldığı aktarılmıştır.¹³⁶

¹³² Metin Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri* (İstanbul: Nûbihar, 2012), 43-50.

¹³³ Ahmet Turan, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri* (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2015), 5.

¹³⁴ Birgül Açıkyıldız Şengül, *Bir Toplumun, Kültürün ve Dinin Tarihi* (İstanbul: Alfa, 2015), 127.

¹³⁵ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 53.

¹³⁶ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

2.4. Adeviyye Tarikatından Etno-dinsel Bir Yapıya Evrilış Süreci

Şeyh Adi, Tasavvufi düşüncenin ve yapıların yoğun olduğu bir dönemde Laleş'te zaviyesini inşa etmiştir. Bazı kaynaklarda “Adeviyye” bazı kaynaklarda da “Sohbetiye” olarak adlandırılan tarikatını kendisiyle birlikte Bağdat'tan gelen müritlerinin ve bölgedeki Kürt sufi alimlerin yardımlarıyla kurmuştur.¹³⁷ Sufi yaşayışın merkezi haline gelen Laleş, insanları sufi geleneğe çağırmıştır. Bir süre sonra, insanların bu çağrıya karşılık vermesi ve Şeyh Adi'ye bağlılığını ifade etmesi irşat faaliyetlerinin geniş bir alana yayılmasına imkân sağlamıştır.¹³⁸ Şeyh Adi, farklı bölgelerde de tanınıp insanların teveccühünü kazanmıştır. Bu bağlamda ona bağlılıklarını ifade etmek ve ilmi birikiminden yararlanmak için çevre illerden ziyaretçiler gelmiştir.

Şeyh Adi, herhangi bir evlilik yapmadığı için çocuğu olmamıştır. Vefat ettikten sonra yerine kardeşinin oğlu Ebu'l Berekat Sahr b. Sahr b. Musafir geçmiştir. Ebu'l Berekat amcası gibi Beytifar'da dünyaya gelmiştir.¹³⁹ Babası vefat edince Ebu'l Berekat, Şam'dan Laleş'e amcası Şeyh Adi'nin yanına gelmiştir. Şeyh Adi yeğeninin yanına gelmesine sevinmiştir ve sonraki süreçlerde yeğenini bir Kürt kızı ile evlendirmiştir. Şeyh Adi müritlerine Ebu'l Berekat'ın kendisinin halefi olduğunu açıklamıştır. Şeyh Adi vefat ettikten sonra Adeviler, züht ve takva sahibi olan Ebul Berekat'a tabii olmuştur.¹⁴⁰ Bir süre sonra Ebul Berekat vefat edince Laleş'te amcası Şeyh Adi'nin yanına gömülmüştür.

Vefat eden Ebul Berekat'ın yerine oğlu Adi b. Sahr b. Sahr geçmiştir. 1162 tarihinde Laleş'te dünyaya gelmiş ve Laleş'te dünyaya gelen ilk Adevi şeyhi olduğu için “Kürt Adi” ismiyle de tanınmıştır. Amcası Şeyh Adi, babası Ebul Berekat gibi kendisi de takva ve züht sahibi bir kişi olarak tanınmıştır. Babasından sonra birçok kişiyi ilim ve takva yönüyle etkilemiş ve onları şeyhlik mertebesine getirmiştir. Şeyh Adi b. Sahr, 1228 tarihinde vefat etmiştir.¹⁴¹ Adevi tarikatı, Şeyh Adi'den Şeyh Adi b. Sahra kadar ehli sünnetin çizdiği çerçevede ilerlemiştir. Şeyh Adi b. Sahr, vefat ettikten sonra oğlu Şeyh Hasan yerine geçip radikal değişiklikler yapmıştır.

Şeyh Adi b. Sahr'ın vefatından sonra yerine 1195 yılında Laleş'te doğan Şeyh Hasan gelmiştir ve Adevilik tarikatını kuruluş ilkelerinden uzaklaştırıp yeni bir yapıya dönüştürmüştür. Bu değişim süreci, genellikle Adevilikten Yezidiliğe evrilış dönemi olarak

¹³⁷ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 129.

¹³⁸ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 63.

¹³⁹ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 64.

¹⁴⁰ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 61.

¹⁴¹ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 61-62.

değerlendirilmiştir. Bazı kaynaklara göre Şeyh Hasan, ilim ve inanç açısından kendinden önceki şeyhlerden daha düşük bir derecede olduğu belirtilmiştir. İbni Teymiye, Adevilerin Şeyh Adi ve Yezid b. Muaviye hakkındaki abartılı görüşlerden dolayı onlara Şeyh Adi'nin çizdiği yoldan gitmeleri için çağrıda bulunmuştur. Şeyh Hasan, İbn'i Arabi'nin Hulul ve Vahdet'i Vücut görüşünden etkilenmiştir. "Şeytan" konusunda da Ahmed el- Gazali, İbn'i Arabi, Hallaç'ı Mansur'un fikirlerinin tesirinde kalmış ve Melek Tavus inancının oluşmasında bu fikirler etkili olmuştur.¹⁴² Şeyh Hasan devriyle beraber şeyhlere, daha fazla saygınlık ve kutsiyet atfedilmiştir. Şeyh ve mürit sayısının artmasıyla, aralarında statüyü belirten hiyerarşik sıralama oluşmuştur. Bundan dolayı çok teşkilatlı dinî ve siyasi bir düzen ortaya çıkmıştır. Adevi şeyhleri hem dinî hem de siyasi bir liderlik vasfı ile görevini icra etmeye başlamıştır.

Siyasi bir vasıf alan Adeviyye, Türk Atabeylerinin Musul valisi olan Bedrettin Lu'lu ile problemler yaşamıştır. Bedrettin Lu'lu, Hasan b. Adi'yi önce Laleş'te tutuklayıp sonra 1246 tarihinde Musul'a götürmüş, bir süre sonra da Musul Kalesi'nde boğdurarak öldürmüştür.¹⁴³ Hasan b. Adi'nin tutuklanma ve öldürülme sebebine dair birbirinden farklı görüşler bulunur. Bu görüşlerden birkaçı şu şekildedir:

- a. Musul valisi Bedrettin Lu'lu, Adevileri iktidarı için alternatif bir tehdit olarak görmüştür.
- b. Yüklenilen ağır vergi ve baskılardan dolayı Adeviyye tarikat müritleri isyan etmiştir.
- c. Şii fikirleri benimseyip onların desteğini arkasına alan Bedrettin Lu'lu'nun, Adeviyye tarikatının Emeviler hakkındaki görüşlerinden rahatsız olmasından dolayı Şeyh Hasan tutuklanmış ve öldürülmüştür.¹⁴⁴

Yaşanan çatışmalı süreçte Şeyh Adi'nin Laleş'teki türbesi tahrip edilmiş, birçok Adevili tutuklanmış, öldürülmüş ve canlarını koruyabilmek için bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edenlerden biri de Hasan b. Adi'nin oğlu Şerefuddin Muhammed olmuştur. Bölgeden göç eden Şerefuddin Muhammed, Selçuklu sultanı İzzettin Keykavus'un emrine girmiş ve Moğollara karşı savaşmıştır.¹⁴⁵ 655 tarihinde Harput'ta Moğollarla yapılan bir savaşta öldürülmüştür. Şerefuddin Muhammed vefat edince, Adeviyye tarikatının başına

¹⁴² "Yezidilik ve Yezidiler" (Erişim 18.06.2024).

¹⁴³ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 13.

¹⁴⁴ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 67-68.

¹⁴⁵ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 69.

oğlu Zeynuddin Ebu'l Mehasin Yusuf b. Şerefuddin Muhammed b. Hasan b. Adi geçmiştir. Suriye'de hükümdarlardan saygı gören Zeynuddin, oğlu İzzettin'i yerine bırakıp Kahire'ye gitmiştir. Her ne kadar Laleş'te faaliyetler sekteye uğramışsa da Adeviyye tarikatı, Şam ve Mısır'da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁴⁶

1297 tarihinde, Zeynuddin Ebu'l Mehasin Yusuf b. Şerefuddin Muhammed b. Hasan b. Adi 33 yaşındayken Kahire'de vefat etmiş ve kabri Kahire'deki Adeviyye zaviyesinde yapılmıştır.¹⁴⁷ Adeviyye tarikatı, Şam ve Mısır'da faaliyetlerini İslami çizgide sürdürmeye çalışırken, Laleş çevresinde yaşayan Adeviler ise tedrici bir şekilde İslam'dan uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁴⁸ Yezidiliğin bir din hüviyetine bürünmesi araştırmacılar tarafından farklı şekilde değerlendirilmiştir. Yezidi adı, ilk kez Şeyh Adi vefat ettikten beş sene sonra Semani tarafından kullanılmıştır. Semani, bu adı Yezid hakkında aşırıya gidenler ve Adevi ismiyle birlikte kullanmıştır. Semani, bu tabiri müstakil bir din için söylememiştir. Adeviyye tarikatı, Musul valisi Bedrettin Lu'lu tarafından öldürülen Şeyh Hasan'dan bir buçuk veya iki asır (15. yüzyıl) sonra yeni bir din biçimine girmiştir. 16 ve 17. yüzyıllarda tamamen müstakil bir din hüviyetine bürünmüştür.

Günümüzdeki Yezidilik inancı, Şeyh Adi dönemindeki Adeviyye-Sohbetiye geleneği ve Şeyh Hasan dönemindeki fikirsel altyapıdan birçok açıdan uzaklaştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Yezidilik inancı artık kendi içinde başlı başına ayrı bir inanç sistemi haline geldiği fark edilmektedir. Yezidilik inancı zamanla etno-dinsel bir yapıya dönüşüp varlığını sürdürmektedir. Çünkü, bu inanç sistemini şekillendiren Şeyh Adi ve çevresindekilerin Arap kökenli olduğu ifade edilse de günümüzde yalnızca Kurmanci lehçesini konuşan Kürtler arasında yaşatılmaktadır. Bu durum, farklı etnik kimliklerden inananların bulunmamasına yol açmış ve Yezidilik inancının dar bir alanda kapalı, kimlik merkezli bir dinî yapı haline getirdiğini göstermektedir. Yezidilik inancının dış evliliklere kapalı olması ve yalnızca Yezidi olarak doğan bireylerin inanç mensubu olarak kabul edilmesi, dışarıdan dine katılımı mümkün kılmamakla birlikte misyonerlik faaliyetlerinin de yürütülmesini engellemektedir. Ayrıca Qewl, Beyt ve dua gibi dinî metinler yalnızca Kurmanci lehçesiyle aktarılmakta; bu metinlerin başka dillere çevrilmesi ya da farklı dillerde ibadet edilmesi kabul edilmemektedir. Dolayısıyla Yezidilik inancı, Kürtçenin Kurmanci lehçesi ile Kürt etnik

¹⁴⁶ "Yezidilik ve Yezidiler".

¹⁴⁷ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musafır Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 69.

¹⁴⁸ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 69.

kimliğinin dil ve kültürel unsurlarını taşıyarak, etno-dinsel bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

2.5. Yezidilik İnancının Mitolojisi: Kozmos-Evren, Yaratılış ve Tufan

Kozmos ve Evrenin Yaratılış Miti

Yezidiler, yaratılış mitlerini kutsal kitapları olan Mushaf-ı Reş ve Kitab-ı Cilve'ye dayandırmaktadır. Kutsal metinlerine göre Tanrı, önce bir inciye sonra da Enfar (Angar/Engar) adında bir kuşu yaratmıştır. Yaratılan bu inci, kırk bin yıl Enfar (Angar/Engar) denilen kuşun üstüne yerleştirilmiştir. Daha sonra Tanrı, haftanın yedi gününde her gün bir melek yaratmıştır. Haftanın ilk günü olan pazar gününde, meleklerin başı olarak kabul edilen melek Azazil ya da Melek Tavus'u yaratmıştır. Pazartesi gününde, Şeyh Sin denilen ve Şeyh Hasan olan melek Derdail'i yaratmıştır. Salı gününde, Şeyh Şems denilen ve Şeyh Şemseddin olan güneş meleği İsrail'i yaratmıştır. Çarşamba gününde, fakirlerin ruhlarını alıp ve ikinci Azazil ismiyle de isimlendirilen Şeyh Ebubekir olan melek Mikail'i yaratmıştır. Perşembe gününde, Şeyh Secaddin olan melek Cebrail'i yaratmıştır. Cuma gününde, Nasuriddin olan melek Şemail/Şemnail'i yaratmıştır. Cumartesi gününde ise Fahreddin olan melek Nevrail-Nural'i yaratmıştır. Tanrı, Melek Tavus'u meleklerle başkanlık etmesi için meleklerin başı olarak görevlendirmiştir. Yukarıda isimleri ifade edilen melekler, Tanrı'nın zatından ruhlar olarak belirtilmiştir. Ezeli ve nurani varlıklar olan bu melekler, Tanrı'nın kanunlarının uygulayıcısı şeklinde tarif edilmiştir.¹⁴⁹

Tanrı, sonraki süreçte yedi kat gök ve yeri şekillendirmek için insanları, hayvanları ve kuşları yaratmıştır. Tanrı, bu süreçte sözü edilen incinin içinde yer almıştır. Yedinci günde bu inciden dışarı çıkmış ve yedi melek Tanrı'nın etrafını sararak onu tespih etmiştir. Bu yedi melek, gökleri ve yeri yaratmıştır. Kutsal metinlerinde bu meleklerin, nöbetleşe bir şekilde bin yılda bir kanunlar yapıp yeryüzüne indiğine dikkat çekilmiştir. Sonraki zaman diliminde, inci yarılmış ve yedi burç meydana gelmiştir. Bu burçlardan su akmaya başlayınca Tanrı, elini uzatıp dört yönü belirlemiştir. Tanrı yarılan inciden, iki büyük parça ve birçok küçük parçacık almıştır. Büyük parçalardan birini Güneş, diğerini ise Ay yapmış ve küçük parçacıkları da gökyüzünün süsü olan Yıldızlar yapmıştır. Doğayı, dağları, ovaları yeşerten Tanrı, Laleş Dağı üzerinde otuz bin yıl kalan bir felek yaratmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Turan, *Yezidiler*, 60.

¹⁵⁰ Bilge, *Yezidiler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*, 36.

Literatürel kaynaklarda, Dünyanın yaratılışı ile ilgili başka bir mit de yer almıştır. Tanrı yeri, göğü, güneşi, ayı ve hayvanları yaratmaya yöneldiği esnada her melek kendi becerisine göre bir şeyler yapmaya çalışmıştır. Çalışmalarına başladığı an yedi melek, üzerinde inci bulunan Enfar (Angar/Engar) adlı kuşu görmüştür. Melek olan Fahreddin'in, kuşa olan bağırışından dolayı kuşun üzerindeki inci parçalanmıştır. Parçalanan inciden sular akmış ve akıntıdan dolayı deniz oluşmuştur. Tanrı, Melek Tavus'u alemin dört köşesini belirlemek için göndermiştir. Ortalık dinginleşince Tanrı, bir gemi yaratmış ve bin sene bu gemi ile gezdikten sonra Laleş'e gelip, ikame etmiştir. Melek Tavus, Melek Fahreddin'in bağırışı ile kırılan inci parçacıklarını getirmiş ve bu parçacıkların bir kısmı gökyüzüne bir kısmı da yeryüzüne yerleştirilmiştir. Güneş, ay ve yıldızlar gökyüzüne yerleştirildiği esnada Tanrı, yeryüzünde ağaçları, bitkileri ve dağları yaratmıştır.¹⁵¹

İnsanoğlunun Yaratılış Miti

Tanrı, evreni yarattıktan sonra melekleri toplayarak onlara insanoğlunu yani Âdem'i yaratacağını ve yaratılan bu insanların Melek Tavus'a saygı göstereceğini açıklamıştır. Sonra da yaratılan bu insanların Tanrı'ya ibadet edeceğini söylemiştir. Tanrı, melekleri Melek Tavus'a teslim edip Kudüs etrafında yeryüzüne inmiştir. Diğer ismi Cebrail olan Melek Tavus, otuz bin meleği arkasında bırakarak Tanrı'nın bulunduğu yere gitmiştir. Tanrı, Melek Tavus'tan su, toprak, ateş ve havayı getirmesini istemiştir. Getirilen bu malzemelerle Âdem, yaratılmıştır. Tanrı, Âdem'e can ve ruh verdikten sonra Melek Tavus'a onu cennete yerleştirmesini istemiştir. Cennete yerleştirilen Âdem'in orada bulunan tüm yiyeceklerden yiyebileceğini ancak sadece buğdaydan yememesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵²

Âdem, cennette yüz yıl kaldıktan sonra Melek Tavus Tanrı'nın huzuruna çıkarak şu soruyu sormuştur: Âdem, yasakladığın buğdaydan yemezse soyunu nasıl çoğaltacak? Tanrı, bu konunun çözümü için Melek Tavus'a seni yetkilendirdim demiştir. Melek Tavus, Tanrı'nın yanından ayrıldıktan sonra Âdem'in yanına gitmiştir. Âdem'e buğdaydan yedin mi? şeklinde soru sormuştur. Âdem de Tanrı tarafından cennette yenilmesi yasak olduğu için yemediğini ifade etmiştir. Melek Tavus, Âdem'i yemesi yasak olan buğdaydan yemesi için ikna etmiştir. Âdem buğdayı yedikten sonra karnı şişmiş ve tualete çıkma gereksinimi duymuştur. Melek Tavus, karnı şişmiş Âdem'i tutup cennetten çıkarmıştır. Şişkinlik Âdem'e rahatsızlık vermiş, Âdem'in huzur bulabilmesi için Tanrı ona bir kuş göndermiş ve bu kuş, Âdem'in sıkıntısından kurtulması için ona bir çıkış yolu açmıştır. Bu bağlamda Melek Tavus,

¹⁵¹ Turan, *Yezidiler*, 61.

¹⁵² Turan, *Yezidiler*, 62.

yüz yıl Âdem'den uzak durmuştur. Âdem, bu süreçte gözyaşı döküp üzülmüştür. Daha sonra Tanrı, Melek Tavus'a Havva'yı yaratmasını emretmiştir. Âdem'in sol koltuğunun altındaki kaburgasından Havva'yı yaratmıştır.¹⁵³

Havva'yı yaratan Melek Tavus, Âdem ve Havva'dan kendisine saygı gösterecek bir millet istemiştir. Havva ve Âdem çocuğun nesebinin kime ait olduğu konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. Âdem ve Havva, üreme tohumlarını farklı farklı küplere koyup saklamış, dokuz ay geçtikten sonra küpleri açmıştır. Âdem'in küpünden Şehid b. Cerra adlı bir erkek ve Mercem-i Nisan adında bir kız çocuğu çıkmıştır. Şehid b. Cerra ve Mercem-i Nisan'ın evliliklerinden Yezdan (Ezda), Merc-i Miran, Sabur, Nuh ve Nuh'un üç oğlu olan Sis, Anuç, Marmiş'ten günümüzdeki Yezidiler oluşmuştur.¹⁵⁴

Havva'nın küpünden ise kurtçuklar ve pis koku çıkmıştır. Sonraki zaman diliminde Tanrı, Âdem'in çocuklarını besleyebilmesi için erkekte meme organını yaratmış ve o tarihten beri erkeklerde meme organının olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Âdem ve Havva'dan ikizler doğmuş ve yüz kırk dört çocuk dünyaya gelmiştir. Dünyaya gelen bu çocuklardan Yahudiler, Hristiyanlar, Müslümanlar ve diğer din mensupları halklar oluşmuştur.¹⁵⁵

Bu yaratılış miti hakkında, Mardin'deki Yezidiler yukarıdaki açıklamaya paralel görüşler ifade etmiş ancak Siirt'teki Yezidiler, farklı bir bağlamda açıklama yapmıştır. Onlara göre Âdem'in küpünden Şehid b. Cerra adında bir çocuk doğmuştur. Âdem ve Havva'nın çocuk sayısı yetmiş ikiyi bulduğunda diğer çocuklar saf ırk olan Şehid b. Cerra'yı kıskanarak onu öldürmeye yeltenmiştir. Melek Tavus, Şehid b. Cerra'yı öldürmeye niyetlenen çocukların ağzına kanadıyla dokunup başka bir dil konuşmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla Şehid b. Cerra, saf dil Kürtçe ile konuşmuş öteki çocuklar ise başka halkların diliyle konuşmaya başlamıştır. Yezidiler, bu durumdan dolayı yetmiş iki milletin kendilerine düşman olduğunu açıklamıştır.¹⁵⁶

Bir başka yaratılış mitinde Havva'nın Âdem'den önce var olduğu açıklanmıştır. Melek Tavus, insanların çoğalmasında etkili olmuştur. Tanrı, gökleri yarattığında boğa ile balığı yerleştirmiştir. Melek Tavus, Tanrı'ya yeryüzünde insanın olmadığını söylemiştir. Tanrı, Melek Tavus'tan evrende yürüyüş yapmasını istemiştir. Evrende yürüyüş yapan Melek Tavus, bir kadın görmüştür. Melek Tavus, Tanrı'ya dönüp evrende bir kadın gördüğünü

¹⁵³ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 132.

¹⁵⁴ Turan, *Yezidiler*, 63.

¹⁵⁵ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 132.

¹⁵⁶ Turan, *Yezidiler*, 63.

beyan etmiş ve evrende erkek olmadan kadının işlevsiz kalacağını belirtmiştir. Daha sonra Tanrı, Âdem adında bir erkek yaratmış ve Âdem'in bedenini çamurdan yapıp ruh koymuştur. Bir süre sonra Âdem, Havva'yı görmüş ve onunla evlenmiştir. Tanrı, Havva'nın karnına kırk kız ve kırk oğlan yerleştirmiştir. Melek Tavus, Tanrı'ya bu çocukları evlendirmek için neler yapmalıyız sorusunu sormuştur. Tanrı da sağdakiler sol tarafa, soldakiler sağ tarafa geçmelidir yanıtını vermiştir.¹⁵⁷

Tufan Miti-Mitosu

Yezidilere göre, iki tufan hadisesi yaşanmıştır. İlki Nuh döneminde, diğeri ise sonraki süreçte Yezidilere isyan eden insanları suda boğdurmak için gerçekleşmiştir. İlk tufanda gemi, Yezidi şeyhlerinin köyü olan Ayn es-Sufna denilen yerde durmuştur. Bu tufan, Yezidi olmayanların birbirlerine karşı takındıkları alayımı tavırdan dolayı meydana gelmiştir. Gemi, Sincar Dağı'nda bir kayaya çarpıp delindiğinde Nuh yaşanan durumdan üzüntü duymuştur. Dalgaların gemiye çarpması ile geminin içinde bulunanların boğulma tehlikesi yaşadığı esnada kayadan bir yılan çıkmış ve yılan, Nuh'a gelip şöyle demiştir: “Beni insan kanından yararlandırmak üzere söz verirken, sizi boğulmaktan kurtarırım.” Bu şartı Nuh, kabul etmiştir. Daha sonra geminin delinen kısmına kuyruğunu sokan yılan, gemide ölüm tehlikesi yaşayan insanları boğulmaktan kurtarmıştır.¹⁵⁸ Gemi yoluna koyularak Cudi Dağı'na varıp, durmuştur.¹⁵⁹ Fakat yılan neslinin artmasından ve insanlar için zararlı bir hayvan olmasından ötürü Nuh, yılanları ateşe atmıştır. Yılanların külünden pireler etinden de karıncalar oluşmuştur.¹⁶⁰

Bir süre sonra bir diğ tufan hadisesi yaşanmıştır. Tanrı, Yezidilere isyan eden insanları suda boğdurarak ikinci tufan hadisesini yaratmıştır. İlk tufanda Nuh sadece Yezidilerin babası olarak belirtilmiş, öteki insanlar da Nuh'un oğlu Ham'ın çocukları olarak ifade edilmiştir. İkinci tufanda ise melek olan Meyvan, Yezidilerin babası olarak aktarılmıştır. Tanrı, Yezidi dinini müjdelemesi ve insanları Yezidiliğe çağırması için Şeyh Adi'yi Şam'dan Laleş Dağı'na göndermiştir. İkinci Tufan hadisesinden günümüze yedi bin yıl geçmiştir. Bu süreçte her bin yılda bir meleklerden biri yeryüzüne inmiş, insanlara doğru yolu gösterip tekrar gökyüzüne çıkmıştır. Ancak son yedinci bin senede Tanrı, Yezidiler

¹⁵⁷ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 133.

¹⁵⁸ Turan, *Yezidiler*, 64.

¹⁵⁹ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 134.

¹⁶⁰ Turan, *Yezidiler*, 64.

arasından velilerini belirlemek ve kutsal yerleri onlara göstermek için yeryüzüne inip onlarla Kürtçe konuşmuştur.¹⁶¹

2.6. Yezidilerin Etnik Kökeni ve Dilleri

Yezidiler, etnik köken açısından Arap kökenli Şeyh Adi ve onun Arap olan müritleri haricinde çoğunluğu Kürt'tür.¹⁶² Yezidilerin dili Kürtçe'dir, Kürtçenin dört lehçesinden biri olan ve toplumda en yaygın olarak kullanılan Kurmanci lehçesiyle konuşurlar. Ancak Musul'un Behzane ve Beşika yerleşkesinde yaşayan Tazhi Aşireti, Arapça konuşmakla beraber ibadetlerini Kürtçe yapmaktadırlar. Bu bağlamda Yezidilik dininde ibadet dili de Kürtçe'dir.

2.7. Tarihsel Süreç Bağlamında Yezidilere Yapılan Saldırıları-Seferler

Yezidiler, geçmişten günümüze kadar farklı zaman dilimlerinde ilkin dinî farklılıkları olmak üzere siyasi, askeri ve ekonomik sebeplerden dolayı yaşadığı coğrafyanın egemen güçleri tarafından saldırılara ve seferlere uğramış etno-dinsel bir topluluktur. Yezidiler, yaşanan saldırıları “kırım, kıyım, katliam” yerine “ferman” olarak isimlendirirler.¹⁶³ Bu bağlamda “ferman” Yezidilerin hafızalarında derin acıları çağrıştıran bir kavram olarak yer edinir.

Badger, Layard, Buckingham ve Evliya Çelebi gibi seyyahlar ya da araştırmacılar, Yezidilere yapılan bazı saldırıların canlı tanığı olmuş ve bu saldırılar sonucunda oluşan tahribatı kaleme aldığı eserlerinde ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.¹⁶⁴ Özellikle Evliya Çelebi, seyahatnamesinin dördüncü cildinin 126. sayfasında Müslümanların hakimiyet sürdürdüğü yerleşim yerlerinde Yezidilere kötü davranıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁵

Kronolojik Açıdan Yezidilere Yapılan Bazı Saldırıları-Seferler:

1219-1220: Araştırmacı Guidi'ye göre Şeyh Adi'nin yeğeni olan Ebul Berekat'ın oğlu Adi b. Ebul Berekat, taraftarlarının bağnazlıkları sonucunda İsosabran Manastırını ele geçirmiştir. Bu manastırdaki bazı dinî yöneticilerin Moğollara sığınıp Moğolları yaşanan bu durumdan haberdar etmesiyle Adi B. Ebul Berekat 1221 yılında yakalanarak idam edilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Turan, *Yezidiler*, 64.

¹⁶² Birgül Açıkyıldız Şengül, "Êzîdîler", *Kürt Tarihi* 15 (2014), 7.

¹⁶³ Nurcan Baysal, *Ezîdiler: 73.Ferman Katliam ve Kurtuluş* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 42.

¹⁶⁴ İbrahim Tarduş, *İngiliz Seyyahların Gözüyle Ondokuzuncu Yüzyılda Kürtler* (İstanbul: Avesta, 2022), 194.

¹⁶⁵ Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Ve Halkı*, 51.

¹⁶⁶ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 61.

1221: Şeyh Adi'nin ölümünden sonra topluluğun başına yeğeni Sahr Ebul Berekat geçmiştir. Sahr Ebul Berekat'tan sonra da II.Adı olarak ifade edilen oğlu Adı, topluluğun başına geçmiştir. Oğlu II.Adı, 1221 yılında Moğolların saldırılarına uğrayıp hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁷

1245: Moğollar, 1245 yılında Şehrizor'a saldırıp birçok yapıyı yıkmış ve çok sayıda kişiyi de katletmiştir. Moğol hükümdarı Hülagü komutasındaki ordu binlerce Yezidi'yi öldürmüş ancak Yezidilerin büyük direnişi karşısında Moğol ordusu geri çekilmiştir.¹⁶⁸

1246: Musul atabeyi Bedrettin Lu'lu, 1246 yılında Hasan b. Adı'yı Musul'a tahribat yaşatacağı endişesinden dolayı Hasan b. Adı'yi Musul kalesine hapsedip daha sonra öldürmüştür.¹⁶⁹

1254-1255: Musul atabeyi Bedrettin Lu'lu, 1254 yılında ekonomik nedenler ileri sürerek Şeyh Adı taraftarlarına saldırma emrini vermiştir. Yezidiler de yapılacak saldırıya karşı hazırlık yapmıştır ancak Yezidiler, bozguna uğrayarak yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş ve tutuklanmıştır. Bedrettin Lu'lu, öfkesini alamayarak birçok Yezidin kafasını keserek sokaklara asmıştır.¹⁷⁰

1256: Moğollar ile Selçuklular arasında 1256 yılında gerçekleşen savaşta İzzeddin Keyhüsrev; Hasan b. Adı'nın oğlu Emir Şerfeddin'den destek isteyince Şerfeddin, Malatya ve Diyarbakır arasında kalan Xartabirt bölgesinin kendisine verilmesine karşılık destekte bulunacağını belirtmiştir. İzzeddin Keyhüsrev ile anlaşılan Emir Şerfeddin sefere çıkıp müttefiklerine yetişmeden Moğol Angürk Novin ile karşılaşp bozguna uğrayarak öldürülmüştür.¹⁷¹ Dolayısıyla Şeyh Hasan'ın oğlu ve aynı zamanda halefi olan Şeref el-Din/Şerfeddin, Moğollara karşı yapılan bir mücadelede saldırıya uğrayıp öldürülmüştür.¹⁷²

1258: Hülagü, 1258 yılında Musul bölgesinden geçtiğinde 1256 yılındaki Emir Şerfeddin'in Selçuklulara yapacağı desteği hatırlayınca Hakkâri bölgesindeki Adavvililere Yezidilere saldırıp ağır zayıatlar vermiştir.¹⁷³ Bu bağlamda, Hülagü Han Yezidilerin Türklerle var olan iş birliğini anladığında Musul'dan Hakkâri'ye geçip Yezidileri büyük bir

¹⁶⁷ Philip G. Kreyenbroek-Xelil Cımdı Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adı Kusursuzdur Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar* çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta, 2011), 24.

¹⁶⁸ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 78.

¹⁶⁹ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 51.

¹⁷⁰ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 62.

¹⁷¹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 62.

¹⁷² Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adı Kusursuzdur*, 25.

¹⁷³ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 62.

kıyımına uğratmış ve oradan da Sincar bölgesine geçip Yezidilerin yerleşim yerlerini talan etmiştir.¹⁷⁴

1275: 1275 yılında devrin Yezidi emiri olan Fahreddin'e karşı başkaldıran kardeşi Şemseddin, 400 kişilik taraftarıyla Mısır'a kaçmıştır. Sonraki süreçte sebebi açıklamadan Fahreddin'de Mısır'a kaçmış ve tekrar eski topraklarına döndüğünde Moğollar tarafından öldürülmüştür. Bazı kaynaklara göre Moğollar tarafından öldürülen Fahreddin, bilinen en son Yezidi emiri olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁵ Bir başka kaynağa göre iki kardeşin tartışmasına sebep olan olayın küçük kardeşin Moğollarla yaptığı evlilikten kaynaklanmıştır.¹⁷⁶

1415: Sohbetiye olarak da ifade edilen Şeyh Adi'nin müritlerinin güç kazanmasından rahatsız olan Ceziret b. Ömer Emiri İzzeddin, Hasankeyfli el-Adil ile birkaç aşiret liderlerinin desteğini elde ederek Hakkâri çevresindeki Yezidilere saldırıp birçok kişiyi öldürmüş ve birçok müridi esir almıştır.¹⁷⁷

1585: 1585 yılında Botan bölgesinden Ali Saidi Bey, Sincar bölgesindeki Yezidilere saldırmıştır.¹⁷⁸

1640-1641: Osmanlı Devleti'nin Diyarbakır valisi olan Melik Ahmet Paşa, Cebel Sincar'da yaşayan Yezidilerin tüccar ve hac kervanlarına zarar vermesinden ve Mardin çevresindeki bazı köyleri yağmalamalarından dolayı o bölgeye saldırı düzenlemiştir. Saldırı sonucunda tüccarların ve kervanların malları geri alınmıştır.¹⁷⁹

1647-1648: Musul valiliği talebinde bulunan Şeyhan Emiri Şeyh Mirza, talebi kabul edilmediğinden dolayı ayaklanınca buna Osmanlı'nın Van Valisi olan Şemsi Paşa, karşılık vermiştir. Van Valisi olan Şemsi Paşa, bölgeye sefer düzenleyerek Şeyh Mirza'yı esir alıp sonra da idam etmiştir.¹⁸⁰

1655: 1655 yılında Diyarbakır valisi Firari Mustafa Paşa'yı ziyaret etmek için Diyarbakır'a giden Evliya Çelebi, Diyarbakır'a vardığında Diyarbakır valisi Firari Mustafa Paşa'nın Sincan'da birbirleriyle mücadele eden aşiretleri ayırmak için bir grup orduyla Sincan'a gittiğini öğrenmiş ve kendisi de Mardin üzerinden Sincan'a gitmiştir. Firari

¹⁷⁴ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzidiler*, 79.

¹⁷⁵ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzidiler*, 62.

¹⁷⁶ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 56.

¹⁷⁷ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 61.

¹⁷⁸ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzidiler*, 79.

¹⁷⁹ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 93.

¹⁸⁰ Lescot, *Yezidiler*, 64.

Mustafa Paşa, Sincan'da Evliya Çelebi'yle görüşüp onu Yezidilerden alınacak vergilerin toplanması için Yezidilerle görüşme gerçekleştirmek amacıyla görevlendirilmiştir.¹⁸¹

1715: Osmanlı'nın Bağdat valisi olan Hasan Paşa, yapılan yağmalardan dolayı 1715 yılında Şengal'de yaşayan Yezidilere saldırarak bölge halkından birçok kişiyi öldürmüş ve Şengal bölgesinin yönetimini de Bedevi Arap olan Tay aşiretine vermiştir.¹⁸²

1733-1734: Osmanlı'nın Bağdat valisi Ahmet Paşa, 1733-1734 tarihinde Zap Nehri etrafındaki Yezidi köylerine bir ordu göndermiştir. Bu ordu Sincar'a saldırarak Yezidilerin ellerindeki mallarını yağmalayıp çok sayıda kişiyi öldürmüştür.¹⁸³

1752-1753: Osmanlı ordu komutanlarından olan Süleyman Paşa'nın emrindeki askeri güç, 1752-1753 tarihinde Şengal bölgesine saldırmış ve bu saldırı sonucunda birçok kişi öldürülmüştür.¹⁸⁴

1767-1768: Osmanlı Devleti'nin Musul valisi olan Emin Paşa, kendi oğlunun emrine bir askeri güç vererek Şengal'e sefere çıkmasını istemiştir. Mısır valisi olan Mehmet Emin Paşa'nın oğlu Yezidilerden 1000 kocabaş hayvan istemiş ancak orada yaşayan Yezidiler 800 adet hayvanı toplayabilmiştir. Bunu az gören Musul valisinin oğlu, Yezidilere saldırıp birçok kişiyi öldürmüştür.¹⁸⁵

1773-1774: Musul valisi olan Emin Paşa, 1773-1774 tarihinde sert bir şekilde Şengal bölgesine saldırmış ve bölgede yaşayan insanları açlık ve ölüme terk etmiştir.¹⁸⁶

1785: Osmanlı Devleti'nin Musul valisi olan Abdalbaki Paşa, 1785 yılında Dicle Nehri'nin doğusunda bulunan Yezidi olan Dennedi aşiretine saldırmıştır. Askerler köylere tahribat verdiği sırada Abdalbaki Paşa ve kardeşi pusuya düşürülüp öldürülmüştür.¹⁸⁷

1786-1787: Şeyhan Emiri olan Çolo Bey ile Amediye valisi arasında yaşanan olayda Çolo Bey, yenilince Yezidiler ağır saldırılara maruz kalmıştır.¹⁸⁸

¹⁸¹ Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Ve Halkı*, 50.

¹⁸² Lescot, *Yezidiler*, 113.

¹⁸³ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 81.

¹⁸⁴ Lescot, *Yezidiler*, 113.

¹⁸⁵ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 82.

¹⁸⁶ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 83.

¹⁸⁷ Guest, *Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 112.

¹⁸⁸ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 83.

1789-1790: Çolo Bey'in bölgesi, bedevi olan Arap Tayy aşiretinin denetimine bırakılmıştır. Arap Tayy aşiretinin mensupları tarafından da Çolo Bey, öldürülünce saldırılar başlamış ve her iki taraftan çok kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁹

1790-1792: Bedevi Arap olan Tayy aşireti bu sefer Sincar bölgesine saldırmış ve Şeyhan bölgesinde İsmail Paşa, Kancar Paşa'yla karşı karşıya gelmiştir. Kancar Bey, yakalanıp hapse atılmıştır.¹⁹⁰

1792-1793: Osmanlının Musul valisi olan Muhammed Paşa, Şengal bölgesinde bulunan 8 köye saldırmış ve ağır tahribatlar yaşatmıştır.¹⁹¹

1793-1794: Osmanlının Musul valisi olan Muhammed Paşa, tekrar Şengal ve Sincar'a saldırmış ancak tuzağa düşüp yenilmiştir.¹⁹²

1795: Osmanlının Bağdat valisi olan Süleyman Paşa'nın emrindeki ordu, Bağdat'tan Şengal bölgesine gönderilmiştir. Yapılan bu saldırıda Şengal bölgesi yağmalanmış ve 500 kişi öldürülmüştür. Bu öldürülen 500 kişiden toplumda sözü geçerli olan 74 kişinin kesilen başları İstanbul'a gönderilmiştir. Yaşanan bu olaydan iki ay sonra, 27 Haziran 1795 tarihinde tekrar Süleyman Paşa tarafından Sincar'a bir ordu gönderilip 60 kadın kaçırılmış ve 6000 büyükbaş hayvana el konulup götürülmüştür.¹⁹³

1799-1800: Bağdat'tan gönderilen Abd el Aziz Bey; Tay bedevileri, Obeyd ve Hamdan Arap aşiretlerden destek alarak Şeyhan bölgesindeki 25 Yezidi köyüne saldırarak zarar vermiştir.¹⁹⁴

1802-1803: Musul valisi olan Ali Paşa, 1802-1803 tarihinde Sincar bölgesini zapt edebilmek için dağın kuzey tarafına kendi askerlerini güney tarafına da bedevileri konumlandırıp aylarca süren çatışmayla bölge tahrip edilmiştir. Kuşatmadan zarar gören Yezidiler, Musul valisi olan Ali Paşa'nın istediği şartı kabul edip köylerini ovalık alanda inşa edeceklerini belirtmiştir.¹⁹⁵

1807: Yezidiler, 1807 yılında Sincar'a sığınmış ve buraya 50 köyden gelen köylülerin toplanmasıyla Osmanlı Devleti'ne başkaldırmıştır.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 63.

¹⁹⁰ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 63.

¹⁹¹ Lescot, *Yezidiler*, 114.

¹⁹² Lescot, *Yezidiler*, 114.

¹⁹³ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 83.

¹⁹⁴ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 63.

¹⁹⁵ Lescot, *Yezidiler*, 114.

¹⁹⁶ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 84.

1809-1810: Bağdat valisi olan Süleyman Katıl, Hüseyin Dublayın emrindeki bir ordu ile Şengal bölgesine saldırmıştır. Şengal, Balad, Mihrikan ve birçok köy ağır bir saldırıdan geçirilip çok sayıda kişi öldürülmüştür.¹⁹⁷

1832: 1832 yılı Yezidiler için en kanlı olaylardan birini çağrıştırmaktadır. Cizre merkezli olan Botan Beyliğinin emiri Bedirhan Bey, Şeyhan bölgesine saldırarak Yezidi olan Ali Bey'i esir alıp Rewanduz'a götürmüş ve Rewanduz'da Ali Bey öldürülmüştür. Canlarını kurtarabilmek için Şeyhan'dan Şengal dağına kaçmaya çalışan birçok kişi Dicle Nehri'nin suyunun yükselmesinden dolayı karşı tarafa geçmeden nehrin yakınlarında öldürülmüştür.¹⁹⁸

1830-1832: 1814 tarihinde 31 yaşındayken Rewanduz merkezli Soran Kürt Beyliğinin başına geçen Mir Muhammed, egemenlik alanını diğer Kürt beyliklerini istila ederek genişletme politikasını benimsemiştir. Bu doğrultuda Mir Muhammed, 1830 yılının başında Yezidilere saldırıp büyük bir katliam gerçekleştirmiştir.¹⁹⁹ 1832 tarihinde Mir Muhammed Rewanduzi, Molla Yahya El Muzuri ile anlaşarak Akra ve Yukarı Zap bölgesindeki Yezidilere saldırarak çok sayıda Yezidi'yi öldürmüştür.²⁰⁰ 1832 tarihinde Musul çevresindeki Yezidilerden olan Mir Ali Bey, Müslüman Kürt Ali Bey'i öldürünce onun yakınları Mir Muhammed Rewanduzi'ye gelip yardım istemiştir. Bu bağlamda Mir Muhammed, Yezidiler üzerine saldırı gerçekleştirmiş ve Yezidi miri olan Ali Bey'i İslamiyet'e davet etmiş ancak bu davet kabul edilmeyince bir süre tutuklanıp ardından serbest bırakılmıştır. Yaşanan bu saldırıda çok sayıda Yezidi öldürmüştür.²⁰¹

1832-1835: Sadrazam Reşid Mehmet, 1832 yılının Kasım ayında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile savaşarak esir düşmüş ve sadrazamlıktan azledilmiştir. Daha sonra Reşid Mehmet Paşa, 1834 yılında Sivas valiliğine atanıp Osmanlı'ya karşı isyan eden Soran Beyi Mir Muhammed'in isyanını bastırmak ve bölgedeki Kürt beyliklerini Osmanlı otoritesine bağlamakla görevlendirilmiştir. Reşid Mehmet Paşa, 1835 yılının bahar aylarında Garzan bölgesindeki Yezidilere saldırmıştır.²⁰²

1836-1838: Diyarbakır valisi olan Reşit Paşa, bazı Kürtlerin de içinde bulunduğu 40.000 kişilik bir askeri güç ile Diyarbakır doğusundaki ve Garzan bölgesindeki Yezidilere

¹⁹⁷ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 84.

¹⁹⁸ Lescot, *Yezidiler*, 115.

¹⁹⁹ Ahmet Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2017), 73.

²⁰⁰ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 85.

²⁰¹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 84.

²⁰² Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları* 74.

yönelik saldırı gerçekleştirmiştir. Sonrasında da Cizre, Telafer ve Şengal'e saldırı düzenleyip birçok Yezidi'yi öldürmüş ve esir almıştır.²⁰³ Reşid Mehmet Paşa'nın, 1836 yılının Aralık ayında kolera hastalığına yakalanıp ölmesinden sonra yerine Hafız Mehmet Paşa atanmıştır. Hafız Mehmet Paşa, 1837 tarihinde Sincar'da yaşayan Yezidiler üzerine sefer düzenlemiş ve bu sefer sonucunda Yezidilerin direnişini kanlı bir şekilde bastırmıştır. Aynı şekilde Telafer'deki Yezidilerin direnişini de bastırmıştır.²⁰⁴ Ancak 1838 yılına kadar Gerzan bölgesinde yaşayan Yezidiler, tümüyle kontrol altına alınamamıştı.²⁰⁵ 1838 tarihinde Şengal'i ele geçirmek isteyen Hafız Paşa, Şengal'e saldırmış ve bu saldırı da birçok Yezidi erkeğini öldürmüş, kadın ve çocukları esir alarak Diyarbakır'a götürmüştür.²⁰⁶

1844: Cizre merkezli olan Botan Beyliğinin emiri Bedirhan Bey, Turabdin bölgesinde bulunan Midyat Yezidilerine saldırıp onlara Müslüman olmayı dayatmıştır.²⁰⁷

1846: Musul valisi olan Tayyar Paşa, ağır vergi ödemekten yakınan Cemel bölgesindeki Yezidilere konuyu araştırmak için bir sefer düzenlemiş ancak Mihirkan yerleşkedeki halkın gelen elçileri silahla karşılaması paşanın öfkesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Şengal'deki birçok köye saldırarak ağır zayıatlar verdirmiştir.²⁰⁸

1853-1856: Osmanlı ile Ruslar arasında yapılan Kırım savaşı sırasında Botan Beyliğinin emiri Bedirhan Bey'in yeğeni olan Yezdan Şer'in isyanına destek veren Siirt ve Serhat Yezidilerinden yüzlerce kişi öldürülmüş, bir kısmı canlarını kurtarabilmek için Müslüman olmuş bir kısmı da İran üzerinden kaçıp Ermenistan'a sığınmıştır.²⁰⁹

1877: Diyarbakır ve Garzan bölgesindeki Yezidilere karşı yeni bir saldırı yapılınca Anqosi aşiretinin öldürülen liderleri Mirza Bey'in yeğeni olan Ali Bey, kendi himayesinde bulunan 3000 Yezidiyle beraber Ermenistan'a göç edip Aleksandropol'e yerleşmiştir.²¹⁰

1879: Sipka aşireti, Ömer Ağa'nın himayesindeyken Kars'a sürgün edilmiştir. Yaşanan saldırılar sonucunda 1897 yılına kadar 15 binden fazla Yezidi Kafkasya'ya göç ettirilmiştir.²¹¹

²⁰³ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 85.

²⁰⁴ Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları* 76.

²⁰⁵ Kardam, *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları* 89.

²⁰⁶ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 85.

²⁰⁷ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 84.

²⁰⁸ Lescot, *Yezidiler*, 115.

²⁰⁹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 88.

²¹⁰ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 89.

²¹¹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 89.

1885: Bağdat valisi olan Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'ne Şeyhan bölgesindeki Yezidilerinin de askerlik yapması için 1872 yılında bir karar çıkartmıştır. Şeyhan bölgesindeki Yezidiler, bu kararı kabul etmeyeceğini bildirince 1875 yılında Yezidilerin askerlik yapmamalarına karşılık 50 lira ödemek şartıyla yeni bir karar alınmıştır. Bu karara Halep, Diyarbakır ve Van'da yaşayan Yezidiler uyarken Şeyhan bölgesinde yaşayan Yezidiler uymamıştır. Osmanlı idaresi bu kararın uygulanması için 1885 yılında Şeyhan bölgesine saldırı gerçekleştirmiştir.²¹²

1890: Bab-ı Ali, 1890 yılında Yezidilerin Müslümanlığa geçmesi için Eyüp Bey, komutasındaki bir orduyu Sincar'a göndermiş ve burada Yezidilere çok ağır zayıatlar vermiştir.²¹³

1892: Ödemesi geciken vergilerin toplanması için Mezopotamya coğrafyasına gönderilen Ömer Vehbi Paşa, Şeyhan emirine bir uyarı bildirisi göndermiştir. Ömer Vehbi Paşa, Yezidilerin tamamının ya Müslüman olması ya da hak din olarak kabul edilen dinlerden birini kabul etmesini istemiştir. Ömer Vehbi Paşa, Müslümanlığı kabul etmeyen Yezidilere saldırma emrini verip birçoğunu öldürmüş ve canlarını kurtarmak isteyen kişiler de Müslümanlığı kabul etmiştir. Bu saldırılar sonucunda yaklaşık 15 bin kişinin Müslüman olduğu ifade edilmiştir. Ömer Vehbi Paşa'ya bağlı askeri güç, Laleş'te bulunan kutsal yerlerde tahribatlar oluşturmuş ve birçok kutsal eşyayı Musul'a götürmüştür. Yaşanan bu duruma Musul'daki yabancı konsüller ve Hristiyanlar, Bab-ı Ali'ye büyük bir tepki gösterince, Ömer Vehbi Paşa 1893 yılında İstanbul'a çağrılıp yerine Nuri Paşa görevlendirilmiştir.²¹⁴

1914-1918: Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeniler, kendilerine yapılan kötü uygulamalardan uzaklaşmak için Şengal Yezidilerine sığınmıştır. Yezidiler, kendilerine sığınan 20 bin Ermeni'yi Osmanlı askerlerine teslim etmeyince 1918 yılında Osmanlı ordusu, Arap ve Kürt aşiretlerden yardım alarak Şengal bölgesine saldırı düzenlemiştir.²¹⁵

1918: 1918 Şubat ayında Osmanlı ordusu Arap aşiretleri ve Sünni Kürt aşiretleriyle birlikte Şengal bölgesine saldırıp bölgede ağır tahribatlar oluşturmuştur. Ali Bey'in ölümünden sonra 40 yıl mirlik görevini üstlenen Meyan Xatun, 1914 yılında Musul'da

²¹² Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 89.

²¹³ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 89.

²¹⁴ Lescot, *Yezidiler*, 117.

²¹⁵ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 93.

gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda Yezidiliğin bir din olduğunu resmen kabul ettirmiştir.²¹⁶

21.Yüzyılda Yezidilere Yapılan Fermanlar:

Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile birlikte oluşan iktidar boşluğu sürecinde İslam adına hareket ettiklerini ifade eden radikal yapılar ortaya çıkmıştır. Bu radikal yapılardan el-Kaide, 22 Nisan 2007'de Musul'da 24 Yezidi'yi katletmiştir. 15 Şubat 2007 tarihinde Ayn Sifni çevresinde Yezidilerin kutsal mekanlarına, evlerine ve iş yerlerine saldırı düzenlemiştir. Musul'da da Yezidi ve Müslüman olmayan öğrencilere saldırmış ve bu saldırılar sonucunda 2250 Yezidi öğrenci okullarını terk etmek zorunda kalarak eğitim hakkından mahrum kalmıştır.

14 Ağustos 2007'de Şengal bölgesinde bulunan Siba Şex Xidir ile Til İzer yerleşkesinde radikal İslamcı örgüt, eş zamanlı olarak 5 ayrı intihar saldırısı gerçekleştirmiştir.²¹⁷ Bu büyük patlamalar sonucunda yüzlerce aile, çoluk çocuğuyla beraber enkazın altında kalarak vefat etmiş, yüzlerce aile de yaralanmıştır. Bu katliam, Yezidiler tarafından "73. Ferman/Katliam" olarak isimlendirilmiştir.²¹⁸

Irak-Şam İslam Devleti adıyla kurulan bir başka ifadeyle IŞİD olarak tanınan örgüt 2014 tarihinde Yezidilerin çoğunlukla yaşamını sürdürdüğü Şengal'i işgal etmiştir. Yaşanan bu işgal ile binlerce Yezidi öldürülmüş²¹⁹, binlerce kadın kaçırılmış, tecavüz edilmiş, çarşaf giydirilip Musul'da cariye olarak satılığa çıkarılmıştır.

IŞİD tarafından ağır bir saldırıya uğrayan Yezidiler, canlarını koruyabilmek için yüzlerce yıl yaşadıkları topraklarını arkalarında bırakarak dağ, bayır demeden günlerce yürüyerek Şengal'den aç ve susuz bir hal ile ayrılmak zorunda kalmıştır.²²⁰ Bu durum ile, Yezidiler zorunlu göçe maruz kalmıştır. Göç eden Yezidiler, başta Türkiye olmak üzere Avrupa ülkelerine gitmiştir. 2014 yılında IŞİD tarafından Şengal'e yapılan bu katliam "74. Ferman/Katliam" olarak tarihe geçmiştir.²²¹ Yezidilerin yaşadığı en büyük fermanlardan biri olmuştur.

²¹⁶ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzidiler*, 93.

²¹⁷ Boyik, *Êzdî û Baweriya Wan*, 169.

²¹⁸ Kadri Yıldırım, "Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzidiler", *Kürt Tarihi* 15 (2014), 58.

²¹⁹ Yıldırım, "Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzidiler", 59.

²²⁰ Şeyma Deniz, *Sosyokültürel ve Dini Boyutlarıyla Midyat Yezidileri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 33.

²²¹ Yıldırım, "Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzidiler", 59.

2007 yılında El-Kaide saldırıları, 2011 yılında Şengal bölgesine canlı bomba eylemi ve 2014 yılında IŞİD'in Şengal'i işgal etmesi 21. yüzyılda yaşanan katliamlara örnek gösterilmektedir. Şengal katliamının üzerinden yaklaşık on yıl geçmesine rağmen birçok Yezidinin akıbeti halen bilinmemektedir. Ağır insan hakları ihlaline sebep olan bu saldırılar, 21.yüzyılda insanlık onurunun ayaklar altına alındığını göstermektedir. Bu bağlamda Yezidiler, geçmişten günümüze kadar pek çok kez saldırı ve katliamlara maruz kaldığı görülmektedir.

Viranşehir'de görüşülen kaynak kişi, Yezidilere yönelik saldırıların temel nedeninin, Yezidi toplumunun dinî kimliği ve bu kimlik üzerinden şekillenen baskı politikaları ile toplumu siyasi ve dinî açıdan denetim altına alma çabaları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Yezidilere yönelik katliamlar ve saldırılar sonucunda, Yezidilerin yaşadıkları coğrafyaları terk etmek zorunda kaldıklarına dikkat çekmek için şu ifadeyi aktarmıştır: *“Em Êzîdî bûne, wek nokê ku tu li kevir xe./Biz Êzîdîler, taşa vurulan nohut tanesi gibi (farklı coğrafyalara) dağılmışız.”*²²² Dolayısıyla, görüşülen kaynak kişinin aktardığı bu mecazi ifadeden, Êzîdî toplumunun tarih boyunca maruz kaldığı katliam ve sürgünler nedeniyle nohut taneleri gibi farklı coğrafyalara dağıldığı düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle tarihsel açıdan Yezidilere yönelik saldırılara ve fermanlara bakıldığında, bu saldırıların çoğunlukla egemen güçlerin onları denetim altına alma, inançlarını değiştirme veya siyasal yönden baskı kurmak gibi pek çok nedenlerden dolayı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bazı dönemlerde Yezidilerin vergi vermemesi, başka topluluklara ait malları yağmalamaları ve bazı ailelerle yaşadıkları husumet sonucu ölümler gibi durumlar, söz konusu saldırıların gerçekleşmesine zemin hazırlayan etkenler olabileceğini göstermektedir.

2.8. Türkiye'deki Yezidilerin Coğrafi Dağılımı

Türkiye'de Yezidiler, Güneydoğu Anadolu bölgesinde oturmaktadır. Yezidiler, Mardin'in Nusaybin ve Midyat ilçesi, Diyarbakır'ın merkezi, Bismil ve Çınar ilçesi, Batman'ın Beşiri ilçesi, Siirt'in Kurtalan ilçesi, Şırnak'ın İdil ilçesi ve Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesi olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırlarında bulunan bu il ve ilçeleri mesken edip yaşamlarını sürdürmektedir.²²³

Viranşehir Yezidi Köyleri/Mezraları

²²² Katılımcı 1.

²²³ Turan, *Yezidiler*, 36.

Yezidiler, Viranşehir'in Altınbaşak, Burç, Bozca, Dinçkök, Oğlakçı ve Yaban Mahalleleri ile Aşağıkoşanlar, Aşağışölenli, Büyükçavuş, Çınarlı, Çörekli, Diktaş, Dirgen, Gezdik, Hırbiari, Işıklı, Koçar, Küçükaltınbaşak, Soğanya, Tepeyolu, Üçgül, Yaprak, Yukarıbağ ve Yukarıkoşanlar mezraları olmak üzere 6 mahalle ve 18 mezrada ikamet etmişlerdir.²²⁴

Tablo 1. Viranşehir Yezidilerinin Günümüzdeki Demografik Yapısı²²⁵

Köylerin Türkçe-Kürtçe Adları	Aşireti	Demografik ve Dini Yapısı
Aşağı Şölenli Köyü Gundê Axmastê	Masaka	Aşağı Şölenli Köyü'nde, eskiden sadece Yezidiler yaşamaktaydı. Ancak sonraki süreçte kimi ailelerin inançlarını değiştirmesiyle köy, iki dinî inancın bulunduğu bir yerleşim yeri olmuştur. Günümüzde ise 7 hanenin bulunduğu köyde, 4'ü Yezidi inancına mensup 3'ü de Müslüman olan yurttaşların birlikte yaşamını sürdürdüğü bir yerleşke olmuştur. Köyde yaşamını idame eden Yezidi aileler, daha çok tarımla uğraşmaktadır ve dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Burç Köyü Gundê Bircê	Masaka	60 hanelik Burç Köyü'nde, sadece Yezidiler yaşamaktadır. Köyde yaşamını sürdürenler, geçimlerini daha çok tarım ve ticaretle sağlamaktadır. Dinî olarak da çoğunluğu mürit kastına mensup olmakla beraber şeyhlik kastından da bir aile bulunmaktadır.
Çınarlı Köyü Gundê Çeçana	Davudi	Dinçkök Köyü'ne bağlı bir mezra olan Çınarlı Köyü'nde, Yezidi ve Müslümanlar yaşamaktadır. Günümüzde, köyde 6 hane bulunmaktadır. Yezidilik inancına mensup olan aileler, daha çok geçimi tarımdan sağlamaktadır ve dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Fıstık Köyü Gundê Fisteqê	Mervana	Bozca Köyü'ne bağlı bir mezra olan Fıstık Köyü'nde, 7 hane bulunmakta ve köyde sadece Yezidiler yaşamaktadır. Köy halkı, geçimini daha çok tarımdan sağlamaktadır ve dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Dinçkök Köyü Gundê Gedê Naso	Bilikan	9 hanelik Dinçkök Köyü'nde sadece Yezidiler yaşamaktadır. Köylüler, geçimlerini daha çok tarım ve ticaretle sağlamaktadır. Köyün çoğunluğu dinî olarak mürit kastına mensup olmakla beraber şeyhlik kastına mensup ailelerde bulunmaktadır.
Çörekli Köyü Gundê Gedê Surûclîya	Haltan	Dinçkök Köyü'ne bağlı bir mezra olan Çörekli Köyü'nde, 5 hane bulunmaktadır. Köyde, sadece Yezidiler yaşamaktadır. Köylüler, geçimlerini daha çok tarımla sağlamaktadır ve dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Kavurga Köyü Gundê Girêsert	Haltan	Kavurga Köyü'nde, eskiden sadece Yezidiler yaşamaktaydı. Ancak sonraki süreçte kimi ailelerin inançlarını değiştirmesiyle birlikte köy, iki dinî inancın bulunduğu bir yerleşim yeri olmuştur. Günümüzde ise 150 hanenin bulunduğu köyde, sadece 5 hane Yezidilik inancına mensuptur. Köyde yaşamını idame eden Yezidi aileler, daha çok tarım ve ticaretle geçimini sağlamaktadır ve dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Büyükçavuş Köyü Gundê Hecîzêd	Haltan-Bilikan	Büyükçavuş Köyü'nde 76 hane bulunmaktadır. Köyün 6 hanesi Yezidilik inancına mensuptur. Yezidi ve Müslümanların birlikte yaşamını sürdürdüğü bir yerleşim yeri olmuştur. Köy halkı çoğunlukla geçimini tarımla sağlamaktadır. Dinî olarak da mürit kastına mensuptur.
Küçükaltınbaşak Köyü Gundê Îşxan	Kopana	Küçükaltınbaşak Köyü'nde 8 hane bulunmaktadır. Eskiden Yezidiler ve Müslümanlar birlikte yaşamaktaydı. Ancak daha sonraki süreçte Yezidilerin köyden göç etmesiyle sadece Müslümanlar yaşamaktadır. Köyden göç eden Yezidilerin tarım arazileri bulunduğu için Müslümanlarla tarıma dayalı ortaklık yapılmaktadır. Yezidiler, tarım

²²⁴ Turan, *Yezidiler*, 129.

²²⁵ Katılımcı 4.

		arazileri için ekin zamanlarında köye gelip gitmektedir. Köyde toprağı bulunan Yezidiler, dinî olarak mürit kastına mensuptur.
Aşağıbağ Köyü Gundê Kerma Çem	Haltan	Yukarıbağ Köyü'ne bağlı bir mezradır ve köyde 5 hane bulunmaktadır. Köyde, eskiden sadece Yezidiler yaşamaktaydı. Ancak daha sonraki süreçte köyde yaşayanların Müslümanlık inancını benimsemesiyle günümüzde sadece Müslümanlar yaşamaktadır.
Yukarıbağ Köyü Gundê Kerma Ozmo	Haltan	Yukarıbağ Köyü'nde 8 hane bulunmaktadır. Köyde, sadece Yezidiler yaşamaktadır. Geçimlerini tarımla sağlayan Yezidiler, dinî olarak mürit kastına mensuptur.
Diktaş Köyü Gundê Kevirbelê	Masaka	Diktaş Köyü, Burç Köyü'ne bağlı bir mezradır. Köyde, 10 hane bulunmaktadır. Köy, geçmişte Yezidilerin ve Müslümanların yaşadığı bir yerleşim yeri idi. Ancak sonraki süreçte Yezidilerin, köyden göç etmesiyle sadece Müslümanlar yaşamaktadır. Bunun yanı sıra köyden göç eden Yezidiler, tarım arazileri için ekin zamanlarında köye gelip gitmekte. Köyde tarım arazileri bulunan Yezidiler, dinî olarak müritlik kastına mensuptur.
Kaçar Köyü Gundê Meleqecere	Bilikan	Altınbaşak Köyü'ne bağlı bir mezradır. 6 hane bulunmaktadır. Köyde, sadece Yezidiler yaşamaktadır. Köy halkının çoğunluğu, geçimini tarımla sağlamakta ve dinî olarak müritlik kastına mensuptur.
Gezdik Köyü Gundê Mozana	Haltan	Gezdik Köyü'nde 11 hane bulunmaktadır. Köyde, Yezidiler ve Müslümanlar birlikte yaşamaktadır. Köyde yaşayan Yezidiler, dinî olarak müritlik kastına mensuptur.
Aşağıkoşanlar Gundê Mozikê Şêx Ezedîn	Haltan	Yukarıkoşanlar Köyü'ne bağlı bir mezradır. Köyde, günümüzde yalnızca bir Müslüman hane yaşamaktadır. Eskiden bu mezrada, tamamen Yezidiler ikamet etmekteydi. Ancak zamanla bazı köy sakinleri İslamiyet'i benimsemiş, bazıları ise köyden göç ettiği için bugün köyde yalnızca Müslüman bir hane kalmıştır.
Yukarıkoşanlar Köyü Gundê Mozikê Şêx Xatê	Kuri-Davudi	Yukarıkoşanlar Köyü'nde toplam 12 hane bulunmaktadır. Bu hanelerden 6'sı Yezidilik inancına mensuptur. Köyde hem Müslümanlar hem de Yezidiler bir arada yaşamaktadır. Burada yaşayan Yezidiler, inanç sistemlerindeki mürit kastına mensuptur.
Üçgül Köyü Gundê Minminik	Haltan	Üçgül Köyü'nde toplamda 4 hane bulunmaktadır. Köyde, sadece Yezidiler yaşamaktadır. Burada yaşayan Yezidiler, inanç sistemlerindeki mürit kastına mensuptur.
Soğanya Köyü Gundê Sehanîya	Kopana	Büyükaltınbaşak Köyü'ne bağlı bir mezradır. Köyde, 1 hane bulunmaktadır. Köyde sadece Yezidiler yaşamakta olup tamamı Yezidilik inanç sistemindeki "mürit" kastına mensuptur.
Tepeyolu Köyü Gundê Tiltirîq	Haltan	Tepeyolu Köyü, eskiden tamamen Yezidiler ikamet etmekteydi. Günümüzde ise köyde Yezidilerden sürekli ikamet eden herhangi bir kişi bulunmamaktadır. Ancak Yezidiler, tarım arazileri için ekim ve hasat dönemlerinde köye gelip gitmekte. Günümüzde köyde yaşayan yaklaşık 30 hane Müslüman aile bulunmaktadır.
Oğlakçı Köyü Gundê Olaxçi	Torini	Oğlakçı Köyü'nde toplam 6 hane bulunmaktadır ve köyde yalnızca Yezidiler yaşamaktadır. Burada yaşayanlar, Yezidilik inanç sistemindeki "mürit" kastına mensup olup geçimlerini ağırlıklı olarak tarım ve ticaretle sağlamaktadırlar.
Yaprak Köyü Gundê Yabanê	-	Yezidiler, köyden göç etmiştir. Ancak tarım arazileri için ekim ve hasat dönemlerinde köye gelip gitmekte. Günümüzde, köyde Yezidilerden sürekli ikamet eden herhangi bir kişi bulunmamaktadır.
Işıklı Köyü Gundê Zewra	Mervana	Altınbaşak Köyü'ne bağlı bu mezrada günümüzde 20 Müslüman hane bulunmaktadır. Eskiden tamamen Yezidiler ikamet etmekteydi. Yaşanan göçler sonucunda, günümüzde köyde sürekli ikamet eden hiçbir Yezidi bulunmamaktadır. Köy nüfusunu, artık yalnızca Müslümanlar oluşturmaktadır. Mezradaki tarım arazilerinin büyük bir kısmı hâlâ göç eden Yezidilere ait olduğundan, bu kişiler ekim ve hasat dönemlerinde köye gelerek tarımsal faaliyetleri kontrol etmektedirler.
Bozca Köyü Gundê Xirbê Belek	Davudi	Bozca Köyü'nde toplam 16 hane bulunmakta ve köyde sadece Yezidiler yaşamaktadır. Buradaki Yezidiler, Yezidilik inanç sisteminde yer alan "mürit" kastına mensuptur. Köy halkı, geçimini büyük ölçüde tarım ve ticaretle sağlamaktadır.

Dirgen Köyü Gundê Qoriyê	Bilikan	Dirgen Köyü'nde 3 hane bulunmakta ve köyde sadece Yezidiler yaşamaktadır. Buradaki Yezidiler, inanç sistemlerindeki mürit kastına mensuptur. Köy halkı, geçimini büyük ölçüde tarım ve ticaretle sağlamaktadır.
Bakacak Köyü Gundê Xirbê Arî	Mervana	Bakacak Köyü'nde eskiden sadece Yezidiler yaşamaktaydı. Yaşanan göçler sonucunda, günümüzde köyde sürekli ikamet eden hiçbir Yezidi bulunmamaktadır. Günümüzde köyde, sadece Müslümanlar yaşamaktadır.

Viranşehir Yezidilerinin tarihsel olarak ne zaman ve nereden bu bölgeye geldikleri kaynak kişilere sorulduğunda iki farklı görüş ön plana çıkmıştır. İlk görüşe göre, 18. yüzyılda Mir Temir Paşa döneminde Yezidiler, Şengel'den Viranşehir'e gelip gitmiştir. İkinci görüş ise İran Şahı ile Yezidi lider Ezdi Mirza arasında yaşanan savaş sonrasında Yezidiler bir fermanla karşılaşmıştır. Buna bağlı olarak bazı Yezidi ailelerin Kandil Dağı'na sığınarak kurtuldukları bazılarının ise katliama maruz kaldığı ifade edilmiştir. Kandil çevresine sığınanların bir kısmı, daha sonra Ağrı'nın Karaköse bölgesine göç edip oraya yerleşmiş; oradan da Serhat bölgesi üzerinden Viranşehir'e kalıcı olarak göç ettikleri aktarılmıştır.²²⁶

²²⁶ Katılımcı 3. Katılımcı 4.

3. DİNİ İNANÇ, RİTÜEL VE ZİYARET FENOMENİ AÇISINDAN VİRANŞEHİR YEZİDİLERİ

3.1. İnanç Esasları ve Ritüeller Açısından Viranşehir Yezidileri

3.1.1. Tanrı ve Melek Anlayışı

Yezidilik inancı, tek tanrılı bir inanç sistemine sahiptir. Tanrı²²⁷, Kürtçede “Xweda” kavramıyla telaffuz edilir ve “kendini var eden” anlamına gelir. Tanrı; her şeyi bilen, evrende yaşanan tüm olayları gören, adil ve merhametli bir yaratıcıdır. Yezidilik inancında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da olduğu gibi Tanrı’dan sonra melek anlayışı inancın en önemli unsurunu oluşturur.²²⁸ Yezidilik inancının yaratılış mitosunda Tanrı, öncelikle bir inci daha sonra da yedi günde yedi melek yaratır. Tanrı, pazar günü Melek Azazil olarak bilinen Melek-i Tavus’u yaratır ve Melek-i Tavus da tüm meleklerin başı olarak ifade edilir. Pazartesi günü Derdail (Şeyh Hasan-Şêxisin), salı günü İsrail (Şeyh Şems-Şêşîms), çarşamba günü Mikail (Şeyh Ebubekir-Şêxûbekir), perşembe günü Azrail (Sicaeddin-Sicadîn), cuma günü Şemrail (Nasireddin-Nasirdîn) ve cumartesi günü Nurail (Fahreddin-Fexredîn) adında 7 melek yaratır.²²⁹ Ayrıca Melek Tavus, Emin Cebrail olarak da isimlendirilir.²³⁰

Melek Tavus, Yezidilik inancında önemli bir konuma sahip olmuştur. Yezidilik inancında yedi meleğin önderi olarak kabul edilen Melek Tavus’a Tanrı, dünyayı izleme ve Yezidileri himaye etme sorumluluğu vermiştir. Bu sorumluluktan dolayı Melek Tavus, Tanrı’nın yetkisiyle tanrısal güçlerle desteklenmiş ancak Tanrı’nın kendisi edilgen ve pasif bir yapıda kalmıştır.²³¹ Diğer Yezidi meleklerde, Tanrı’nın gücüyle desteklenmiş ve Tanrı tarafından yapacakları sorumluluklar için gönderilmiştir.²³² Anlaşıldığı kadarıyla diğer meleklerin görev ve rolleri pek belirgin olmamıştır. Yalnızca Şeyh Şems’in inanç mensuplarının yakarışlarını Tanrı’nın katına ileten bir rolü olduğu varsayılmıştır.²³³ Ayrıca Şeyh Şems’in bir melek olup olmadığı konusu kaynaklarda net bir şekilde açıklanmamıştır.

²²⁷ Dinler tarihi alanında yapılan akademik çalışmalarda genellikle “Tanrı” ifadesi kullanılmaktadır. Êzîdîlerin yaratıcı için “Xweda” ifadesini kullandıkları bilinmekle birlikte, bu çalışma Dinler tarihi disiplini çerçevesinde hazırlandığı için “Tanrı” kavramının kullanılması daha uygun görülmüştür.

²²⁸ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzîdîler*, 35.

²²⁹ Omerxali, *Êzîyatî* 17.

²³⁰ Turan, *Yezîdiler*, 83.

²³¹ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzîdîler*, 35.

²³² Philip G. Kreyenbroek, *Ezîdîlik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, çev. Amed Gökçen-Damla Tanla (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 142.

²³³ Lescot, *Yezîdiler*, 60.

Bazı kaynaklarda Güneşin temsilcisi olarak ifade edilmiş, bazı kaynaklarda ise melek olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kaynaklarda, Şeyh Şems'in Yezidilik inancındaki konumuna ilişkin farklı görüşler ortaya çıkmış ve ortak bir kanaate ulaşılamamıştır.

Yezidilik inancına göre Tanrı, kâinatın ilk nedenidir ve kudretiyle de insanı yaratır. Hayvanların ve bitkilerin yaratılışı, yedi meleğin sorumluluk alanına girer. Bu melekler arasında en büyük melek olarak ifade edilen Azazil, Tanrı tarafından yaratılan Adem'e secde etmemesi sonucunda Tanrı'nın katından uzaklaştırılır. Tanrı'nın huzurundan uzaklaştırılma hadisesi başta Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinî olmak üzere birçok inanç sisteminde farklı varyantlar şeklinde anlatılır. Ancak bu anlatılan hadisenin sonu Yezidilik inancında, diğer dinlerden farklı bir biçimde bitmektedir. Tanrı'nın emrine uymayan bu melek, belli bir zaman diliminden sonra Tanrı tarafından bağışlanır ve önceki konumuna yükseldiğine inanılır.²³⁴ Dolayısıyla düşkün bir melek olarak ifade edilen Azazil'in, Tanrı'nın mağfireti sonucunda eski yüce statüsüne kavuştuğuna inanılır. Yezidiler Melek Tavus'u, tavus kuşuyla simgeleştirir ve dinlerindeki en dikkat çeken sembollerden biri olmuştur.

Viranşehir Yezidileri, tüm insanlığın “mayasının ve yaratıcısının bir” olduğuna inanmaktalar. Tüm insanlığın aynı özden yaratıldığı vurgulanarak Tanrı'nın eşi, benzeri ve ortağı olmadığını ifade etmekte. Tanrı'nın yalnızca kendilerine değil, tüm insanlığa hitap ettiğine inanmaktalar. Tanrı'nın, kendinden başka hiçbir güce ihtiyaç duymadan var olduğunu belirtilerek Kürtçede “Xweda/kendi kendine var olan” kavramıyla isimlendirmekte. Görüşülen kaynak kişiler, günlük yaşamlarında Tanrı'nın adını sıkça andıklarını ve gündelik davranışlarını Tanrı'nın varlığı ve rehberliği doğrultusunda şekillendirdiklerini belirtmekte.²³⁵

Görüşülen kaynak kişi, Tanrı'nın biricikliğine ve bin bir isminin olduğunu dikkat çekmek için “*Xweda tu xwedayî, tu ezdayî, tu şêrînî, tu padşayî, tu xalikê meth û senayî, tu me ji xenderê bê gunayî, tu xwedayê şêrînî bê şerîk û bê hevalî, te hezar û yek nav li xwe daniyî... Ey Tanrım! Sen Tanrı'sın, sen Yaraticısın, sen hoşsun/tatlısın, sen hükümdarsın/padişahsın, sen övgüye ve yüceltmeye layık olan Yaraticısın. Bizi suçsuz/günahsız bir kaynaktan var ettin. Sen benzersiz, ortağı ve dengi olmayan hoş Tanrı'sın. Kendine bin bir isim verdin...*” şeklinde devam eden bu dinî metni şifahi olarak paylaşmış söz konusu konuya vurgu yapmak istediği anlaşılmaktadır.²³⁶ Ayrıca Tanrı'nın farklı

²³⁴ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 66.

²³⁵ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²³⁶ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

yönlerini vurgulamak amacıyla da şu dinî içerikli ifade de şifahi olarak aktarılmıştır: “*Yarabî tu qedîmî, tu kerîmî/Ey Rabbim! Sen ezelisin, sen kerem sahibisin. Tu rehîmî, tu didî, tu distînî/Sen merhametlisin, sen verirsin, sen alırsın. Tu dişkînî, tu dicebirînî/Sen şekil verirsin, sen kudretinle biçimlendirirsin. Tu vê kenyatê û cîhanê bikartînî/Sen bu kâinatı ve evreni yarattın ve döndürüyorsun.*”²³⁷

Görüşülen kişilerin ifadelerine bakıldığında, Viranşehir Yezidileri Tanrı’yı merhametli, bir ve ortağı olmayan, aşkın ve yüce bir varlık olarak tasavvur etmekte ve Tanrı’nın her zaman her yerde aktif bir şekilde kullarını gözettiğine inanmaktalar. Dolayısıyla Tanrı’nın edilgen bir güç olarak değil; aksine bireyin yaşamına doğrudan müdahil olan, sürekli etkin ve yönlendirici bir varlık olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Viranşehir’deki Yezidiler, inançlarında yedi melek anlayışının bulunduğunu ve bu diğer altı meleğin lideri olarak Melek-i Tavus’u gördüklerini ifade etmekte. Melek Tavus, aynı zamanda “Cebrail-i Emin” olarak adlandırılmakta ve Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olarak kabul edilmektedir. Tanrı, Melek Tavus’u yarattığında onun kanatlarının üzerine bir inci bıraktığı ve bu inci, kırk bin yıl sonra Tanrı’nın izniyle patladığı, yeryüzünün suyla kapladığına inanılmaktadır. Daha sonra yeryüzünün mayasının atıldığı ve Laleş’te mayanın tuttuğuna inanılmaktadır. Görüşülen kişilerin aktardıklarına göre, dünyanın yaratılışı cumartesi günü başlamakta ve pazar günü sona ermektedir. Tanrı, Melek Tavus’u kendi varlığından yaratmakta, Melek Tavus da Tanrı’nın emriyle insanı yaratıp onu yeryüzüne vekil kılmaktadır. Hz. Adem’in bedeni, yine Tanrı’nın izniyle topraktan şekillendirildiğine inanılmaktadır. Bu yaratılış sürecinin tamamen Tanrı’nın iradesi ve rızasıyla gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Melek Tavus’un yeryüzüne tavus kuşu suretinde indiği kabul edilmektedir. Bu inanç doğrultusunda, birçok evin duvar ve kapısında sembolik anlam taşıyan tavus kuşu motifi bulunmaktadır. Bazı evlerde, tavus kuşunun sembolik önemi nedeniyle gerçek tavus kuşu da beslenilmektedir. Görüşülen kaynak kişiler, Yezidilik inancında var olan diğer melekler hakkında detaylı bilgiye sahip olmadıklarını belirtmekte. ²³⁸

Viranşehir’in Burç Köyü’nde görüşülen kaynak kişi, Melek Tavus hakkındaki düşüncelerini dinî kavil formunda olan şu ifadelerle aktarmıştır:

Em qewmekî Tawisî Melek in, em qewmê Cebrailê Emîn in. Cebrailê Emîn, emînê rebbilalemîn e. Tawisê Melek gotîye: ez ne ji nêr im, ne

²³⁷ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²³⁸ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

*ji mê me. Ez li ber perwara Xwedê me. Gava mêrê Êzîdî li kî derê min nas bike, ez li wê derê me./Biz Tawisî Melek'in halkıyız, biz Cebrailî Emîn'in halkıyız. Cebrailî Emîn, âlemlerin Rabb'inin emindir. Tawisî Melek demiştir ki: Ben ne erkeğim ne de kadını. Ben Tanrı'nın huzurunda bir varlığım. Êzîdî erkeği beni nerede tanır ve anarsa, ben oradayım.*²³⁹

Sonuç olarak görüşülen kaynak kişilerin aktardıkları verilere göre, Melek Tavus genellikle “Emin Cebrail” olarak ifade edilmekte; meleklerin lideri ve aynı zamanda Tanrı'nın vekili olarak görülmektedir. Tanrı'nın izniyle varlıkları yaratma gücüne sahip olduğuna inanılan Melek Tavus'un, özellikle Hz. Âdem'in bedenini topraktan biçimlendirdiği ifade edilmektedir. Her ne kadar yaratılış sürecinde Tanrı'nın etkin rolü vurgulansa da Melek Tavus hakkında aktarılan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ona yaratıcı bir güç atfedilmesi, Tanrı'nın edilgen bir konumda tasavvur edildiğini göstermektedir. Ayrıca, Melek Tavus'un Tanrı'nın emrine karşı gelerek Hz. Âdem'e secde etmediği için cehenneme atıldığı; ancak gözyaşlarıyla cehennemi söndürmesi üzerine Tanrı tarafından bağışlanarak “düşmüş melek” ten “yüce melek” konumuna yükseldiği şeklindeki anlatıya dair, katılımcıların ya bilgi sahibi olmadıkları ya da bu konuda fikir belirtmekten kaçındıkları anlaşılmaktadır.

3.1.2. Peygamberlik İnancı

Meleklerin daha ön planda olduğu Yezidilikte, peygamberlik inancı da bulunmaktadır. Adeviyye tarikatından kalan inanç ilkeleri ve çevresinde bulunan diğer inançlarla etkileşim halinde olması Yezidilikte, peygamberlik anlayışının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yezidilikte; Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya hürmet edilmekle beraber Kabe'ye Hz. İbrahim'in evi olduğuna inanıldığı için saygı gösterilmektedir.²⁴⁰ Bu bağlamda Yezidilik inancındaki kavil, beyit, dua vb. literatür kaynaklarda Hz. Şit, Hz. Muhammed ve Hz. Nuh gibi Kuran Kerim'de ismi geçen pek çok peygamberin hayat kıssaları yer almakla beraber İslami anlatılarla da dikkat çekici bir uyum göstermektedir.²⁴¹ Bunun yanı sıra Nebi Nuh döneminde yaşanan tufan olayında, kara bir yılanın geminin delinen kısmına yerleşip insanların hayatını kurtarması ve bu olayın Yezidilerin tufan mitinde de yer alması Hz. Nuh'un bir peygamber olarak görmesinin bir sonucu olarak mitoslarında yer aldığını göstermektedir.

²³⁹ Katılımcı 3.

²⁴⁰ Bozan, *Şeyh'Adi Bin Musa'fır Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*, 29.

²⁴¹ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 83.

Görüşülen kaynak kişiler, tüm dinlerin peygamberlerine saygı duyduklarını ve onları kutsal gördüklerini aktarmıştır. Ancak kendi inanç sistemlerinde peygamberlik anlayışının bulunmadığını, yani Tanrı ile insan arasında mesaj taşıyan bir beşerî elçiye gerek duyulmadığını vurgulamıştır. Bunun nedeni olarak da Tavus-i Melek'in Tanrı'yı doğrudan kendilerine tanıttığını ve bu yüzden başka bir aracıya ihtiyaç olmadığını belirtmiştir.²⁴² Görüşülen bir diğer kaynak kişi ise peygamberlik kavramının Kürtçede "peyamber" olarak geçtiğini ve Tanrı katından mesaj getiren kişi anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Buna bağlı olarak da Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Eyüp gibi peygamberlerin Tanrı'dan insanlara mesaj getirdiğinden dolayı Yezidilik inancı içerisinde önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴³

Sonuç olarak literatürel verilere bakıldığında, Yezidilik inancının Adevî tarikatından kalma bazı ilkeleri ve çevresindeki diğer dinî inanç gruplarıyla etkileşim hâlinde olmasına bağlı olarak, peygamberlik anlayışının ve peygamberlere dair bilgilerin bu inanç sisteminde yer edindiği görülmektedir. Her ne kadar Yezidilikte peygamberlik inancının bulunmadığı vurgulansa da kutsal metinlerde çok sayıda peygamber ismine yer verilmesi bu durumu desteklemektedir. Ancak Viranşehir'de görüşülen kaynak kişilerin çoğunluğu, Melek Tavus'un Tanrı'yı doğrudan tanıttığına inandıkları için Yezidilikte peygamberlik görevine ihtiyaç duyulmadığını ve peygamberlik anlayışının olmadığını düşünmektedirler. Bununla birlikte, diğer inanç sistemlerinde yer alan tüm peygamberlere saygı duyulduğu ve bu nedenle kutsal metinlerde isimlerinin övgüyle anıldığı da belirtilmektedir.

3.1.3. Kutsal Kitap Anlayışı

Yezidilik inancının, Kitab-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş/Kara Kitap adında iki kutsal kitabı bulunmaktadır. Kaybolduğu düşünülen bu kutsal kitaplar, 1934 tarihinde Dr. Henry Field'in araştırmaları sonucunda bulunduğu ve Dr. Anis'Frayha'nın 1946 yılında İngilizceye yaptığı tercümeyle yayımlandığı belirtilmektedir.²⁴⁴ Bulunan bu eserler, Arap alfabesini kullanan Kürtçenin Sorani lehçesine göre yazıldığı için Kürtçeye özgü bazı ünsüz harfler eklenilerek hazırlanıldığı düşünülmektedir. Bu iki eserin Arapça ve Kürtçe nüshaları; kullanılan dil, üslup ve içerik açısından yeni olmakla beraber, Yezidi sözlü kültürüne ait bazı ilkelerin düzensiz bir şekilde eklenilmesi iki kitabın birbiriyle örtüşmeyen farklılıklara sahip olmasına

²⁴² Katılımcı 1. Katılımcı 4.

²⁴³ Katılımcı 2.

²⁴⁴ Torî, *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2000), 133.

neden olmaktadır.²⁴⁵ Günümüz Yezidilerin bir kısmına göre, bu iki kitabın var olmadığına inanılmakla beraber Yezidiliğin inanç ilkeleri herhangi bir kutsal kitaba yazılmadan Yezidi topluluğunda yer edinen kavallar tarafından kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıldığı düşünülmektedir.

Kitab-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş/Kara Kitap olarak kabul edilen bu kutsal kitapların yazılışı ve içeriği hakkında bazı görüşler ön plana çıkmaktadır. Kitab-ı Cilve, Şeyh Adi B. Musafir tarafından Mushaf-ı Reş/Kara Kitap'ın ise Şeyh Hasan B. Adi tarafından yazıldığı iddia edilmektedir.²⁴⁶ Kitab-ı Cilve, içerik yönünden Melek Tavus hakkında bilgiler içermekte ve beş kısa bölümden oluşmaktadır. Mushaf-ı Reş/Kara Kitap ise Tanrı ve yaratılış mitoslarını konu edinmektedir.²⁴⁷

Viranşehir Yezidilerine göre, Mushaf-ı Reş ve Kitab-ı Cilve gibi kutsal metinlerin geçmişte yaşanan fermanlar ve katliamlar sonucunda ortadan kaybolduğu veya imha edildiği düşünülmektedir. Ancak bu konuda kesin bir bilgiye sahip olmadıklarını da ifade etmektedirler. Bu iki kutsal metnin Kürtçe yazıldığı varsayılmaktadır.²⁴⁸ Viranşehir'de görüşülen bir diğer kaynak kişi, kaybolduğu düşünülen kutsal kitapları yurt dışındaki kütüphanelerde aradıklarını ancak ulaştığı kaynaklarda Yezidilik inancıyla örtüşmeyen bilgilere rastladığını belirtmektedir.²⁴⁹

Viranşehir'de yaşayan bazı kaynak kişilere göre Mushaf-ı Reş'in Şeyh Adi, Kitab-ı Cilve'nin ise Melek Şeyh Sin tarafından yazıldığı iddia edilmektedir. Ayrıca her ocağın kendi yazdığı ve "Mişûr" olarak adlandırılan dinî metinlerinin de bulunduğu ancak onların da zamanla diğer kutsal metinler gibi yok edildiği dile getirilmektedir. Buna ilave olarak görüşülen kaynak kişiler, kendi din adamlarından edindikleri bilgilere göre Mushaf-ı Reş'te evrenin ve insanın yaratılışına dair bilgiler de yer almaktadır.²⁵⁰ Dolayısıyla Viranşehir Yezidilerine göre başta Kitab-ı Cilve, Mushaf-ı Reş ve Mişûr olmak üzere kutsal metinlerinin, tarih boyunca kendilerine yönelik yapılan saldırılar sonucunda ortadan kaldırıldığına inanmaktalar.

²⁴⁵ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 91.

²⁴⁶ Guest, *Meleke Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 347.

²⁴⁷ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 137.

²⁴⁸ Katılımcı 3. Katılımcı 4.

²⁴⁹ Katılımcı 1.

²⁵⁰ Katılımcı 2.

3.1.4. Tenasüh-Ruh Göçü Anlayışı

Birçok inanç ve kültürde yer alan Tenasüh başka bir ifadeyle ruh göçü anlayışı, Yezidilik inancının da dinî öğretiler arasında yer almaktadır. Yezidilik inancının kutsal kitaplarından biri olan Kitab-ı Cilve de “*Eğer istersem öldürdüğüm kimseyi, ruhların tenasühü yolu ile bu dünyaya bir, iki veya üç defa gönderirim.*” şeklindeki ifadenin yer alması tenasüh inancına vurgu yapıldığını göstermektedir.²⁵¹

Yezidiler, ölüm kavramı için “kiras guherîn” olarak telaffuz etikleri ve “elbise değiştirme-elbisesini değiştirme” anlamına gelen kavramı kullanmayı tercih etmektedir. Burada kastedilmek istenen, ruhun bedenden ayrılması durumudur. Ruh bedenden ayrıldığında, insanlar davranışlarına göre belli reenkarnasyonlardan geçmektedir. Ölen kişi, eğer Tanrı’nın buyruklarına ve dinin emirleri göre bir hayat yaşamışsa onun ruhu iyi bir canlının ruhunda yaşam bulmaktadır. Eğer ölen kişi, kötü bir hayat yaşayıp davranışlarını da o anlayışla şekillendirmişse ruhu topluma katkısı olmayan yabani bir canlının bedeninde var olmaktadır.²⁵² Dolayısıyla Yezidilik inancında, insanların yaptığı her davranışın bir karşılığı bulunmaktadır. İnsanların sergiledikleri davranışlara göre ruhun gelecekteki hali şekillenmektedir.

Viranşehir Yezidileri, ruhun ölümsüz olduğuna ve ölümün sadece bedeni etkilediğine inanmaktalar. Ölüm anlamına gelen “mirin” kavramının kendi inançlarındaki karşılığı “kiras guherîn/elbiseyi değiştirmek” olmasına rağmen, sosyo-kültürel etkileşim sonucu “mirin” kelimesinin de dillerine yerleştiğini ifade etmekteler. Ahiret inancına sahip olduklarını ve bu nedenle ahiret kardeşi seçtiklerini belirten Yezidiler, aynı zamanda ruhun tekrar dünyaya döndüğüne inandıkları için ahiret hayatının yer altında değil, bu dünyada yaşandığına inanmaktalar. Cennet ve cehennem kavramlarının da başka bir alemde değil, bu dünyada tecrübe edilen bir gerçeklik olduğunu düşünmekteler. Tanrı izin verdiği sürece yaşam döngüsünün ve ruhun beden değiştirerek devam edeceğine inanmaktalar.²⁵³

3.1.5. Farzlar

Yezidilik inancında, Tarikat farzları ve Hakikat farzları olmak üzere iki tür farz bulunmaktadır. Tarikat farzları, Yezidi bireylerin günlük yaşamlarındaki görevleriyle ilgili olmaktadır. Bunlar şu şekilde açıklanmaktadır: Bilgili olmak, dua etmek, şehadet duasını

²⁵¹ Ahmet Taşgın, *Türkiye Yezidiler Bibliyografyası* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 40.

²⁵² Torî, *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*, 80.

²⁵³ Katılımcı 1. Katılımcı 4.

okumak, oruç tutmak, bayram ve arefe gününü kutlamak, erkek çocukları sünnet ettirmek, imkanı olan kişiler için Laleş'i ziyaret etmek, Kanîya Spî'nin kutsal suyuyla vaftiz olmak/yıkanmak, saç kesmek-bisk birîn, dinin belirlediği kurallara göre evlenmek, gelin ve damadın nikahını kıymak, küfür etmemek, yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, kötülük yapmamak, yenilmesi yasak olan bazı yiyeceklerden uzak durmak, bazı renklerdeki kıyafetleri giymemek, anne-babaya hürmet etmek, temiz ve doğru bir yaşam sürdürmek vb. sorumluluklar yer almaktadır.²⁵⁴

Hakikat farzları ise beşe ayrılır. Hakikat farzlarına göre her Yezidi bireyin yaşamında beş rehber olmalıdır. Bunlar: Şeyh, Pir, Hosta-Usta, Mürebbi-Merebi ve Ahiret kardeşidir. Her Yezidi bireyin bu beş kişi ile iletişim halinde olması gerekir. Dinin inanç ilkelerini birbirlerine öğretmeleri ve toplumda yapılan ritüellere katılmaları gerekir.²⁵⁵

Viranşehir'de görüşülen kaynak kişinin aktarımına göre, Yezidilikte hakikat farzları gereği her Yezidinin mutlaka bir şeyhi, piri, mürebbi/manevi rehber ve ahiret kardeşi olması gerektiği belirtilmiştir. Tarikat farzlarının da altı başlıkta toplandığı aktarılmıştır. Birinci farz, Kelime-i Şehadet olarak bilinen ve "Dua Şehdê" şeklinde adlandırılan şehadet duası olduğu ifade edilmiştir. Bu dua şu şekilde örneklendirilmiştir: *"Bang û sela Xweda heqe, heq xwedaye/Dua ve çağrı haktır, Allah haktır, hak Allah'tır. Tawisê Melek emîne Xweda ye/Melek-i Tavus, Allah'ın güvenilir meleğidir. Me îmane bi navê Tawisê Meleke, şikir ji Xweda/Biz Melek-i Tavus'un adıyla iman ettik, şükür Allah'adır."* şeklinde başlayıp uzun bir biçimde devam ettiği açıklanmıştır. İkinci farz, dua etmek, üçüncü farz oruç tutmak, dördüncü farz ise Kanîya Spî/Beyaz Pınar suyuyla "mohr kirin" adı verilen ritüelin yapılması olduğu belirtilmiştir. Beşinci farz "tok" ya da "pesira miqewir" olarak adlandırılan bir elbisenin giyilmesi, altıncı farz ise sünnet olmak olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁶ Dolayısıyla Yezidilik inancında, Hakikat ve Tarikat farzları; inanç mensuplarının dinî sadakatini ve bağlılığını göstermeleri açısından önem taşımış, bu farzlara uygun davranmaları ve belirlenen görevleri yaşamın her alanında yerine getirmeleri de istenilmiştir.

3.1.6. Namaz-Dua

Yezidiler, namazın kalp ile yapılan bir eylem olduğunu düşünmekle birlikte nasıl kılınacağı ile ilgi hiçbir koşulun olmadığına inanmaktalar. Bu yüzden namaz, Yezidilik inancında bireysel bir dua şeklinde gerçekleştirilen ve gizli yapılan bir ibadet olarak kabul

²⁵⁴ Boyik, *Êzdî û Baweriya Wan*, 29.

²⁵⁵ Omerxali, *Êzdiyatî* 54.

²⁵⁶ Katılımcı 2.

edilmektedir. Namaza başlamadan hemen önce, elleri yıkamak bir abdest işlevi görmektedir. Namaz, sabah ve akşam vakitleri olmak üzere günlük iki kez kılınmaktadır. Dinî inancına sıkı bağlı olan her Yezidi birey, sabahleyin güneşin sarılığı belirdiğinde güneşe karşı ayakta dikilerek dualarını okumaktadır. Aynı şekilde güneşin batış anında da dua edilmektedir. Bu iki vakit için özel dualar bulunmaktadır. Duaların oldukça uzun olması ve toplumda okuryazar olmayan bireylerin bu duaları ezberlemekte zorlanması nedeniyle, güneşe karşı okunan bu dualar yalnızca dinde yetkin kişiler tarafından yerine getirilmektedir.²⁵⁷

Viranşehir’de görüşülen kaynak kişilere göre, namaz-dua Yezidilik inancında mutlaka yerine getirilmesi gereken bir ibadet olarak kabul edilmekte ve her Yezidi bireye farz sayılmaktadır. Namaz-Dua, Yezidiliğin hakikat farzlarından biri olarak görülmektedir. İnanç mensupları, sabah güneş doğmadan önce ve akşam güneş batmadan önce, ellerini ve yüzlerini yıkayarak, Güneşin Tanrı katındaki temsilcisi olan Şeyh Şems’e yönelmekteler. Bu vakitlerde Yezidiler ailesi, çocukları ve tüm insanlık için bireysel dua etmekteler. Özel dua metinlerini bilen kişiler ise bu duaları okuyarak ibadetlerini yerine getirmekteler.²⁵⁸ Dolayısıyla, Viranşehir Yezidilerine göre, Hakikat farzlarından biri olan namaz-dua, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez, güneşe yönelerek yerine getirilmektedir.

3.1.7. Oruç

Yezidilik inancında, özel ve genel olarak iki tür oruç bulunmaktadır. Genel oruç; Yezidi yurttaşların aralık ayının ilk salı, çarşamba, perşembe günlerinde art arda tuttıkları üç günlük oruç olarak bilinmektedir. Yezidilik inancında oruç ibadetinin geçerliliği için bazı şartlar aranmaktadır. Oruç tutan kişinin gün içinde, herhangi bir şey yememesi, içmemesi ve cinsel ilişkiden uzak durması gerekmektedir. Akli baliğ olan herkes, genel oruç ibadetini yerine getirmektedir. Türkiye’de yaşayan Yezidiler genel orucu dokuz gün olarak tutmaktadır.²⁵⁹

Özel oruç ise daha çok dinde otorite sahibi olan din adamları tutmaktadır. Özellikle Baba Şeyh, Köçekler gibi bazı din adamları “Çileyê Havînan-Yazın Kırkı” olarak ifade edilen kırk günlük oruç tutmaktadır. Bu din adamları haziran ayında Laleş’e gidip orada üç günlük oruç tuttuktan sonra evlerine geri dönmekte ve orucuna aralıksız bir şekilde devam etmektedir. Ancak bu din adamları, kırk günlük orucun bitimine üç gün kala yeniden Laleş’e gitmektedir. Kimi Yezidiler de bu son üç gün oruç tutmaktadır. Tutulan kırk günlük orucun

²⁵⁷ Turan, *Yezidiler*, 103.

²⁵⁸ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²⁵⁹ Turan, *Yezidiler*, 105.

bitimiyle Laleş'te kutlamalar yapılmaktadır. Aynı şekilde din adamları, “Çileyê Zivistanê-Kışın Kırk Günü” olarak tarif edilen kırk günlük kış orucu da tutmaktadır.²⁶⁰

Viranşehir’de saha çalışması için görüşülen kaynak kişilere göre Yezidilik inancında, aralık ayında üç hafta boyunca her hafta ardışık üç gün oruç tutulmaktadır. Her üç günlük oruçtan sonra cuma günü bayram kutlanılmaktadır. Toplamda dokuz gün oruç tutulmaktadır. İlk Güneşin Tanrı katındaki temsilcisi olarak görülen “Şeyh Şems” için oruç tutulmakta ve cuma günü de “Güneş Bayramı/Cejna Şeyh Şems-Rojê” kutlanılmaktadır. İkinci üç günlük oruç ise “Yezidilerin bağlı bulundukları ocaklara” sadakatini belirtmek için tutulmakta ve cuma gününde “Sahipler/Ocaklar Bayramı-Cejna Xwedana” kutlanılmaktadır. Son üç günlük oruç ise “Tanrı olarak ifade edilen Xweda” için tutulmakta ve cuma günü “Ezi Bayramı/Cejna Êzî-Ezidi” kutlanılmaktadır. İlk iki oruç ve bayram, gönüllü olarak tutulmakta ve daha çok kişisel inanç bağlılığına dayanan bayramlar olarak ifade edilmektedir. Ancak son üç günlük oruç, bayramı herkesin mutlaka tutması ve kutlaması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca aralık ayında bazı kadınların, Yezidilik inancında kadınların koruyucusu olarak kabul edilen Xatuna Fexra adına gönüllü olarak bir günlük oruç tuttukları da belirtilmektedir.²⁶¹

Görüşülen kaynak kişiler, orucun yalnızca aç kalmakla sınırlı olmadığını aynı zamanda temiz kalmak, kimse hakkında kötü konuşmamak, tartışmalardan ve cinsel ilişkiden uzak durmak gibi çeşitli ahlaki ilkelere dayandığını vurgulamışlardır. Aralık ayında yapılan saha çalışması sırasında, görüşülen kaynak kişilerin oruçlu oldukları gözlemlenmiştir. Sahur vaktinin “paşîv” olarak adlandırıldığı belirtilmiş; sahur vaktinde yemek yenilip su içildiği ve güneş doğmadan önce tüm ihtiyaçların giderildiği ifade edilmiştir. Orucun, güneşin batımıyla birlikte açıldığı aktarılmıştır. Oruç sırasında herhangi bir şeyin tüketilip tüketilmediği görüşülen kaynak kişilere sorulduğunda Müslüman komşuları gibi sahurdan sonra hiçbir şeyin yenilip içilmediği, oruçluyken kötü davranışlardan kaçınılması ve ahlaki değerlerin özellikle de bu günlerde daha fazla gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁶²

Özetle orucun yalnızca fiziksel değil, nefsen ve ahlaken de tutulması gerektiğine dikkat çekilmekle birlikte, Viranşehir’de yaşayan Yezidilerin çoğunluğu, “genel oruç” olarak adlandırılan ve “Tanrı-Xweda” adına aralık ayında art arda tutulan son üç günlük

²⁶⁰ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 43.

²⁶¹ Katılımcı 1. Katılımcı 4.

²⁶² Katılımcı 1. Katılımcı 2. Katılımcı 4. Katılımcı 7.

orucu tutmakta; ardından cuma günü de kendi aralarında “Ezi Bayramı’nı/Cejna Êzî” kutlamaktalar.

3.1.8. Hac

Laleş vadisi, Kuzey Irak’ın Duhok ve Musul vilayetlerinin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yezidilik inancını sistemleştiren Şeyh Adi b. Musafir’in türbesinin de bulunduğu Laleş, Yezidiler için kutsal kabul edilmekte ve her yıl buraya hac ibadetini yapmak amacıyla ziyaretler gerçekleştirilmektedir.²⁶³

Hac ibadeti, her Yezidi bireye farzdır. Geçmişte hac ibadetinin belirli günlerde yapıldığı ifade edilir. Ancak hac mevsiminde yaşanan kalabalığın izdihama neden olmasıyla birlikte dinde otorite sahibi kişiler, yeni bir görüş belirterek hac ziyareti yapmak isteyen her inanç mensubunun istediği zaman diliminde ziyaretlerini gerçekleştirebileceğini bildirir. Günümüzde ise Laleş bölgesine yakın olmayan inanç mensupları, hac ibadetlerini gerçekleştirmek için 6-13 Ekim’de Laleş’i ziyaret ederler ve Cemaat/Cemai bayramı olarak adlandırılan bayrama katılırlar.²⁶⁴ Bu yedi günlük bayramda, din adamları liderliğinde kutsal yerler ziyaret edilip dinî ve kültürel ritüeller yapılır. Bayramın son günüyle birlikte hacılar, kendi yaşadıkları coğrafyalara geri dönerler.²⁶⁵

Laleş’e giden Yezidiler, hacın yapıldığı alana girdiklerinde dünyevi kirlilikleri barındırdığı için ayakkabılarını çıkarıp kutsal alana giriş yaparlar. Hac merasimi, “Sırat Köprüsü” olarak belirtilen köprüden geçilerek başlanır. Daha sonra Zemzem suyunun aktığı “Kanîya Spî-Beyaz Çeşme” olarak adlandırılan çeşme ziyaret edilip dinî ritüeller yapılır. Devamında da Şeyh Adi sandukasının yer aldığı ve “sırlar mekânı” olarak ifade edilen yer ziyaret edilir.²⁶⁶ Laleş’te bulunan Şeyh Adi’nin türbesi, Zemzem suyunun aktığı “Kanîya Spî-Beyaz Çeşme, Arafat Dağı, Cerime ve Birime” gibi kutsal mekanlar din adamları eşliğinde ziyaret edilir. Bu kutsal yerler, Mekke’deki kutsal yerleri çağrıştıracak şekilde benzer isimlendirmelere sahiptir.²⁶⁷

Yezidilik inancında, hac ibadeti için herhangi bir yaş sınırlaması ya da kaç kez yerine getirileceğine dair bir sınırlandırma yapılmamış ve dileyen inanç mensuplarının bireysel kararına bırakılmıştır. Viranşehir’de görüşülen kaynak kişilere göre, 2000’li yıllara kadar

²⁶³ Tanıl Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik* (İstanbul: Nokta Kitap, 2008), 124.

²⁶⁴ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 97.

²⁶⁵ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 157.

²⁶⁶ Suvari, *Ezidiler*, 94.

²⁶⁷ Turan, *Yezidiler*, 108.

Viranşehir'deki köylerden Laleş'e hac ziyaretinin yapıldığına pek tanık olmadıklarını aktarmışlardır. Ancak Avrupa'ya göç eden Yezidilerin inançlarına daha fazla ilgi göstermeleri ve orada yaşayan Yezidilerin Laleş'e hac ziyaretlerini sürdürmeleri, Viranşehir'de de bu ibadetin yeniden canlanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Kuzey Irak'tan Viranşehir'e gelin olarak gelen kadınların da bu sürece etkisi olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde hem Viranşehir'de yaşayan Yezidiler hem de yurt dışında yaşayan Viranşehirli Yezidiler, 6-12 Ekim tarihleri arasında Laleş'e gidip hac ibadetlerini yerine getirdikleri aktarılmıştır.²⁶⁸

Sonuç olarak Laleş, Yezidiler için büyük bir öneme sahiptir. Farklı bölgelere dağılmış tüm Yezidilerin bir araya geldiği ve etkileşim halinde kalarak dinî ve kültürel kimliklerini koruyup yaşattığı bir yer olarak tarif edilebilir.

3.1.8. Zekât-Hayır

Yezidiliğin kavil, gibi dinî metinlerinde zekatla ilgili bilgilerden bahsedilmektedir. Mali olarak yapılan zekât ibadetini mürit kastına mensup her birey, kendi ekonomik bütçesine göre yılda bir kez olmak üzere din adamlarına ödemektedir. Ayrıca saç kesme, sünnet, düğün, ölü defnetme vb. birçok ritüele katılan din adamlarına, zekât veya hayır amacıyla bütçesine göre bir miktar para ödenmektedir.²⁶⁹

Zekât, Şeyh Hasan devrinden günümüze kadar farklı bir şekle bürünerek maddi bir ibadet olarak varlığını sürdürmektedir. Şeyh Hasan aşiretine mensup olup Bahzani Köyü'nde yaşayanlar, diğer Yezidi köylere vaaz vermek ve zekât toplamak amacıyla kavallar yetiştirmektelerdi. Bu kavallar, Yezidiler tarafından hürmet edilen “Şerafeddin” için zekât toplamış ve toplanılan bu zekatla da orada bulunan türbelerin bakım onarımını yapmaktalardı.²⁷⁰ Bununla birlikte kavallar, “rısım” olarak isimlendirilen zekâtı ve “şerbik” olarak bilinen sadakayı toplamak için Melek Tavus sancaklarını da köylerde gezdirip halktan zekât ve sadaka toplamış ve toplanılan paranın yüzde onluk kısmını da fakirlere ödemektelerdi.²⁷¹

Viranşehir Yezidilerinde, zekât anlayışından ziyade hayır yapma geleneği ön plana çıkmaktadır. Örneğin; Bisk birîn, nikâh kıyma ve cenaze merasimi gibi dinî törenlere katılan

²⁶⁸ Katılımcı 1. Katılımcı 4.

²⁶⁹ Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, 96.

²⁷⁰ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 69.

²⁷¹ Faik Bulut, *Ortadoğu'nun Solan Renkleri Bedeviler Çerkesler Nusayriler Dürziler Yezidiler* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2002), 154.

din adamlarına, kişi kendi ekonomik gücüne göre bağış ya da hediye vermektedir. Din adamları da kendi ailesinin Bisk birin, nikâh ve cenaze gibi törenlerine katılan din adamlarına bağışta bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, inanç mensupları her yıl düzenli bir biçimde “fito” olarak isimlendirdikleri zekâta benzer bir uygulamayla şeyh ve pirlerine vermeleri gereken bir bağışın bulunduğunu da ifade etmektedir. Şeyhler kendi üst şeyhine, pirler ise bir üst pirine aynı şekilde “fito” vermektedir. Genellikle şeyh veya pir, müridini ziyaret edip, sohbet eder ve bu ziyaret esnasında aileler uygun gördüklerinde “fitolarını” takdim etmektedir. Ayrıca inanç mensupları, fakir ya da ihtiyaç sahibi olan kişilere, inancı fark etmeksizin diledikleri gibi yardımda bulunduklarını ve bu yardımların da sadaka olarak nitelediklerini belirtmektedir. Dolayısıyla “Fito ve sadaka” gibi bağış uygulamalarında belirlenmiş bir oran bulunmamakta olup her inanç mensubu Yezidi, kendi ekonomik gücüne göre hareket etmektedir.²⁷²

3.1.9. Kurban-Adak

Yezidilik inancında dinî bir ritüel olarak sürdürülen kurban kesimi genellikle belirli bayram günlerinde yapılmaktadır. Kurban; Tanrı’ya yakınlaşmak, ona şükrande veya bir istekte bulunmak, kutsal olanla bağ kurarak günahlardan ya da kötülük vb. musibetlerden uzaklaşmak gibi amaçlarla kesilmektedir. Yezidiler, Cemaat Bayramı başta olmak üzere bayram günlerinde Tanrı’ya şükrünü sunmak amacıyla kurban kesmektedir. Cemaat bayramında özellikle Şeyh Şems türbesinin yakınlarında bulunan bir alanda Yezidilik inancının önemli bir sembolü olarak kabul edilen “Şeyh Şems” için kurbanlar kesilmektedir.²⁷³ Laleş’e hacı olmak için giden inanç mensupları da 21 Eylül’de hac görevlerini bitirdikten sonra orada kurbanlarını keserek bayramlarını kutlamaktadır.²⁷⁴

Viranşehir’de yaşayan Yezidiler için kurban ritüeli, toplumsal dayanışmanın ve dinî inanç ilkelerine bağlılığın bir sembolü olarak görülmektedir. Görüşme yapılan kaynak kişiler, çoğunlukla kurban ve adak kesimini aynı anlamda kullanmaktadır. Viranşehir’de inanç mensupları, kurban kesimlerini bireysel olarak evlerinde kesebildikleri gibi çoğunlukla Şeyh Fatê, Şeyh Medan ve Şeyh İbrahim’in türbe ziyaretlerinde kesmektedir. Ardından kesilen kurban, pay edilerek ihtiyaç mensubu kişiler başta olmak üzere komşu ve akrabalara dağıtılmaktadır. Yurt dışında yaşayıp Viranşehir’deki köylerine birkaç günlük ziyaret gerçekleştiren Yezidiler de kurban ve adaklarını çoğunlukla bu türbelerde

²⁷² Katılımcı 1. Katılımcı 4.

²⁷³ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 104.

²⁷⁴ Turan, *Yezidiler*, 116.

kesmektedir. Ayrıca Yezidiler, Çarşema Sor Bayramı ve Müslümanların kutladıkları Kurban Bayramı günlerinde de kurbanlar kesmektedir. Kurban kesme ritüeli, kişinin maddi imkanları ölçüsünde yapıldığı için dinî zorunluluktan ziyade kişinin bireysel imkân ve tercihinin bırakıldığı ifade edilmektedir. Kurbanları kesen kişinin temiz ve dinî ahlaki değerlere sahip olması istenilmektedir. Kurban edilen hayvan, güneşin doğduğu yöne doğru kesilmektedir. Buna bağlı olarak Yezidilik inancında Şeyh Şems ve Güneşin dindeki konumu, kurban ritüelinde de önemini göstermektedir.²⁷⁵ Görüşülen kaynak kişiler, eskiden köyde sözü geçen ve saygı duyulan şahsiyetler tarafından da Kurban Bayramı için köye yetebilecek kadar büyükbaş bir hayvan kesilip eşit bir şekilde köy hanelerine pay ettiklerini belirtmektedir. Günümüzde ise kişilerin, gönüllü bir şekilde kurban kesme ritüelini gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir.²⁷⁶

Ayrıca saha çalışması sırasında Almanya'dan Viranşehir'e gelen bazı Yezidilerin bölgede önemli görülen türbe ve ziyaret fenomeninde adak kestiklerine tanık olunmuş ve bu kesilen hayvanın eti yemek olarak hazırlanıldığında ise “mevrit” olarak isimlendirilip akrabaların davet edildiği gözlemlenmiştir.

Özetle Viranşehir'de kurban kesimi, çoğunlukla Çarşema Sor Bayramı ve Müslümanların Kurban Bayramı günlerinde kesilmektedir. Cemaat Bayramı döneminde kurban kesimi yapılmamaktadır. Adaklar ise genel olarak kişilerin isteklerine göre kendi evlerinde veya en yakınlarında bulunan türbelerde kesilmektedir.

3.1.10. Bayramlar

Yezidilik inancında “sabit” ve “değişken” zamanlı olmak üzere iki tür bayram bulunmaktadır. Sabit zamanlı bayramlar, güneş takvimine göre değişken zamanlı bayramlar ise ay takvimine göre belirlenip kutlanılmaktadır. Sabit zamanlı bayramlar, daha çok İrani-Zerdüşti, değişken zamanlı bayramlar ise İslami inanç sisteminin uygulamalarıyla paralellik göstermektedir.²⁷⁷ Hıdır İlyas, İda İsa, Ramazan ve Erafat-İda Hecîya gibi bayramlar ve günler İslami adetlerle örtüşmekteyken Yeni Yıl-Serê Salê, Kırk Yaz Günü-Çilê Havinê, Cemaat Bayramı-Cejna Cemaîyê ve Kırk Kış Günü-Çilê Zivistanê gibi bayram ve günlerde başta Zerdüştlük inancı olmak üzere İrani dinlerin özelliklerini barındırmaktadır. İrani nitelikli bayramların daha çok mevsimsel olduğu belirtilmektedir.²⁷⁸

²⁷⁵ Katılımcı 16.

²⁷⁶ Katılımcı 4.

²⁷⁷ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 149.

²⁷⁸ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 158.

3.1.10.1. Sabit Zamanlı Bayramlar

Güneş Bayramı-Cejna Rojê: Üç günlük oruç tutumundan sonra 1 Aralık'ta kutlanılmaktadır.²⁷⁹

Sultan Ezi Bayramı-Cejna Ezidi: Güneş Bayramının ardından kutlanılmaktadır.²⁸⁰

Viranşehir Yezidileriyle bayram konusunda gerçekleştirilen görüşmede Yezidilik inancında, oruç ayının genel olarak aralık olduğu ve bu ay içerisinde peş peşe üç bayramın kutlandığı belirtilmiştir. Bu ayda ilk olarak, Güneş'in temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Şems adına üç gün üst üste oruç tutulduğu ve ardından gelen cuma gününde Şeyh Şems Bayramı'nın kutlandığı ifade edilmiştir. Bu haftayı takip eden ikinci haftada ise Xwedanê(Sahipler-Ocaklar) orucu adı verilen yine üç günlük bir oruç sürecinin başladığı ve cuma gününde Xwedanê Bayramı ile sona erdiği aktarılmıştır. Üçüncü hafta da ise, üç gün süreyle tutulduğu aktarılan Ezidi orucuna başlanıldığı ve cuma günü Ezi-Ezidi Bayramı'nın kutlandığı belirtilmiştir. İlk iki oruç ve bayram uygulaması genellikle bireysel tercihe bırakılmış olsa da son haftadaki Ezi orucu tüm inanç mensupları tarafından tutulduğu ve Ezi Bayramı daha genel bir şekilde kutlandığı açıklanmıştır. Özellikle Güneş Bayramı, Dünyanın yaratılışına ve güneşin yeniden güçlenerek günlerin uzamasıyla bağlantı kurulup kendileri için önemli bir anlam taşıdığı aktarılmıştır.²⁸¹ Dolayısıyla Güneş Bayramı-İda Rojê, Xwedanê(Sahipler-Ocaklar) Bayramı ve Sultan Ezi Bayramı-İda Ezi oruç ritüeliyle bağlantılı olarak aralık ayında kutlanılan bayramlar olmuştur.

Hıdır İlyas Bayramı-Cejna Xidir Elyas: 18 Şubat tarihinden önce üç gün oruç tutulup ardından 18 Şubat'ta bayram kutlanılmaktadır.²⁸² Yezidiler için Hıdır İlyas, dileklerin kabul olmasında ve hastaların şifa bulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Evlere ziyarete geldiğine inanılan Hıdır İlyas için buğdaydan yapılan ve “Çerxus” olarak adlandırılan yemek hazırlanıp komşulara ikram edilmektedir.²⁸³ Viranşehir Yezidilerine göre “Xıdır İlyas, Xocê Xızır” olarak da bilinmektedir. Bu bayram, Viranşehir bölgesinde daha çok bireysel olarak kutlanılmakta bayram günü yakın akrabalar ziyaret edilmekte ve bugüne özel yemekler hazırlanarak gelenek yaşatılmaktadır.²⁸⁴ Bu gelenek dinî açıdan daha muhafazakâr olan bazı Yezidiler tarafından hâlen sürdürülmektedir.

²⁷⁹ Lescot, *Yezidiler*, 64.

²⁸⁰ Lescot, *Yezidiler*, 64.

²⁸¹ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²⁸² Lescot, *Yezidiler*, 65.

²⁸³ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 162.

²⁸⁴ Katılımcı 1. Katılımcı 11.

Yeni Yıl Bayramı-Cejna Sersalê/Çarşema Sor: Yezidilik inancında, Nisan ayına özel bir önem atfedilmektedir. Bu bayram, Yezidi toplumunun yaşadığı her yerde kutlanılmaktadır. Melek Tavus ve diğer meleklerin, Nisan ayının ortasında semadan yeryüzüne inerek her şeyi kontrol altına aldığına inanılmaktadır.²⁸⁵ Tavus-i Melek'in bayram günü, yeryüzüne inip geçen yılın değerlendirmesini ve gelecek yılın planlamasını yaptığı varsayılmaktadır.²⁸⁶ 13 Nisan'dan sonraki ilk Çarşamba gününde kutlanılan ve bu zamanlamayı vurgulamak için de “Çarşema Serê Nîsanê-Nisan Ayının İlk Çarşambası” olarak ifade edilen bu bayram, “Çarşema Sor-Kırmızı/Kızıl Bayram ve Cejna Sersalê” biçiminde de isimlendirilmektedir. Yezidi toplumu, Nisan ayını “Yılın gelini” şeklinde tarif edip bu ayı tamamen kutsal kabul etmektedir. Buna bağlı olarak da bu ayın içerisinde düğün merasimi yapılmamaktadır.²⁸⁷

Yeni Yıl Bayramı-İda Sersalê için önceden hazırlıklar yapılmaktadır. Akşamleyin yumurtalar farklı renklere boyatılmakta, evler çiçeklerle süslenilmekte ve sabahleyin de mezarlıklar ziyaret edilmektedir. Bu bayramın en görkemli olarak kutlandığı yer Başika ve Bahzani köyleri olduğu belirtilmektedir. Buraya başta Baba Şeyh olmak üzere dinî sosyal kasttan birçok yönetici katılmaktadır.²⁸⁸

Nisan ayı pek çok inanç ve topluluk için yılın başlangıç ayı olarak kabul edilmekte ve buna bağlı olarak da Yeni yıl Bayramı kutlanılmaktadır. Babillerden günümüze dek Sabiiler ve Yezidiler de Nisan ayında Yeni yıl Bayramını kutlamaktadır. Babiller, 1 Nisan'dan başlayarak on bir gün de Akitu'yu kutlamaktaydı. Sabiiler 1 Nisan'da Yeni yıl bayramını kutlamaktadır. Yezidiler ise on üç gün devam eden Yeni yıl bayramını 13 Nisan'dan sonraki ilk çarşamba günü kutlamaktadır.²⁸⁹ Dolayısıyla nisan ayı farklı inanç ve kültürel topluluklar için yılın ilk ayı olarak kabul edilmekte ve ona özgü ritüeller sergilenmektedir.

Dünyanın yaratılışı ve Melek Tavus'un yeryüzüne inişi anısına kutlanan Çarşema Sor Bayramı, Viranşehir Yezidileri tarafından toplu olarak kutlanan tek bayram olmuştur. Viranşehir Yezidileri yıllar sonra 18 Nisan 2024 tarihinde, bu bayramı coşkulu, halaylı ve kitlesel bir şekilde ilk kez kutlamıştır. Kutlama, Burç Köyü'nde yer alan ve “Mala Êzdiyan” olarak bilinen yapının bahçesinde gerçekleştirilmiştir. Dinî ritüellerin düzenlenmesinde şeyh

²⁸⁵ Turan, *Yezidiler*, 112.

²⁸⁶ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidiler*, 49.

²⁸⁷ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzidiler*, 401.

²⁸⁸ Guest, *Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*, 77.

²⁸⁹ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 76.

ve pirin sorumluluk üstlendiği bayram merasiminde inanç mensupları “berat” olarak isimlendirilen dinî sembol etrafında tavaf yaptığı ve rengârenk boyanmış yumurtaların tokuşturulduğu gözlemlenmiştir. Yurt dışında yaşayan Viranşehirli Yezidiler de bu özel gün için memleketlerine dönmüş ve bayram kutlamasına katılmıştır. Törene sadece Yezidi inanç mensupları değil, aynı zamanda basın temsilcileri, siyasetçiler, farklı dinî gruplardan kişiler ve kirveler de yoğun ilgi göstermiştir. Çarşema Sor Bayramı Viranşehir’de, dinî boyutunun yanı sıra sosyo-kültürel bir festival havasında kutlanıldığı gözlemlenmiştir.

2025 yılında Viranşehirli Yezidiler, Çarşema Sor Bayramı’nı daha küçük çaplı ve sade bir şekilde kutlamıştır. Çünkü kutlamanın yapıldığı Burç Köyü’nde, yıl içerisinde beş-altı kişinin vefat etmesi bayramın eğlencesiz, dinî öneminin daha çok ön planda olduğu bir şekilde kutlanması uygun görülmüştür.

20 Nisan 2025 tarihinde Şırnak’ın İdil ilçesine bağlı Yezidi köyü Kiwex(Mağara)’te düzenlenen Çarşema Sor Bayramı merasimine Viranşehirli bazı Yezidilerin de etkinliğe katıldığı gözlemlenmiştir. Kiwex(Mağara)’teki bayram merasimi ile 2024 yılında Viranşehir’in Burç Köyü’ndeki bayram merasimi içerik olarak birbirine benzer ritüellerle gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bayram, her iki köyde de din adamlarının kavil adı verilen metinleri okumasıyla kutlanmaya başlanmıştır. Viranşehir’de şeyh ve pirin İdil’de ise pir ve peşimamın rehberliğinde ritüeller gerçekleştirilmiştir. Dinî sohbetin ardından farklı inanç mensuplarının birlikte eğlendiği ve aynı sofrada yemek yediği gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak farklı inançların birer zenginlik olarak kabul edildiği bir ortamda, insanların hem birlikte eğlenebildiği hem de dayanışma duygusu sergileyebildiği görülmüştür. Viranşehir ve İdil’de bayram günü gerçekleştirilen bazı ritüel farklılıklar da gözlemlenmiştir. Kiwex’te dinî şahsiyetlere ait ziyaret yerleri bulunduğundan dolayı bayram günü bu yapılar, Yezidiler ve diğer inanç mensupları tarafından ziyaret edilmiştir. Burç Köyü’nde bu yapılara benzer herhangi bir yer bulunmadığından dolayı sadece mezarlık ziyareti yapıldığı ve ardından kutlama alanına geçildiği gözlemlenmiştir.

Kırk Yaz Günü Bayramı-Cejna Çilê Havinê: Baba Şeyh gibi dinî kasta mensup kişilerin, her yıl 10 Haziran’dan itibaren tutukları kırk günlük orucun bitimiyle Şeyh Adi Mabedi’nde bayram kutlamaları yapılmaktadır. Bu bayram, kimi kaynaklara göre “Şeyh Adi Bayramı” şeklinde de isimlendirilmektedir.²⁹⁰

²⁹⁰ Esat Korkmaz, *Ezidiler (Melek Tavus'un Talihsiz Halkı Kırmızı Ezid'in Kuzuları)* (İstanbul Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015), 265.

Kırk Kış Günü Bayramı-Cejna Çilê Zivistanê: Dinî kasta mensup kişilerin, 13 Aralık'tan 20 Ocak'a kadar kışın tuttıkları orucun ardından bu bayram kutlanmaktadır.²⁹¹

Kırk Yaz Günü Bayramı(Cejna Çilê Havinê) ve Kırk Kış Günü Bayramı(Cejna Çilê Zivistanê), Yezidilik inancında yer alan önemli bayramlar arasında yer alsa da Viranşehir'de yaşayan Yezidilerin büyük çoğunluğunun şeyh ve mürit kastına mensup olması nedeniyle bu bayramlar bölgede kutlanmamaktadır. Bu bayramların, daha çok Laleş'te ruhani kesimin önderliğinde kutlandığı ifade edilmektedir.²⁹²

Cemaat Bayramı-Cejna Cemaîyê: Yezidilerin, 23 Eylül'den 30 Eylül'e kadar Laleş'e gerçekleştirdikleri 7 günlük hac ziyaretinin ardından kutlanmaktadır.²⁹³ Ancak kaynaklarda Cemai Bayramı'nın kutlanış amacı Şeyh Adi'nin ilk cemaatini topladığı günü anmak olarak da ifade edilmektedir.²⁹⁴

Cemai Bayramı, Viranşehir'de bireysel düzeyde kutlandığı ifade edilmektedir. Laleş'e giderek hac ibadetini tamamlayıp “hacı” olarak dönen kişiler, yakın akrabaları tarafından ziyaret edilmektedir. Bu bayram, daha çok kişisel tebrikler ve ziyaretlerle sınırlı kalmaktadır. Viranşehir Yezidileri, Cemai Bayramını “Hacı Bayramı” olarak da isimlendirmektedir.²⁹⁵

Bülende-Belinda Bayramı: Yezidilik inancında kışın kutlanan iki Belinda Bayramı bulunmaktadır. İlk Belinda Bayramı'nda, kutsal ekmek olarak ifade edilen “Simat” hazırlanıp dağıtılmakta ve bu bayram yalnızca Pir Arafat soyuna mensup pirler rehberliğinde kutlanmaktadır. İkinci Belinda Bayramı ise ölümlerin dirileceği gün olarak belirtilmekte ve tüm Yezidilerce kutlanmaktadır.²⁹⁶ Ancak Bülende-Belinda Bayramı, bir başka kaynakta 25 Aralık'ta Şeyh Adi'nin doğumunu anmak için kutlanan bir bayram olarak da belirtilmektedir.²⁹⁷

Görüşülen kaynak kişi, Bülende Bayramı'nın genel bir dinî bayram olmaktan ziyade bölgesel nitelik taşıyan bir bayram olarak bilindiğini ve bu bayramın Viranşehir'de kutlanmamakta olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸

²⁹¹ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 161.

²⁹² Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²⁹³ Açıkyıldız Şengül, *Ezidiler*, 161.

²⁹⁴ Tuğrul Yalnızoğlu, *Asur'un Kadim Sabii Dininden Günümüze Ezidiler ve Mandeener* (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2015), 164.

²⁹⁵ Katılımcı 1. Katılımcı 2.

²⁹⁶ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 44.

²⁹⁷ Turan, *Yezidiler*, 116.

²⁹⁸ Katılımcı 1.

Batizmi Bayramı-Cejna Batizmî: Tur Abidin bölgesinde yaşayan Midyat, İdil ve Nusaybin Yezidileri tarafından kutlanan yerel bir bayram olarak bilinmektedir. Tur Abidin bölgesinde yaşayan Yezidi bir velinin dua etmesi sonucunda kesilen ve parçalara ayrılan bir öküzün tekrardan dirilmesiyle Batizmi Bayramı'nın oluştuğu varsayılmaktadır. Bu bayram Tur Abidin bölgesinde, 27 ve 28 Aralık'ta inanç mensupları tarafından coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır.²⁹⁹

Batizmi Bayramı Viranşehir'de görüşülen kaynak kişiye sorulduğunda, bölgesel bir bayram olarak bilindiğini ifade etmiştir. Özellikle Tur Abidin ve Botan bölgelerinde kutlanıldığı Viranşehir'de bu bayram için herhangi bir kutlama faaliyetinin olmadığı aktarılmıştır. Şeyh Adi'nin her bölgeye ulaşamamasından dolayı Pir Ali, Şeyh Adi'nin bir temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak da kerametlerine duyulan saygıdan ötürü Tur Abidin ve Botan bölgelerinde kutlandığı belirtilmiştir.³⁰⁰

Kuloç Bayramı-Kuloçê Serê Salê: 21 Mart'tan önceki Perşembe gününde kutlanan Kuloç Bayramı'na Çarşamba akşamından hazırlıklar yapılır. Bu bayram için büyük bir çörek yapıp içine bir boncuk yerleştirilir. Geceden hazırlanan çörek sabahleyin toprağın sorumlusuna, Meme Şivan-Koyunlar meleşine, Gavanê Zerza-Büyükbaş hayvanların meleşine, Xatuna Fexra'ya ve aile bireylerine pay edilir. Yerleştirilen bu boncuk, meleklerin paylarında çıkarsa o yıla kutsallık atfedilip onlar için bir kurban kesilir. Ancak aile bireylerinin payında boncuk bulunursa kişinin o yıl içerisinde mutlu bir yaşam sürdüreceğine inanılır. Bu bayram da yerel bayramlar arasında yer alır. Daha çok Ermenistan, Rusya ve Ukrayna'da yaşayan Yezidiler tarafından kutlanılır.³⁰¹

Görüşülen kaynak kişilerin aktarımına göre, Kuloç Bayramı (Kuloçê Serê Salê), bölgesel bir bayram olarak kabul edilmektedir. Kafkasya bölgesinde yaşayan Yezidiler tarafından kutlanmaktadır. Viranşehir'de bu bayram için herhangi bir kutlama faaliyeti yapılmamaktadır.³⁰²

3.1.10.2. Değişken Zamanlı Bayramlar

Ölüler/in Bayramı(İda Dâhiye): Ölülere ikramın götürüldüğü bu bayram, yaklaşık beş altı gün sürmektedir. Bu bayram; üç yıl içerisinde Nisan ayında, ilk yaz ayında, sonbahar

²⁹⁹ Yunus İbrahimoglu, *Midyat-İdil Yezidiliği Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2023), 129.

³⁰⁰ Katılımcı 1.

³⁰¹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 406.

³⁰² Katılımcı 1.

ve Aralık ayında kutlanmaktadır. Kutlama yapılacağı bir önceki yılda, aile bireylerinden biri vefat eden kimse fakirlere yemek ikramında bulunmaktadır.³⁰³ Viranşehir Yezidileriyle gerçekleştirilen görüşmede “Ölüler/in Bayramı(İda Dâhiye)” hakkında bilgi sahibi olmadıkları gözlemlenmiştir.³⁰⁴

Ramazan Bayramı (İda Remezan): Ramazan Bayramı’ndan iki gün önce kutlanır. Bedrettin Lü’lü devrinde, Şeyh Xal Şamsan’ın Ramazan Bayramı’na iki gün kala hapisten çıkarılması ve II.Şeyh Adi’nin yaşanan durumdan hoşnut olup kutlama yapmasını istemesi bu bayramın kutlanılmasında etkili olan olay olarak belirtilir.³⁰⁵ Viranşehir’de görüşülen kaynak kişiler, bu bayram hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiştir.³⁰⁶

Hacılar Bayramı (İda Heciya-İda Kurban): Müslümanların kurban bayramlarına iki gün kala kutlanmaktadır.³⁰⁷

İsa Bayramı (İda İsa): Hristiyanların Paskalya Bayramı’yla aynı tarihte kutlanmaktadır.³⁰⁸

Arafat Bayramı: Kurban Bayramı’na iki gün kala din adamları, Şeyh Adi tapınağına gidip birkaç gün kalır. Bayram gününde Arafat Tepe’sine ziyaret yapılır ardından Laleş bölgesindeki kutsal yerlere gidilir. Tüm ritüeller yapıldıktan sonra bayram günü için et ve öğütölmüş buğdaydan hazırlanmış yemek yenilerek evlerine dönerler.³⁰⁹

Viranşehir Yezidileri, değışken zamanlı bayramlar hakkında bilgi sahibi olmadığı için bu tür bayramlara dair herhangi bir kutlama faaliyetinin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak değışken zamanlı bayramlar dışında Müslümanların kutladığı Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı’nın da kimi Yezidiler tarafından kutlandığı ifade edilmektedir.³¹⁰

3.2. Bazı Adetler Açısından Viranşehir Yezidileri

3.2.1. Sihirli Çember

Kökeni Mezopotamya’ya dayanan “Çember Olayı veya Sihirli Çember Çizme Uygulaması” kısa bir süre önceye kadar Yezidi toplumunda varlık göstermiş olduğu halde

³⁰³ Lescot, *Yezidiler*, 65.

³⁰⁴ Katılımcı 1

³⁰⁵ Açıkyıldız Şengöl, *Ezidiler*, 162.

³⁰⁶ Katılımcı 1. Katılımcı 4.

³⁰⁷ Lescot, *Yezidiler*.

³⁰⁸ Lescot, *Yezidiler*, 65.

³⁰⁹ Açıkyıldız Şengöl, *Ezidiler*, 163.

³¹⁰ Katılımcı 4.

yeterince bilinmemektedir. Bu uygulamadan hareketle, Yezidilik inancının antik Mezopotamya gelenekleriyle bağlantılı olduğu ve ortak fenomenleri barındırdığını göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesine ve Kuzey Irak coğrafyasına gelen gezginlerin elde ettikleri verilerden “Sihirli Çember Uygulaması” hakkında bilgiler edinilmektedir. G.I. Gurdjieff, bir gezisi sırasında etrafı çizilmiş bir dairenin içerisinde bir çocuğun bulunduğunu ve bu çizgi silinmediği sürece çocuğun çemberden çıkamadığını aktarmaktadır. Sihirli çemberin kötü ruhlara karşı koruyucu olduğuna da vurgu yapmaktadır. Bir hastalığa yakalanan bireyin, etrafına bir daire çizilmekte ve bu çizgiyi çizen kişi dışında herhangi bir birey çizgiyi silerse, çemberin içindeki kişinin öleceğine inanılmaktadır. Çünkü çizilen çember, bireyi kötü ruhların saldırısına karşı koruduğu varsayılmaktadır.³¹¹

“Sihirli Çember” ile ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Yezidiler, kendi inanç mensuplarının etrafına “Sihirli Çemberi” çizdiklerinde çemberden çıkamamaktadır. Ancak diğer inanç mensupları onların etrafına çizdiklerinde çemberin çizildiği alandan çıkabilmektedir. Kimi kaynağa göre “Sihirli Çember” çizme olayının temel dayanağı; Laleş’te dinî sohbet veren Şeyh Abdülkadir Geylani’yi dinleyen Şeyh Adi’nin yere bir çember çizerek, müritlerinden Şeyh Abdülkadir Geylani’yi dinleyenlerin kendisinin çizdiği çembere girmelerini istemesi üzerine çember çizme olayının ortaya çıktığı belirtilmektedir.³¹² Bu uygulama sonucunda, “Sihirli Çember” Yezidi toplumunda bir gelenek haline gelmektedir. Toplumda çözülmesi güç olan problemlerin çözümü için dinde yetkin kişiler, yere bir çember çizerek sorunun tartışılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak bu anlayış günümüzdeki Yezidiler arasında pek sürdürülmemektedir. Bir başka kaynaktan ise Yezidilerin, Melek Tavus tarafından etraflarına bir çember çizilip seçilmiş bir kavim olarak tarif edildiği ve buna bağlı olarak da sonradan Yezidiliğe girmenin mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.³¹³ Dolayısıyla “Sihirli Çember” hakkında çeşitli bilgiler bulunmakta; bunun kimi zaman kötü ruhlardan korunmak, kimi zaman bir problemin çözümünü kolaylaştırmak ve kimi zaman da seçilmiş bir kavme dikkat çekmek amacıyla çizildiği anlaşılmaktadır.

Görüşülen kaynak kişilere göre Çember; Yezidilik inancında Melek Tavus’un ve dinin sembolik çizgisi olarak kabul edilir. Yezidiliğin bir inanç sınırının olduğu belirtilir ve bu sınırın dışına çıkılmaması gerektiğine inanılarak saygı gösterilir. Ancak bu çember

³¹¹ Kürşat Demirci, *Antik İnançların İzinde Mezopotamya’da Mitler ve Ritüeller* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2024), 74-75.

³¹² Turan, *Yezidiler*, 159.

³¹³ Sabiha Banu Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 88.

uygulamas1, zamanla inanç mensupları tarafından yanlış anlaşılır; diğ er inanç grupları arasında ise Yezidilerin etrafına bir ç ember çizildiğ inde, o ç emberin dışına çıkamayacaklarına dair kalıplaşmış bir yargı oluşur. Ayrıca ç ember uygulaması bölgedeki bazı kişi ve gruplar tarafından Yezidilere karşı kötü bir amaçla kullanıldığ ı aktarılır.³¹⁴

Görüşülen kaynak kişiler, geçmişte ç ember uygulamasını kötü niyetle kullanan kişilerin olduğunu belirtmiştir. Bununla bağlantılı olarak Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde Ç ember olayıyla ilgili bir olaydan bahsetmiştir. Eskiden Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde çok sayıda Yezidi nüfusunun bulunduğ u belirtilmiştir. Suruç'un Mishecer Köyü'nde dünyaya gelen Azize Begê adındaki bir kadının 1950'li yıllarda, köyde akrabalarını ziyaret etmeye gittiğ inde sonradan Müslüman olan bazı kişiler tarafından, etrafına ç ember çizildiğ i ifade edilmiştir. Azize Begê'nin inancını küçümsemek ve onu aşağılamak amacıyla etrafına ç emberin çizildiğ i aktarılmıştır. Azize Begê'nin saatlerce güneşin altında bekletildiğ i, Viranşehir Yezidilerinden Abdo adında bir kişinin bu olayı duyduğ u ve atına binerek Mishecer Köyü'ne gittiğ i ifade edilmiştir. Abdo adındaki kişinin Azize Begê'yi çizilen ç emberden çıkardığ ı ve kendisiyle beraber Viranşehir'in Oğlakçı Köyü'ne getirdiğ i aktarılmıştır. Azize Begê'nin Oğlakçı Köyü'nde yaklaşık on-on beş yıl kadar yaşadığ ı ve 1970'li yıllarda vefat ettiğ i belirtilmiştir. Bu olay, Yezidi toplumu tarafından Azize Begê'nin inancına olan sadakatinden dolayı ç emberin dışına çıkmayıp diğ er kişilerle mücadele etmesi olarak yorumlanmış ve kendisine Yezidi kadın halk kahramanı olarak da saygı duyulmasını sağlamıştır.³¹⁵

3.2.2. Berat

Dinî inanç sistemlerinin kutsal mekanları ve orada bulunan toprak, su, ağ aç vb. doğ al unsurlar inanç mensupları tarafından ş ifalı olarak kabul edilmektedir. Yezidilik inancında da Laleş 'te bulunan Ş eyh Adi Türbesi'ndeki toprak ile Kanîya Spî olarak ifade edilen su kaynağ ının ş ifalı özellikler barındırdığ ına inanılmaktadır. Bu bağ lamda Ş eyh Adi'nin türbe toprağ ı ile kutsal su kaynağ ı olan Kanîya Spî suyunun karıştırılıp yoğ urulması sonucunda küçük bilye biçiminde oluşturulan ve berat olarak isimlendirilen kutsal objeler yapılmaktadır.³¹⁶

Berat'ın Yezidi toplumu için dinî ve toplumsal açıdan olmak üzere iki farklı önemi bulunmaktadır. Berat, şeyhler aracılığ ıyla müritlere dağıtılmakta ve hayatta olduğ u süreç

³¹⁴ Katılımcı 2. Katılımcı 4.

³¹⁵ Katılımcı 16.

³¹⁶ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 76.

onu korumaları istenilmektedir. Bunun yanı sıra, vefat eden kimsenin kefenlenmeden önce ağzının üzerine veya sağ avucuna berat bırakılıp kefenlenmektedir.³¹⁷ Toplumsal önemi ise aralarında tartışma veya problemler yaşayan ailelerin barışı sağlamada önemli bir görev üstlenmektedir. Aileler, kendilerinde bulunan beratı birbirlerine vererek uzlaşmaya varmaktadır.³¹⁸

Viranşehir’de görüşülen kaynak kişilerin aktardığına göre berat, dünyanın mayası olarak görülür ve yeryüzünün berat sayesinde mayalanarak şekillendiği belirtilmiştir. Bundan dolayı, beratın her Yezidi ailenin evinde bulunması önemli görülmüştür. Beratın ahiret kardeşine de verilmesi özel bir anlam taşımasını sağlayarak kardeşliği vurgulayan bir sembol olarak ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak, evli kişilerin yanlarında bulunan beratları doğrudan eşlerine vermeleri, ahiret kardeşliğini temsil eden anlamla çeliştiği için dinî açıdan uygun görülmediği ve haram sayıldığı belirtilmiştir.³¹⁹

18 Nisan 2024 tarihinde Viranşehir’in Burç Köyü’nde kutlanan Çarşema Sor Bayramı/Çarşema Serê Nîsanê sırasında beratın etrafında tavaf yapıldığı gözlemlenmiştir. Almanya’dan Viranşehir’e Çarşema Sor Bayramı’nın düzenlenip kutlanması için gelen pir tarafından kavillerin okuyup günün önemine dair dinî içerikli bir sohbet yaptıktan sonra bir masa kurulup üzerine beze sarılmış berat bırakıldığına tanıklık edilmiştir. Beratı tavaf etmek isteyen inanç mensupları, masanın üzerinde bulunan beratı öpüp alına koyarak masanın etrafında tavafını gerçekleştirmiştir. Bu ritüel sırasında tavaf eden bireylerin, kendi imkânları doğrultusunda hayrat olarak bağışta bulundukları da gözlemlenmiştir.

3.2.3. Sancak-Sencaq

Melek Tavus ve diğer altı büyük melek için demir veya bronz madeninden yapılan heykeller “Sancak-Senacık” olarak isimlendirilmektedir. Bu sancaklar, Sincar’da bulunmakta ve kutsal günlerde Kavallar tarafından Yezidi toplumunun ikamet ettiği yerleşim yerlerine götürülüp dinî ritüeller yapılmakla beraber insanlardan imkanları ölçüsünde maddi yardım alınmaktadır. Eskiden bu sancaklar, Türkiye’de yaşayan Yezidilerin köylerine de getirilmekteydi.³²⁰ Ayrıca “mohr kirin” ritüelinin gerçekleştirilmesi için Laleş’e gitme imkânı bulunmayan çocuklar, Kavalların kendileriyle beraber Kanîya Spî’den getirdikleri su sayesinde bu ritüel yapılmaktadır.³²¹ Dolayısıyla Kavallar tarafından sancakların

³¹⁷ Banu Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*, 76.

³¹⁸ Korkmaz, *Ezidiler*, 245.

³¹⁹ Katılımcı 16.

³²⁰ Turan, *Yezidiler*, 85.

³²¹ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 161.

gezdirilmesi, Yezidi toplumu için hem dinî hem de maddi yönden ritüellerin yapılmasına katkı sağlamaktadır.

Viranşehir’de görüşülen kaynak kişilerin aktardığına göre, Kavallar tarafından tavus olarak ifade ettikleri sancağın Viranşehir’e getirildiğine dair herhangi bir bilgileri bulunmamaktadır. Ancak geçmişte Haltan bölgesinden Suruç’a kadar uzanan bir güzergâhta Kavalların dolaştığını, tavus sancağını gezdirdiklerini ve her gece bir evde misafir edildiklerini aile büyüklerinden duyduklarını ifade etmektedirler.³²² Dolayısıyla görüşülen kaynak kişilerin aktardığına göre, Kavalların Viranşehir’e yıllardır gelmediği ve sancak gezdirmenin sürdürülen bir ritüel olmadığı anlaşılmaktadır.

3.2.4. Sünnet ve Kirvelik

Toplumsal yaşamın her alanında, akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesi önemli görülmekte ve buna bağlı olarak hem dinî hem de iş hayatındaki etkinliklerin gerçekleştiği ortamlarda dayanışma duygusu gösterilerek iş birliği yapılmaktadır. Özellikle doğum, sünnet, hastalık ve ölüm gibi dinî ve sosyo-kültürel alanda birlik ve beraberlik duygusu ön plana çıkmaktadır.³²³ Sünnet, sözlükte “işlek yol” manasına gelmekle beraber Tanrı’nın belirlediği ilkelere göre davranışlara yön vermektir. Bunun yanı sıra sünnet “gulfetin kesilmesi (Hitan)” anlamına da gelmektedir. Sünnetin M.Ö. 1800’lerden itibaren yapılmaya başlandığı, Mezopotamya coğrafyasında ise bu uygulamanın Asurlar dönemiyle birlikte başladığı ifade edilmektedir.³²⁴

Yezidilik inancında, kirvelik önemli bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir. Sünnet edilen çocuğu tutan kişi “kirve” olarak isimlendirilmektedir. Yezidi toplumunda erkekler “kirîvo” kadınlar ise “kirîvê” olarak isimlendirilmektedir. Yezidi toplumu, kirvelerini çoğunlukla din adamları kastına mensup kişilerden ya da Müslümanlığı benimsemiş kişilerden seçmektedir.³²⁵ Çünkü kirve olan kişi, aileye manevi bir bağla bağlanarak ailenin bir ferdi gibi görülmekte ve dinî kastlar arası nasıl evlilik olmuyorsa kirveler arasında da evlilik olmamaktadır. Dolayısıyla nüfusları hızlı azalan Yezidiler, dinen evlenmesi yasak olan bireylerle kirvelik kurumunu diri tutmaktadır. Kirvelik kurumu, farklı etnisiteye sahip bireylerle farklı inanca sahip bireylerin güvenli ve huzur içinde yaşamasını sağlamaktadır.

³²² Katılımcı 11.

³²³ Nermin Erdentuğ, *Sosyal Adet Ve Gelenekler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977), 55.

³²⁴ Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 161.

³²⁵ Turan, *Yezidiler*, 137.

Viranşehir Yezidilerinin kirvelik uygulamasına bakıldığında, inanç mensupları kirvelerini daha çok Viranşehir ve Derik Müslüman Kürtlerden seçmekle beraber Arap Müslümanlardan da seçen aileler bulunmaktadır. Kirvelik ilişkisi günlük yaşamın birçok alanında etkili olmaktadır. Düğün, nişan ve taziye gibi törenlerde kirveler, karşılıklı olarak birbirlerinin davetlerine katılıp sorumluluklarını yerine getirmektedir. Ayrıca ekonomik alanda da kirvelik uygulaması ön plana çıkmaktadır. Viranşehir Yezidilerinin büyük bir nüfusunun yurt dışında yaşaması nedeniyle, tarım arazilerine bakacak kimsenin kalmaması kirveleriyle tarımsal ortaklık yapmalarına neden olmaktadır. Bölgede yaşayan bazı kirveler, Yezidilere ait tarım arazilerinde sulamacı ya da tarım işçisi olarak da çalışmaktadır.³²⁶

Görüşülen bir diğer kaynak kişi, Yezidilik inancının birçok kavlinde sünnete vurgu yapıldığını ve sünnet olma anlayışının Mezopotamya coğrafyasından dünyaya yayıldığını belirtmiştir. Kirvelik anlayışını “*gellê sinettê-sünnet halkı*” olarak adlandırıp önemine vurgu yapmak için “*Sinnet tu sinnete/Sünnet sen sünnetsin, Zebunî kê m taqete/Sen güçsüz ve zayıf olansın, Me bî xwedê û şêx şîmsê xwe bi înyette/Ancak biz Tanrı’mıza ve kendi Şêx Şems’imize niyet ettik*” bu dinî kavli okumuştur. Buna bağlı olarak da Yezidiliğin bir yönden “sinnetxan” şeklinde isimlendirildiğine de dikkat çekmiştir. Yezidilik inancında sünnetin farz olduğunu kişinin mutlaka sünnet olması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer bir kişi sünnet olmadan vefat ederse sünnet edilip defnedildiğini belirtmiştir.³²⁷

Saha çalışması sırasında, Viranşehirli Yezidi bir mürit ile 9 Kasım 2024 tarihinde Viranşehir’in Hecîzêd Köyü’nde yaşayan Arap etnik kimliğine mensup bir kirvenin mevlit programına katılarak kirvelik kurumunun diğer etnik kimlik ve inançlar arasında da sürdürüldüğüne tanıklık edilmiştir. Ayrıca Viranşehir Yezidilerinin Derikli Müslümanlarla oluşan kirvelik örneğine de tanıklık edilmiştir. Görüşülen kaynak kişi Yezidilerle oluşan kirvelik bağına şu ifadelerle aktarmıştır:

Hemedê Reso dedemiz, Mardin’in Derik ilçesine bağlı Gölbaşı Köyü’nde yaşamaktaydı. Vefatının ardından Gölbaşı Köyü’nün liderliği kardeşi Elîyê Reso’ya geçmesi gerekirken yeğeni Hacı Süleyman’a geçmiştir. Hacı Süleyman, varlıklı bir kişi olmasına rağmen mal varlığını savurgan bir şekilde harcayınca zamanla Gölbaşı Köyü’nü satmak zorunda kalmıştır. Bu durum, amcaların ve yeğenin arasında hoşnutsuzluk ve küskünlük oluşturmuş; bundan dolayı her biri farklı yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Hacı Süleyman, günümüzde Çadırılı Köyü olarak bilinen yere yerleşmiş; dedem Ahmedê Biro ve Şêxê Eyşê ise bugün Alanlı Köyü olarak adlandırılan bölgeye giderek köyü kurup oraya yerleşmişlerdir. Hacı

³²⁶ Katılımcı 13.

³²⁷ Katılımcı 2.

Süleyman'ın amcası Elîyê Reso, yaşanan kırgınlıktan dolayı “Müslümanlarla aynı yerde yaşamam” diyerek, akrabaları Hacı Farıs, Sinê Xelefo ve Ahmedê Simo ile Êzîdî toplumunun yaşadığı Qorîyê, Gedê Naso, Gedê Kato ve Minminik köylerine yerleşmiştir. Burada Elîyê Reso ve akrabaları hoşgörüyle karşılanıp hayvancılıkla uğraşmalarına izin verilmiştir. Buna bağlı olarak zamanla aralarında kirvelik bağı kurulmuştur. Bu kirvelik anlayışı sayesinde Elîyê Reso ve akrabaları, göçebe bir yaşam sürdükleri dönemlerde küçükbaş hayvan otlatmak için çoğunlukla Êzîdîlerin yaşadığı köyleri tercih etmişlerdir. Yıllar sonra, Alanlı Köyü'nde devlet tarafından arazi dağıtımı yapılacağı sırada Elîyê Reso, akrabaları tarafından köye geri dönmesi için davet edilmiştir. Kısacası Êzîdî toplumuyla kirvelik bağımız dedemiz Elîyê Reso'nun kardeşiyle yaşadığı kırgınlık sonucunda Êzîdî köylerine sığınmasıyla başlayıp günümüze kadar devam etmektedir. Bugün hâlâ Yezidi toplumu ile düğün, nişan, hastalık ve ölüm gibi sevinçli ve hüznü günlerde karşılıklı ziyaretlerle dayanışmamız devam etmekte; bu manevi akrabalık bağı güçlü şekilde yaşatılmaktadır.³²⁸

Sonuç olarak saha çalışması kapsamında elde edilen verilere göre, Viranşehir Yezidileriyle Müslümanlar arasında güvene ve toplumsal dayanışmaya dayalı bir kirvelik anlayışının olduğu görülmektedir.

3.2.5. Ahiret Kardeşliği

Ahiret kardeşliği, dinin beş şartından biri olmakla birlikte manevi kardeşlik bağına güçlendiren ve Yezidi toplumunu birbirine yakınlaştıran bir gelenek olarak bilinmektedir. Yezidilik inancına göre, her inanç mensubunun bir ahiret kardeşinin ve bir ahiret bacısının olması gerekmektedir. Yezidi toplumu, erkek ahiret kardeşini “birayê axretê” kadın ahiret kardeşini ise “xwişka axretê” olarak isimlendirmektedir. Ahiret kardeşlerinin mutlulukta ve hüznünde birbirlerine karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. Ahiret kardeşliği geleneği, bireyin ailesini de kapsamaktadır.³²⁹ Ahiret kardeşleriyle evlenme yasağı bulunduğu için daha çok dinî kasta mensup kişilerden ahiret kardeşleri seçilmektedir. Ancak diğer bireyler arasından da iyi davranışlara sahip, kötü alışkanlıklardan uzak bireyler de tercih edilmektedir. Ahiret kardeşlerinin bu hassasiyetle seçilmesinin nedeni, ahiret kardeşinin davranışları reenkarnasyon sonucunda kişinin dünyaya dönecek ruhunu etkileyeceğine inanılmaktadır. Özellikle vefat eden bireyin defin merasiminde şeyh, pir ve ahiret kardeşinin hazır olması gerekmektedir. Ahiret kardeşini belirlemeden vefat eden birinin ahiret kardeşi, kendisinin bağlı bulunduğu şeyh kabul edilmektedir. Şeyh ve pir, vefat eden kişiyi yıkadıktan sonra

³²⁸ Katılımcı 6.

³²⁹ Turan, *Yezidiler*, 123.

kefenleme işlemi yapılmaktadır. Kefenleme işleminde baş kısma atılan düğümü ahiret kardeşinin atması gerekmektedir.³³⁰

Görüşülen kaynak kişilere göre ahiret kardeşliği, Yezidiliğin beş hakikatinden biri olarak kabul edilmekte ve ferzên terîqetê-tarikat farzları arasında yer almaktadır. Ahiret kardeşi olmadan vefat eden kişinin defin merasimi yapılamamaktadır. Kişi hayattayken ahiret kardeşini seçmesi ve onunla iyi ilişkiler kurması gerekmektedir. Kişi seçtiği ahiret kardeşinin günah ortağı kabul edildiği için hayattayken özenle seçmesi tavsiye edilmektedir. Ahiret kardeşi seçildiğinde kişi kendi imkanları ölçüsünde o güne özel yemek hazırlamakta ve bağlı bulunduğu şeyh ile yakın akrabalarını davet etmektedir. Davete katılan şeyh, ahiret kardeşliğinin önemine dikkat çekmek amacıyla bir kavil okumakta; vefat eden kişinin kefenini ahiret kardeşinin bağladığını belirterek, sohbet ortamında bulunan kişilerden hayattayken bir ahiret kardeşi seçmeleri istenmektedir. Ayrıca ölüm döşeginde olan biri henüz ahiret kardeşini seçmemiş ise kişi vasiyet yoluyla da ahiret kardeşini seçebilmektedir.³³¹

Özetle ahiret kardeşliğinin, kan bağına dayanmayan bir akrabalık kazandırması ve toplumsal birliği pekiştirmesi yönüyle kirvelik anlayışına benzetmekle olduğu söylenebilir. Ancak kirvelik anlayışı, diğer din mensuplarıyla da yapılabileceği için Yezidilikten dışa açılan bir pencere olarak ifade edilebilir. Ahiret kardeşliği ise Yezidi bireyden Yezidi bireye yapıldığı için içten içe açılan bir pencere olarak tarif edilebilir.

3.2.6. Dinî ve Sosyal Kast Sistemi

Antikçağın Gnostik topluluklarında bulunan kast sistemi Yezidilik inancında da görülmektedir.³³² Şeyh Adi'nin 12. yüzyılda Yezidi toplumuna katılmasıyla birlikte kast sisteminin oluşturulduğu ve toplumsal düzenin şekillendiği iddia edilmektedir.³³³ Yezidilik inancının hiyerarşik düzeni, halkın temsil ettiği müritler ve din adamlarının temsil ettiği ruhaniler kastından oluşmaktadır. Müritler, daha çok halkın çoğunluğunun yer aldığı kastı ifade etmekten ziyade “Mirler, Şeyhler, Pirlar, Fakirler, Peşimamlar, Kavallar ve Köçekler” ise ruhaniler kastının temsilcileri olarak bilinmektedir.³³⁴ Bu bağlamda dinsel ve toplumsal örgütlemeyi içeren ve katı bir sınıfsal anlayışın hâkim olduğu Yezidilikte, hiyerarşik sınıfa mensup her bireyin yapacakları görevler bulunmaktadır. Her birey, sadece içinde bulunduğu

³³⁰ Banu Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*, 83.

³³¹ Katılımcı 1. Katılımcı 2. Katılımcı 4.

³³² Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 70.

³³³ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Ezidiler*, 44.

³³⁴ Turan, *Yezidiler*, 124.

kasttaki kişilerle evlenebilmektedir. Bunun yanı sıra bireylerin mensup olduğu kast sistemi hiçbir şekilde değişmeden babadan oğula olmak üzere sonraki kuşağa geçmektedir.³³⁵ Dolayısıyla her Yezidi birey, doğumdan ölüme kadar içinde yer aldığı kasttan bir diğer kasta geçememektedir. Bireylerin iyi, ahlaki değerlere sahip olması veya akademik başarı açısından çok yetenekli olması onun içinde bulunduğu hiyerarşik sınıfı etkilememektedir. Bununla birlikte dinî ve sosyal kast sistemi, farklı coğrafi alanlara dağılmış ve birbirinden uzaklaşmış Yezidileri bir bütün olarak bir arada tutan bir yapı özelliği de taşımaktadır.³³⁶

Mirler-Emirler: “Bey” anlamına gelen “mir” Yezidiliğin sınıfsal hiyerarşisinde en üst sırada yer almakla birlikte Yezidilerin dinî ve dünyevi lideri olarak kabul edilmektedir. Tavus-i Melek ile Şeyh Adi’nin birer vekili olduğuna inanılan Mirler, Şeyhan bölgesinde ikamet etmektedir. Her ne kadar 18. yüzyıldan sonra dünyevi otorite güçleri zayıflamış olsa da bölge halkı tarafından saygınlıklarını ve otoritelerini korumaktadır.³³⁷ Mirlerin öncelikli görevlerini, dünyevi ve politik sorunlar oluşturmaktadır.³³⁸ Vefat eden mirlerin yerine yeniden mir ailesinden olmak şartıyla bir kişi seçilmektedir. Katani koluna mensup olmak zorunda olan mirlerin, inanç mensuplarını aforoz etme yetkisi de bulunmaktadır. Mirler ekonomik olarak geçimlerini, Yezidi yerleşim yerlerinde gezdirilen yedi sancağın üçünden elde edilen maddi yardımdan ve Laleş’e gelen inanç mensuplarının ziyaretleri sırasında yaptıkları yardımdan sağlamaktadır.³³⁹ Mir, Şeyh Adi’nin vefatından sonra onun ilk müritleri olmalarından dolayı yetkilerini bıraktığı şeyh ailesinden seçilmektedir.³⁴⁰

Viranşehir Yezidileriyle yapılan görüşmede, Viranşehir’den mir-emir olarak görevlendirilen hiç kimsenin olmadığı ve mir ailesinin sadece Laleş bölgesinde bulunduğu aktarılmakla beraber mirin verdiği tüm kararların kendilerini de bağladıkları belirtilmiştir.³⁴¹

Şeyh-Baba Şeyh: Şeyh ve Baba Şeyh, Yezidilik inancının dinî hiyerarşisinde ikinci sırada yer almaktadır. Şeyhlerin soyu, Yezidilik inancında önemli görülen Şeyh Şems, Şeyh Hasan ve Şeyh Adi’ye dayandırılmaktadır. Şeyh Şems soyuna mensup şeyhler Şemsani, Şeyh Hasan soyuna mensup şeyhler Adani ve Şeyh Adi soyuna mensup şeyhler de Katani ailesiyle ilişkilendirilmektedir.³⁴² Yezidilik inancına göre Şeyhler, meleklerin yeryüzündeki

³³⁵ Korkmaz, *Ezidiler*, 179.

³³⁶ Turan, *Yezidiler*, 123.

³³⁷ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 33.

³³⁸ Banu Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*, 33.

³³⁹ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 124.

³⁴⁰ Amed Gökçen, *Kadim Bir Nefes: Ezidi Ağıtları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 19.

³⁴¹ Katılımcı 18.

³⁴² Korkmaz, *Ezidiler*, 180.

birer vekili olarak kabul edilmektedir.³⁴³ Şeyhler ve şeyhlerin müritleri birbirinden farklı coğrafyalarda yaşayabilmektedir. Şeyhlerin sorumluluk alanları genel olarak dinî olduğu için müritlerin yol göstericisi olarak ifade edilmektedir. Bayram ritüeli başta olmak üzere doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemi ritüelleri, şeyhlerin denetiminde yapılmaktadır. Bu ritüellerin gerçekleştirilmesinde görev alan şeyhlere, müritler dilediği miktarda bağışta bulunmaktadır.³⁴⁴

Şemsani şeyhlerinin Fahreddin koluna mensup olan Baba Şeyh-Bavê Şêx, şeyh kastının en üstün yetkilisi olarak ifade edilmekle beraber köçek kastına ait kişilerin de gözlemcisi kabul edilmektedir. Baba Şeyhlik görevi, babadan oğula geçmektedir. Ancak Baba Şeyh, mirin verdiği kararla görevlendirilmektedir. “Extiyarê mergehê” şeklinde isimlendirilen ve “tapınağın ihtiyarı” anlamında tarif edilen Baba Şeyh, yazın ve kışın tutulan kırk günlük oruçla mükellef olmakla birlikte alkol gibi sarhoş edici içeceklerden de sakınması gerekmektedir.³⁴⁵ Dinî bayramların kutlanması başta olmak üzere bir şeyin haramlığına veya helalliliğine karar verme yetkisi Baba Şeyh’ te olduğu halde, dinde otorite kişilerle istişare ederek hüküm vermektedir. Baba Şeyh, müritlerini dinî konuda bilgilendirmesi için her yıl Yezidilerin yaşamını sürdürdüğü köylere gitmesi ve bir gece orada kalması gerekmektedir. Geçmişten günümüze kadar Baba Şeyhlik görevi için iki kez mürit kastına mensup kişilerin görevlendirildiği belirtilmektedir. Köçek Cem ve Köçek İbrahim-Birhîm, şeyhlik kastından olmadığı için Baba Şeyh olarak değil de “tapınağın ihtiyarı” anlamına gelen “extiyarê mergehê” olarak görev aldığı ifade edilmektedir.³⁴⁶

Şeyhlerin ataları “yarı melek-yarı insan” olarak ifade edilen xudan(sahipler-ocaklar)’lardır. Yezidilik inancında Şeyhler; Katani, Şemsani ve Adani ailesine mensup olmak zorundadır. Şeyh Ebubekir’e bağlı olan kişiler, Katani soyuna mensuptur. Katani soyunun en ön plana çıkan şeyhi ise Şeyh Mend’tir. Şeyh Mend’in soyuna sahip kişilerin keramet sahibi oldukları ve yılanları kontrol ettiklerine inanılır. Katanilerin öne çıkan en önemli özelliği, Yezidi mirlerinin bu soya mensup olmasıdır. Şeyh Şemsettin ailesine mensup kişilerde Şemsaniler olarak isimlendirilmiş ve mirin yardımcılığını veya vekilliğini yapan Baba Şeyh bu soyun Şeyh Fahreddin ailesinden seçilir. Bir diğer önemli Şeyh ailesi

³⁴³ Banu Yalkut, *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*, 33.

³⁴⁴ Lescot, *Yezidiler*, 78-80.

³⁴⁵ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 33.

³⁴⁶ Boyik, *Êzdî û Baweriya Wan*, 55.

ise Şeyh Şerfeddin ailesine mensup olan Adani koludur. Baba Şeyh veya mir tarafından seçilen peşimamlar bu aileye mensuptur.³⁴⁷

Pirler: Yezidilik inancının dinî hiyerarşisinde, şeyh kastından sonra Pir kasti gelmektedir. Kürtçedeki “pîr” sözcüğüyle Arapçadaki “şeyh” sözcüğü yaşlı anlamına gelmektedir. Pirler ile şeyhler arasındaki temel farklılık dinî görevden ziyade etnik kimlikten kaynaklandığı iddia edilmektedir. Çünkü Şeyh Adi’nin Arap olduğu varsayılarak onun soyundan gelenlerinde Arap olduğu, pirlerin ise Kürt soyuna mensup kişilerden oluştuğu belirtilmektedir. Özü itibariyle aynı sorumluluğu paylaşan şeyh ve pir, etnik kimlikten dolayı aynı anlama gelen iki farklı sözcükle isimlendirildiği varsayılmaktadır. Pirler, Şeyhan bölgesinde yaşayan ailelerden seçilmektedir.³⁴⁸ Pirler; Hasan Meman, Pir Arafat, Pir Cerwan ve Pir Hacci Eli aileleri olmak üzere dört aile grubundan seçilmektedir. Pirlik de babadan oğula geçmekle birlikte kendi kasti dışından biriyle evlenememektedir.³⁴⁹ Dinî törenlerin veya ritüellerin icra edilmesinde şeyhlerle beraber katılan pirler, şeyhlerin yardımcıları olarak bilinmektedir. Laleş tapınağını korumakla sorumlu olan ve hiç evlenmemiş olması gereken “Baba Çavuş” pir kastına mensup kişiler, arasından seçilmektedir. Pirler, idari yükümlükleri olmadığından dolayı zamanlarının çoğunu dua ve tefekküre ayırmaktadır.³⁵⁰

Kavallar-Qewal: Kavallar, Musul yakınlarında bulunan Başık ve Bahzani köylerinde ikamet etmektedir. Yezidilik inancının ve sözlü kültürünün canlı taşıyıcıları olarak bilinmektedir. Kavallar; Yezidilik inancının kavil, şiir ve mitlerini ebeveynlerinden öğrenerek sözlü bir biçimde topluma aktarmaktadır. Bu bağlamda Kavallar, kutsal kitapların dışında dinî bilgileri hafızasına işleyen kişiler olarak görülmektedir.³⁵¹ Kaval, Arapçada “çok söz söyleyen” anlamında kullanılmaktadır. Kavallar, Melek Tavus’un heykellerini yılda bir kez olmak üzere Yezidi köylerine götürmektedir. Köylerde, Tavus heykellerinin etrafında def ve şibab-flüt eşliğinde ritüeller düzenlemektedir.³⁵² Yezidilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere göre Sincar, Şeyhan, Zozan-Anadolu, Suriye, Tebriz ve Moskova şeklinde adlandırılmış Tavus Kuşu heykelleri, Kavallar tarafından gezdirilmektedir. Kavallar, ziyaret ettikleri yerleşim yerlerinden maddi bağış almaktadır. Bu bağış toplama faaliyetinin 1840 yılında Yezidi emirlerin, Osmanlı Devleti’ne ödedikleri vergilerin

³⁴⁷ Amed Gökçen, *Kadim Bir Nefes: Ezidi Ağutları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 19-20.

³⁴⁸ Lescot, *Yezidiler*, 81.

³⁴⁹ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 132.

³⁵⁰ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 71.

³⁵¹ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidiler*, 47.

³⁵² Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 109.

arttırılması sonucunda halktan toplanmaya başlandığı ve bir geleneğe dönüşerek günümüze kadar geldiği varsayılmaktadır. Günümüzde ise toplanan bağış, kutsal ziyaret yerlerinin onarımı-bakımı için ve toplumda ekonomik gereksinime muhtaç bireylere destek sağlanmak için harcanmaktadır.³⁵³ Buna ilave olarak kavalların sayısının azalmasından dolayı, 1950 yılında mir ve baba şeyh tarafından beyan edilen bir karar ile kavallar kendi kastlarının dışındaki müritlerle evlenebilmektedir.³⁵⁴

Köçekler-Koçek: Yezidilik inancındaki herhangi bir dinî sınıfa mensup olabilen Köçekler, Baba Şeyh'in himayesinde yer almaktadır. Köçekler, Laleş'teki tapınak için dağlardan odun ve su taşımaktadır.³⁵⁵ Köçeklerin en dikkat çekici özelliği ise gaipten haberler aldıklarına inanılmaktadır. Ruhun kaderi, dua ve rüya yorumları hakkında köçeklerin bilgi alıp Yezidi toplumuyla paylaştığı varsayılmaktadır.³⁵⁶ Buna bağlı olarak Yezidilik inancındaki mavi renk tabusu, bir köçeğin gördüğü rüya sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Köçek, rüyasında mavi giysilerin uğursuzluk getirdiğini ve Melek Tavus'un bu rengi sevmediğini gördüğünü Baba Şeyh'e aktardığında, Baba Şeyh Yezidi toplumunda mavi renkle ilgili bir karar almış ve mavi renkli her şeyin yasak olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷ Dolayısıyla Köçekler, daha çok keramet ve öngörüye sahip bireyler olarak kabul edilmektedir.

Fakirler-Feqirler: Fakirler, şeyh ve pirin yanında bulunan müritlerden oluşmaktadır. Kendilerine özgü kıyafetleri olan Fakirlerin, Yezidilik inancında kutsal kabul edilen hırkayı da giymeleri gerekmektedir. Bu kutsal "hırkayı-xirqe" giyen Fakirler, hırkanın verdiği değer sayesinde dokunmazlığa sahip olmakla birlikte toplumda saygınlığı artmaktadır.³⁵⁸ Yünden yapılan ve siyah renge boyanan hırka, Yezidi toplumunda önemli dinî bir sembol olarak görülmektedir. İlk yaratılış dönemiyle ortaya çıktığına ve daha sonra da Şeyh Adi'ye ulaşp ardından gelen kuşaklara aktarıldığına inanılan hırkaya yapılan herhangi bir itibarsızlık büyük bir suç teşkil etmektedir. Fakirler, günlük yaşamlarını daha çok dua, oruç vb. ibadetlerle geçirmekle beraber sigara ve alkol gibi içeceklerin tüketiminden de sakınmaktadır. Fakirlik anlayışında, eskiden babadan oğula geçme şartı bulunmadığı halde günümüzde babadan oğula geçme şartıyla sürdürülmektedir.³⁵⁹

³⁵³ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 71.

³⁵⁴ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidîler*.

³⁵⁵ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 136.

³⁵⁶ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidîler*, 48.

³⁵⁷ Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 172.

³⁵⁸ Torî, *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*, 131.

³⁵⁹ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 30-31.

Müritler: “Taraftar” anlamına gelen Mürit, dinî kastın dışındaki tüm Yezidi topluluğunu ifade etmektedir. Her Yezidi müridin bir şeyhi ve piri bulunmaktadır. Müritler, kendileri gibi mürit kastına mensup olan bireylerle evlenmektedir. Toplumsal hiyerarşik açıdan her Mürit; fakir, micewir ve köçek gibi statülerde görev alabilirken dinî kastında herhangi bir değişiklik oluşmamaktadır.³⁶⁰

Görüşülen kaynak kişi, Viranşehir Yezidilerinin büyük çoğunluğunun mürit kastına mensup olduğunu aktarmıştır.³⁶¹

Micewirler-Micewir: Kürtçe’de “bekçi ve komşu” anlamına gelen Micewir, kutsal mekanların bakım ve onarımını yapmaktadır. Kırsal kesimde ise, daha çok din adamı gibi sorumluluk üstlenen ve halkın dinî konularda danıştığı kişiler olarak tanınmaktadır. Micewirler, mürit kastına mensup olabilmektedir.³⁶² Micewirler, cenaze merasimi olmak üzere bayram vb. dinî ritüellerde görev alabilmektedir. Fakirlerin lideri konumunda olan kimse, Laleş’in Micewir’ı olarak kabul edilmektedir.³⁶³ Görüşülen kaynak kişiye göre Viranşehir’de Micewir bulunmamaktadır.³⁶⁴ Ancak aynı coğrafyada yaşayan İdil Yezidilerinde Micewir bulunmaktadır.

Peşimamlar-Pêşîmam: Adani koluna mensup olup kökenlerini Şeyh Hasan’a dayandıran kişilerden oluşmaktadır. “Pêşîmam” Kürtçe’de “din adamlarının önde gelenleri” anlamına gelmektedir. Peşimamların nikah kıyma yetkisi bulunmaktadır. Şeyh Adi türbesinde, dinî ritüellerin düzenlenmesinde öncülük etmekle birlikte dinî eğitimlere katılma gibi sorumlulukları da bulunmaktadır.³⁶⁵

Çavuşlar: Çavuşlar; şeyh, pir ve mürit kastından birine mensup olmakla beraber kendi aralarından “Baba Çavuş” olarak ifade edilen bir lideri seçmekte. Çavuşlar, genel olarak türbelerin sorumluluğunu “Baba Çavuş” ise Şeyh Adi Türbesi’nin sorumluluğunu üstlenmektedir. Beyaz bir elbise giyip beline kuşak bağlayan ve herhangi bir evlilik hayatı yaşamayan “Baba Çavuş” devamlı Laleş’te kalıp çavuşları gözetlemektedir.³⁶⁶

Pismîrler: “Mir soyundan gelen” anlamına içeren Pismîrler, dinî olarak kökenlerini Şeyh Ebubekir’e dayandırmaktadır. Buna bağlı olarak, mir soyundan geldikleri

³⁶⁰ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzîdîler*, 49.

³⁶¹ Katılımcı 18.

³⁶² Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzîdîler*, 48.

³⁶³ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 35.

³⁶⁴ Katılımcı 4.

³⁶⁵ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdîler*, 372.

³⁶⁶ Korkmaz, *Ezidiler*, 213.

varsayıldığından mir kastına mensup bireylerle evlenebilmektedirler. Günümüzde Pismîrlerin ön plana çıkan bir görevleri bulunmamakta ancak bazen dinî konuların çözümünde görüşleri alınmaktadır.³⁶⁷

Şeyh El-Wezir: Şeyh El-Wezir, Şeyh Şems soyundan gelmekle beraber Laleş' te bulunan Şeyh Şems Mabedi'nin gözeticisidir.³⁶⁸

Ferraş: “Hizmetkar” anlamında kullanılan Ferraş, Şeyh Adi Mabedi'nde ve bazı kutsal günlerin gün batımında ateş yakma sorumluluğunu üstlenen topluluğu ifade etmektedir. Geçmişte Ferraş ve Çavuş aynı anlamda kullanılmış ancak günümüzde farklı görev ve sorumlulukları aldığından dolayı aynı anlamda kullanılmamaktadır.³⁶⁹

Kebaniler/Kebanî: Kürtçede “Koruyan” anlamında kullanılan Kebani, Laleş'te cemaat şeklinde yaşayan ve sadece kadınların oluşturduğu grubu ifade etmektedir. Her kast mensubu kadın, Kebanî olabilmektedir. Kebanilerin herhangi bir evlilik hayatı yaşamamış olmaları ve en az iki dinî yetkilinin onayından geçmeleri gerekmektedir. Bu şartları sağlayan Kebaniler, hayatlarını dine hizmet etmeye adanmakla beraber Laleş'teki tapınakların korunmasında ve dinî ritüellerini yapmak amacıyla gelen misafirlere yemek yapma sorumluluğu da bulunmaktadır.³⁷⁰

Mirebbi: “Öğretmen” anlamında kullanılan Mirebbi, belli bir kastla sınırlandırılmadığı için her kast mensubu birey mirebbi olabilmektedir.³⁷¹

Viranşehirli Yezidilerle yapılan görüşmede, şeyh, pir ve mürit kastlarından oluşan bir dinî ve sosyal hiyerarşik sisteme sahip oldukları aktarılmıştır. Viranşehir'de eskiden şeyh, pir ve mürit kastlarına mensup kişilerin birlikte yaşadığı ancak günümüzde daha çok şeyh ve mürit kastına mensup kişilerin yaşadığı ifade edilmiştir. Müritlerin “Yeknav”, şeyh ve pirlerin ise “Dunav” olarak isimlendirilip iki gruba ayrıldığı; Yeknavlar'ın daha çok dinî ritüelleri yerine getiren bireyler, Dunavlar'ın ise bu ritüellerin düzenlenmesini sağlayan din adamları olarak tanımlandığı aktarılmıştır. Yezidilikte Şemsani, Adani ve Katani olmak üzere üç ana kolun bulunduğu belirtilmiştir. Bu her üç kolda da şeyh, pir ve mürit kastına mensup kişilerin bulunduğu açıklanmıştır. Viranşehir'deki her Yezidi aşiretin, bir şeyhe bağlı olduğu ve bu şeyhlerin, taziye ve nikâh gibi önemli dinî ritüellere katılarak görevlerini

³⁶⁷ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 125.

³⁶⁸ Korkmaz, *Ezidiler*, 213.

³⁶⁹ Kreyenbroek, *Ezidilik*, 138.

³⁷⁰ Bayrak, *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzidiler*, 49.

³⁷¹ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 36.

yaptığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda, Viranşehir Yezidilerinin şeyhlere “ocak” anlayışıyla baktığı ve örnek olarak da “Sicadîn, Şex Şims, Şeyh Mend” gibi ocakların belirli şeyh ailelerinin soylarına aidiyetlerinin belirtildiği aktarılmıştır. Geçmişte sadece Şeyh Miro ve Şeyh Medan aileleri Viranşehir’de bulunduğu ancak sonraki süreçte Haltan bölgesinden de Viranşehir’e şeyhlerin gelip yerleştiği ifade edilmiştir. Yezidi toplumunda kadın şeyhlerin de önemli roller üstlendiği ve dinî olarak danışılan kişilerden oldukları belirtilmiştir. Viranşehir’de dinî ve toplumsal yaşamda öne çıkan tanınmış şeyh aileleri arasında Şeyh Fatê, Şeyh Xanê, Şeyh Medan, Şeyh İbrahim, Şeyh Ferman, Şeyh Ali, Şeyh Evdal ve Şeyh İzzettin gibi isimlerin yer aldığı da aktarılmıştır. Yıllar önce Viranşehir’de pir kastına mensup çok sayıda kişilerin olduğu belirtilmekle birlikte özellikle halk arasında “Pir İlyas” isminin hatırlandığı görülmüştür. Ayrıca Yezidilik inancında helal ve haram gibi dinî hükümlerin belirlenmesinde ruhani kesim olarak ifade edilen Mir, Baba Şeyh ve Peşimam’ın etkili olduğu aktarılmıştır. Mirlerin Katani koluna, Baba Şeyhin Şemsani koluna, Peşimamın ise Adani koluna mensup olduğu belirtilmiş; en yetkin kişinin ise Baba Şeyh olduğu dile getirilmiştir.³⁷²

Dine hizmet etmek amacıyla bazı görevlerde bulunan kişilerin dinî ve sosyal hiyerarşileri hakkında görüşülen kaynak kişiden şu bilgiler elde edilmiştir: Kavalların sadece mürit kastına mensup kişilerden oluştuğu belirtilmiştir. İlham sahibi kimseler olarak görülün köçeklerin şeyh, pir ve mürit kastından olabileceği aktarılmıştır. Aynı şekilde ziyaret yerlerinin-türbelerin hizmetini üstlenen micewirlerin de her üç kasta mensup bireylerden olabileceği ifade edilmiştir. Laleş’te hizmette bulunan ve kebani olarak isimlendirilen kadınların da belirli bir kasta bağlı olmadan tüm kastlardan olabileceği belirtilmiştir. Fakirler/Feqîr ise dinin hizmetkarları olarak görülmekle birlikte kastlara göre isimler aldığı açıklanmıştır. Mürit kastına mensup fakirlere “Fekîrê Yeknav,” pir kastına mensup fakirlere “Mürebbi” ve şeyh kastına mensup fakirlerde şeyh olduğu için farklı bir isim almadığı ifade edilmiştir. Görüşülen kaynak kişi, kendisinin de şeyh kastına mensup bir fakir olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tarihsel olarak Osmanlı’nın Eyaletler döneminde Diyarbakır’ın Yezidi şeyhinin Katani koluna mensup Şeyh Ebubekir olduğu ve Siirt’in Garzan bölgesinin şeyhi ise Adani koluna mensup Şeyh Hasan olduğu aktarılmıştır. Geriye kalan bölgelerde özellikle de Şemzinan’dan Halep’e kadar genellikle Şemsani koluna mensup şeyhlerin bulunduğu

³⁷² Katılımcı 1. Katılımcı 4. Katılımcı 16.

belirtilmiştir.³⁷³ Sonuç olarak, günümüzde Viranşehir’de dinî ve sosyal hiyerarşi açısından yalnızca şeyh ve müritlerin yaşamlarını sürdürdükleri gözlemlenmiştir.

3.3. Halk İnanışları Açısından Viranşehir Yezidileri

İnsanoğlunun, doğaüstü ve insani gücün üstünde olan varlıklardan-güçlerden korunmak veya ruhen yaşadığı kötü durumdan arınmak için pratikler oluşturarak içinde bulunduğu toplumun gelenek göreneklerine göre bu pratikleri şekillendirip günümüze kadar şifahi olarak-sözlü kültürle nesilden nesile aktardığı inanç sistemi “halk inanışları” olarak adlandırılmıştır. Halk inanışları her ne kadar toplumda “batıl inanış, hurafe ya da boş inanış” olarak adlandırılrsa da dinî öğretilerle bütünleşerek kültürel dokunun bir parçası olmuş ve hem muhafazakâr hem seküler bireylerin hayatında yer edinmiştir.³⁷⁴ İnsanlar, korku ve çaresizlik gibi psikolojik nedenleri için anlam arayışına girerek doğaüstü varlıkların güçlerine dair batıl inançlar oluşturarak bir sonraki nesle aktarmıştır.³⁷⁵ Ayrıca toplumda var olan kimi gereksinimlerden dolayı ortaya çıkan halk inanışları, kültürel nesnelerle güçlü bir bağa sahip olmuştur. Kültürel ürünler, ilkin belli gereksinimlerin giderilmesi için ortaya çıkmışsa da daha sonra sadece gerçekle bağdaşmayan durumlar için kullanılmıştır.³⁷⁶

Türkiye’nin toplum yapısında dinler ve halk inançları, sosyal yaşamın hemen her alanında belirleyici bir rol oynamıştır.³⁷⁷ Nazar, sihir, bereket, uğur, uğursuzluk ve ölüm gibi birçok konuda toplumun bir parçası olan insanlar, dinî ve kültürel tecrübelerine göre yaşadığı duruma çözüm üretmiştir. İnsanlar, içinde bulundukları toplumda kutsallık atfedilen bazı şahsiyetlerin türbelerine yaptıkları ziyaretler sonucunda Allah’tan şifa bulacaklarına ya da isteklerine kavuşacaklarına da inanmışlardır.

Şanlıurfa’nın Viranşehir ilçesinde yaşamını sürdüren Yezidiler; nazar, kismet, esenlik, sihir, bereket, uğur, uğursuzluk ve ölüm gibi birçok konuda dinî ve kültürel tecrübelerine göre yaşadığı durumu anlamlandırıp çözüm üretmek için halk inanışları oluşturmuş ve ziyaret fenomenine ziyaret gerçekleştirmektedir. Sonuç olarak günümüzde, halk inanışları ve ziyaret fenomeni Viranşehir’deki Yezidi toplumunda sosyo-kültürel ve dinî bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

³⁷³ Katılımcı 1.

³⁷⁴ Durmuş Arık-Ahmet Hikmet Eroğlu (ed.), *Halk İnanışları El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 23.

³⁷⁵ Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 42.

³⁷⁶ Julius Krohn-Kaarle Krohn, *Halk Bilimi Yöntemi*, çev. Günsel İçöz (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 2.

³⁷⁷ Erdentuğ, *Sosyal Adet Ve Gelenekler*, 28.

3.3.1. Nazarla İlgili Halk İnanışları

Nazar, bakışların negatif enerjisi ya da bakışların zarar verici gücüyle yapılan kötülük olarak açıklanmaktadır. Nazar, geçmişten günümüze kadar varlık gösteren tüm toplumlarda bulunmaktadır. Nazar, Türkçe’de daha çok “göz değmesi” ve “göze gelme” Yunanca’da “matisma”, Arapça’da “isabet-i ayn” İngilizce’de “evil eye” şeklinde ifade edilmektedir.³⁷⁸ Nazara inanılan toplumlarda bazı bireylerin diğer bireylere karşı kötü düşüncelere sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu kötü emelli kimselerin baktığı, övdüğü varlıklar ve araç-gereçler nazara uğrayarak zarar görmektedir.³⁷⁹

Nazar, Viranşehir’de ikamet eden Yezidilerin hayatında önemli bir yer tutmuş ve nazara uğramamak için de çeşitli ritüeller yapılmıştır. Saha çalışması sonucunda nazarla ilgili tespit edilen halk inanışları:

*Nazardan korunmak için Şeyh Fatê türbesine ziyaretler gerçekleştirilir.*³⁸⁰

*Nazardan korunmak için küçük tahtadan oluşan nazar çubuğu/darikê nezerê olarak adlandırılan aksesuarlar, Laleş’ten getirilip evlere ve araçlara asılır.*³⁸¹

*Mavi renkli, Laleş motifli nazar boncuğunun yaşanan evlerde bulundurularak nazara karşı koruyucu olduğuna inanılır.*³⁸²

*Toplumda yaygın olarak kullanılan koyu mavi renkli nazarlığın, evin kapı önüne asıldığında nazardan koruyacağına inanılır.*³⁸³

*Nazardan korunmak için kurşun dökme ritüeli yapılır.*³⁸⁴

*Yeni alınan otomobil, araba, traktör gibi taşıtların nazardan koruyabilmek için taşıtın tekerleğine kırılacak şekilde bir yumurta atılır.*³⁸⁵

*Yeni ev inşa eden ya da yeni bir araba alan kişi nazar, sihir, büyü ve uğursuzluktan korunması için kendi ekonomik durumuna göre bir hayvan keser. Kesilen hayvanın kanı, evin temeline ya da arabanın bir yüzüne sürülür. Böylece inşa edilen evin veya yeni alınan arabanın nazar, sihir, büyü ve uğursuzluktan korunduğuna inanılır.*³⁸⁶

³⁷⁸ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 359.

³⁷⁹ Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, 151.

³⁸⁰ Katılımcı 7. Ekler bölümünde Görsel 25’e bakınız.

³⁸¹ Katılımcı 7. Ekler bölümünde Görsel 20’ye bakınız.

³⁸² Katılımcı 7. Ekler bölümünde Görsel 22’ye bakınız.

³⁸³ Katılımcı 3.

³⁸⁴ Katılımcı 7.

³⁸⁵ Katılımcı 5.

³⁸⁶ Katılımcı 8.

*Nazardan korunmak için üzerlik yakılır.*³⁸⁷ Görüşülen kaynak kişi, nazardan korunmak için kurutulmuş üzerliğin bir kaba konulup ısıtıldığını ve ardından evin içerisinde veya bahçesinde gezdirildiğini aktarmıştır. Buna bağlı olarak içinde yaşadıkları evin ve evdeki kişilerin nazardan korunacağına inanılır.

*Nazardan korunmak için evin herhangi bir kısmına üzerlikten yapılan aparatlar asılır.*³⁸⁸ Burç Köyü'ndeki saha çalışması sırasında katılımcılara evin duvarında asılı olan üzerliğin önemi sorulduğunda kem gözlülerin vereceği zarara karşı koruduğuna inanılarak duvara asıldığı aktarılmıştır.

Sonuç olarak Viranşehir Yezidileri; göz değmesi sonucunda insanların, eşyaların ve araçların nazara uğradığına inanmakta ve buna bağlı olarak da karşılaşılabilecek zararı önlemek için pratikler oluşturmuştur. Yukarıdaki görüşülen kaynak kişilerin aktarımından hareketle, nazardan korunmak için coğrafi açıdan kendilerine yakın olan türbelere gidildiği, Laleş'ten nazar çubukları getirildiği, evlere ve duvarlara Laleş motifli nazar boncukları asıldığı, yeni alınan araçların tekerleğine yumurtaların kırıldığı, yeni inşa edilen yapılara kurban kesilip kanının sürüldüğü, kurşun döküldüğü, üzerliğin yakıldığı ya da evlere ve duvarlara asıldığı ifade edilmiştir. Nazarla ilgili halk inanışlarından dinî ve sosyo-kültürel açıdan korunma uygulamaları olduğu görülmüştür. Laleş'ten getirilen nazar çubuğu ve nazar boncuğunun, Yezidilik inancına özgün korunma uygulamaları olduğu ve Viranşehir Yezidilerinde de varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

3.3.2. Hayvanlarla İlgili Halk İnanışları

İnsanlar, içinde yaşadığı toplumun inanç sisteminin ilkelerine ve kültürel değerlerine göre yaşamlarında hayvanlara bir rol biçmiştir. İnsanlar, bazı hayvanların renklerine, fiziksel şekillerine ve çıkardıkları seslere göre çeşitli anlamlar yükleyerek halk inanışları oluşturmuştur. Toplumlar, bazı hayvanların çıkardığı sesi ve görüntüsünü uğur, uğursuzluk ve ölümle ilişkilendirmiştir. Toplumda bazı hayvanların sesini duymanın kişiye uğur getireceğine, bazılarının ise uğursuzluk getireceğine inanılmıştır. Kimi hayvanın sesi veya görüntüsünün ölümü kimilerinin ise uğur ya da uğursuzluk getireceğine inanılmıştır.³⁸⁹ Bölgede hayvanlarla ilgili tespit edilen halk inanışları:

³⁸⁷ Katılımcı 3.

³⁸⁸ Katılımcı 3.

³⁸⁹ Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 459.

Nebi Nuh döneminde yaşanan tufan olayında, geminin delinmesiyle birlikte kara bir yılanın delinen kısma girip geminin su almasını önlediği ve kara yılanın insanları ölümden kurtardığına inanılır.³⁹⁰

Bir evde karınca yuvasının bulunması o evde yaşayan aile bireyleri arasında sadakatin ve aile ilişkilerinin sağlıklı olmadığına inanılır.³⁹¹

Yolda yürürken yoluna kara kedi çıkan kişinin o gün içinde başına kötü bir şey geleceğine inanılır.³⁹²

Bir kimsenin bahçesinde ya da evinin herhangi bir yerinde baykuşun ötmesi, o eve kötü bir haber çağırıldığına inanılır ve baykuş ötülen yerden uzaklaştırılmaya çalışılır.³⁹³

Sonuç olarak görüşülen kaynakların aktarımına göre Viranşehir Yezidilerinde “Kara yılan, karınca, kara kedi ve baykuş” özelinde hayvanlarla ilgili halk inanışları bulunmaktadır. Kara yılan, Yezidilik inancının tufan mitinde de yer almaktadır. Geminin su almasını engelleyerek olası bir felaketi önlediğine inanıldığı için halk tarafından kara yılan kutsal kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak Viranşehir Yezidileri kapı önlerine ve ev duvarlarına kara yılan motifini çizerek ona kutsallık atfetmekte olduğunu göstermektedir. Ayrıca karıncanın evde yuva yapması, evdeki aile bireyleri arasında sadakatsizliğin bir işareti olarak görülmekle birlikte, kara kediye görmek ve baykuş sesini işitmek kişilere uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Dolayısıyla hayvanların sesleri, görüntüleri ve eylemlerinin halkın inanç dünyasını şekillendirip ona göre uygulamalar oluşturmasında etkili olduğu görülmektedir.

3.3.3. Uğur-Şans ve Uğursuzlukla-Musibetle İlgili Halk İnanışları

Uğur, insanların sergiledikleri bazı davranışların kendi istedikleri biçimde sonuçlanıp mutlu ve iyi hissetmelerini sağlayan bir durum olarak açıklanabilir. Uğursuzluk ise kişinin davranışlarında beklenen performansın karşılığını alamaması olarak tarif edilebilir. Geçmişten günümüze kadar var olan tüm toplumlarda, bazı araç-gereçlerin uğur getirdiğine inanılır. Uğur ve uğursuzlukla ilişkilendiren davranışlar, insanların kişisel tercihlerine göre çeşitlendiği için sayıca oldukça fazladır.³⁹⁴ İnsanlar, uğur ve uğursuzluk durumlarını başta bazı nesneler olmak üzere hayvanların çıkardıkları seslere ve uçuş yönlerine göre belirlediği

³⁹⁰ Katılımcı 3.

³⁹¹ Katılımcı 9.

³⁹² Katılımcı 7.

³⁹³ Katılımcı 5.

³⁹⁴ Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 526.

ifade edilir.³⁹⁵ Dolayısıyla insanların bazı davranışlarını, tesadüfen istenilen veya istenmeyen sonuçlarla ilişkilendirmesi uğur ve uğursuzluk kavramlarının bir inanç haline gelmesine neden olur.

Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda insanlara şans, uğur, uğursuzluk, kaza ve belalar getiren bazı halk inanışlarının olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede var olan inanış ve uygulamalar şu şekilde örneklendirilebilir:

*Sol elin avucunun kaşınması ile bir yerden para geleceği ve sağ elin avucunun kaşınmasıyla da para kaybına veya borçlanmaya işaret olduğuna inanılır.*³⁹⁶

*Bir aile ortamında dağıtılan çay ikramında çay bardağında iki kaşığın denk gelmesi o kişinin şanslı gününde olduğuna inanılır.*³⁹⁷ Burç Köyü'nde yapılan çay ikramı sırasında bir bardak da iki kaşığın bulunması sohbet edilen kişiler, tarafından bu inancı destekleyecek ifadelerle tanıklık edilerek günlük yaşamda bu inancın halen sürdürüldüğü gözlemlenmiştir.

*Bir kişinin bir gün içerisinde çok kez kulağı çınlarsa birinin kendisi hakkında kötü konuştuğuna inanılır.*³⁹⁸

*Bir kişinin hıçkırığı tutarsa birinin onun hakkında kötü şeylerden bahsettiğine inanılır.*³⁹⁹

*Yeni bir ortama girildiğinde yerde sofraya varsa kişinin kaynanası tarafından sevildiğine inanılır.*⁴⁰⁰

*Aynı isimde olan iki kişinin arasına girilip dilek tutulduğunda tutulan dileğin gerçekleşeceğine inanılır.*⁴⁰¹

*Gözlerin, istemsiz bir şekilde hareket etmesi veya oynaması kişiye şanssızlık veya kötü bir haber getireceğine inanılır.*⁴⁰²

*Göbek bağının okul gibi yerlere atılması çocuğun gelecekte başarılı, sağlıklı, mutlu ve şanslı olmasını sağlayacağına inanılır.*⁴⁰³

³⁹⁵ Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 227.

³⁹⁶ Katılımcı 4.

³⁹⁷ Katılımcı 7.

³⁹⁸ Katılımcı 5.

³⁹⁹ Katılımcı 7.

⁴⁰⁰ Katılımcı 7.

⁴⁰¹ Katılımcı 7.

⁴⁰² Katılımcı 7.

⁴⁰³ Katılımcı 7.

*Kırılan bardağın, uğur getirdiğine inanılır.*⁴⁰⁴

*Rüyada, dişleri dökülen kişinin başına kötü bir şey geleceğine inanılır.*⁴⁰⁵

*Rüyada, ayakkabısı kaybolan kişinin başına kötü bir şey geleceğine inanılır.*⁴⁰⁶

*Rüyada, uçağın düştüğünü gören kişi o hafta içinde kötü bir haber duyacağına inanılır.*⁴⁰⁷

*Çarşema Sor olarak bilinen bayramda “bazinbar” olarak ifade edilen beyaz ve kırmızı ipten yapılan bilekliklerin insanları kötü ruhlardan ve belalardan koruduğuna inanılır.*⁴⁰⁸

*Bir yerde ya da bir ortamda ayakkabıların üst üste gelmesi birinin en kısa sürede bir yolculuğa çıkacağına inanılır. Bir yerde ya da bir ortamda ayakkabılardan birinin ters dönmesi de uğursuzluk veya kötü bir haber getireceğine inanılır.*⁴⁰⁹

*Dışarıdan eve giren bir kelebeğin ev halkından kimin etrafında dolanırsa gün içinde o kişiye güzel bir haber verileceğine inanılır. Bu kelebek, “mizgin xêrk” şeklinde “müjdeli haber getiren” olarak ifade edilir.*⁴¹⁰

*Evden herhangi biri, yolculuğa çıktığı zaman ardından su dökülür, kazasız belasız gidip gelmesi için yapılır. Yolculuğun hayırlı olması, yolculukta herhangi bir kötü olayın yaşanmaması ve kötü enerjiden arınmak için yapıldığına inanılır.*⁴¹¹

*Çocukların kapı eşiğinde oturmasının kötü bir olaya yol açacağına inanılır.*⁴¹²

Dolayısıyla görüşülen kaynak kişilerin aktarımına göre Viranşehir Yezidilerinde tespit edilen halk inanışlarına bakıldığında, insanların zihinsel anlam dünyalarına göre günlük yaşamlarında karşılaştıkları eylemleri uğurlu-uğursuz, şanslı-şansızlık, iyi-kötü olarak yorumlayıp ona bağlı olarak halk inançları oluşturduğu gözlemlenmektedir.

⁴⁰⁴ Katılımcı 7.

⁴⁰⁵ Katılımcı 7.

⁴⁰⁶ Katılımcı 7.

⁴⁰⁷ Katılımcı 7.

⁴⁰⁸ Katılımcı 8.

⁴⁰⁹ Katılımcı 7.

⁴¹⁰ Katılımcı 7.

⁴¹¹ Katılımcı 5.

⁴¹² Katılımcı 7.

3.3.4. Misafirlerle İlgili Halk İnanışları

Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında yaşayan halklar için “misafir” büyük önem taşımakta ve ona değer verilmektedir. Eve gelen misafir, ev sahibinin imkanları ölçüsünde en güzel şekilde konuk edilmektedir. Misafir toplumda sadece bir konuk değildir, paylaşma ve yardımlaşma kültürünü diri tutarak toplumun sosyal ve kültürel dokusunu zenginleştirmektedir. Viranşehir’de görüşülen bir kaynak kişi, evlerine gelen tanıdık ya da yabancı misafirler için *Em Êzîdî insanên xerîb dostin (Biz Êzîdîler, misafir ve yabancı kişilere dostluk besleriz)* ifadesini kullanmıştır.⁴¹³Bu anlayış doğrultusunda, misafire hoşgörüyle yaklaşmakta, yabancılık hissetmemesi için özel ilgi göstermekte ve onu en iyi şekilde ağırlamaktadır. Ayrıca Viranşehir Yezidilerinde, davetsiz gelecek misafirlerin gelişini haber veren bazı halk inanışları da bulunmaktadır. Var olan bu halk inanışları, şu şekilde örneklendirilebilir:

*Bir evde herhangi bir eşya (terlik vb.) dik durursa o eve gün içerisinde misafir geleceğine inanılır.*⁴¹⁴

*Çay bardağında üste çıkan dem çubuğunun uzunluk-kısalığına göre bir misafirin geleceğine inanılır.*⁴¹⁵

*Aile bireylerinden birinin hamur yoğururken yoğurduğu hamurdan etrafa küçük parçacıkların dağılması o eve misafirlerin geleceğine inanılır.*⁴¹⁶

*Bebegin gün içinde çok emeklemesi eve misafirlerin geleceğine inanılır.*⁴¹⁷

Dolayısıyla kaynak kişilerin aktarımından hareketle, bölgede tespit edilen halk inanışları daha çok misafirlerin geleceğine işaret eden uygulamalardan ibaret olduğu gözlemlenmiştir.

3.3.5. Ateşle İlgili Halk İnanışları

İnsanlar, ateşi doğanın en güçlü ve en etkileyici elementlerden biri olarak görmüş ve günlük hayatlarında ateşin sağladığı imkanlar sayesinde aydınlatma, ısınma, pişirme gibi birçok alanda temel ihtiyaçlarını gidermiştir. Geçmişten günümüze kadar pek çok toplum, ateşin arındırıcı ve olağanüstü bir gücü olduğuna inanmıştır. Ateşi yakabilmek için büyük

⁴¹³ Katılımcı 4.

⁴¹⁴ Katılımcı 9.

⁴¹⁵ Katılımcı 9.

⁴¹⁶ Katılımcı 7.

⁴¹⁷ Katılımcı 7.

emek harcayan eski toplumlar, onun sönmemesi için ateşe saygı göstermiş ve ona kutsallık atfetmiştir. Araştırma yapanların bir kısmı, tapınma konusu haline gelen ateşin güneş kültünden oluştuğunu belirtmiştir. Dolayısıyla güneş kültüründe bulunan kötülüklerden arındırıcı, sağlık ve canlılık verip pek çok hastalıktan koruyucu gücünün ateşte de var olduğuna inanmıştır.⁴¹⁸ Ateşin sönmesini önlemek amacıyla yapılan faaliyetler, ateşin kutsallaşmasına sebep olduğu için ateşe dinî ve büyüsel özelliklerin atfedilmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak da çeşitli mitolojik anlatımlarda ateşin Tanrı tarafından insanlara verildiği veya insanlar tarafından çalındığı belirtilmiştir. Birçok inanca göre ateş; arındırıcı, canlı varlıklara güç ve sağlık verici, kötülüklerden uzaklaştırıcı özelliklere sahip olduğundan, onun dumanının büyüsel güçler taşıdığı aktarılmıştır.⁴¹⁹

Ateş, insanlara sağladığı faydalar ve kolaylıklar sayesinde halk inanışlarına konu olmuştur. Viranşehir Yezidilerinde de ateş kutsal kabul edilmiş ve görüşülen kaynak kişi, *ateşe su dökmek, ateşe tükürmek, ateşe tırnak vb. şeyler atmak kişiye uğursuzluk getirdiğine inanıldığını ve toplum tarafından hoş karşılanmadığını*⁴²⁰ aktarmıştır. Ancak kimi Yezidilik inancının literatürel kaynaklarında, ateşin bir ruha sahip olduğu ve bu nedenle ona tükürülmemesi, kirletilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer ruhu olan ateşe tükürülürse kişinin ateşin gazabına uğramasının da söz konusu olabileceği ifade edilmiştir.⁴²¹ Dolayısıyla görüşülen kaynak kişi, doğrudan ateşin bir ruha sahip olduğunu aktarmaktan ziyade ateşin kirletilmesinin uğursuzluk getireceği ve hoş karşılanmamakta olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda insanlar, kültürel yaşayışlarına göre ateşe farklı anlamlar yükleyerek halk inanışları oluşturduğu görülmüştür.

3.3.6. Cinlerle İlgili Halk İnanışları

Gözle görünmeyen varlıklar, cin genel adı altında yer almıştır. Cin inancı, Asur ve Babil kültüründen günümüze kadar yeryüzünde bulunan tüm dinlerde yer edinmiştir. Matta İncil’inde delilik hastalığının nedeni, cinlerin insan vücuduna girmesi olarak açıklanmıştır. Roma inançlarında cin evlerin, mahallenin birer koruyucusu olarak kabul edilmiştir. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an’a göre ilk yaratılan cinin iblis olduğu bildirilmiştir. Ancak cinlerin bir kısmı Hz. Muhammed’e itaat edip Müslüman olduğu da aktarılmıştır. Yunanlıların daimonları, iyi ve kötü huylu cinler olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla birçok

⁴¹⁸ Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 61.

⁴¹⁹ Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 25.

⁴²⁰ Katılımcı 5.

⁴²¹ Emînê Evdal, *Bawermendîyên Kurdên Êzdi* (Ankara: Lîs Yayınları, 2020), 91.

inançta, cinler iyi ve kötü huylu olmak üzere iki gruba ayrılmış ve buna bağlı olarak da insanların emrine itaat etmiştir.⁴²²

Viranşehir Yezidileri arasında cin varlıklarına ilişkin çeşitli memoratlara ve halk inanışlarına rastlanmaktadır. Bu varlıklar için Kürtçede “pîrebok” terimi kullanılmaktadır. Cinlerin hem iyi hem de kötü huylu varlıklar olduğuna inanmaktadırlar. Görüşülen kaynak kişilere göre cinlerle ilgili halk inanışları şu örneklerle açıklanabilir:

*Cinlerin lohusa kadınlara ve yeni doğan bebeğe, zarar vereceğine inanılır.*⁴²³

*Sıcak suyun herhangi bir yere aniden dökülmesi, cinlere zarar verileceğine inanılır.*⁴²⁴

*İğne ve çuvaldız gibi demirden yapılmış nesnelerin cinlerin verebileceği zarara karşı koruyucu olduğuna inanılır.*⁴²⁵

Viranşehir’in Burç Köyü’nde tespit edilen bir memoratın, cin inançlarıyla bağlantılı olduğu görülmüştür. “Malbata Gedo” adlı ailenin aktardığına göre, atalarından biri tarafından bir cin çuvaldızla yakalanmış ve bu olayın ardından cin, aileye karşı tövbekâr olmuştur. Görüşülen kaynak kişiler, cin ile ilgili memoratı şu ifadelerle aktarmıştır:

*Günden güne atının zayıfladığını gören Gedo, atının iyileşmesi için ona zift sürüp gezdirmiştir. “Pîrebok” olarak telaffuz ettiği cinin, atına yaklaştığını ve ona sürülen zifte yapıştığını gördüğünde yanında bulunan çuvaldız ile onu yakalamıştır. Ailesinin tövbekârı olarak görülen cinden, kendi erkek ve kadınlarına zarar vermemesini istemiş ancak gelinlerine zarar vermeme hususunda tembihlemeyi unutmuştur. Gedo Bey ailesi, cini kendi hizmetlerinde özellikle de hamur yoğurmak için kullanmıştır. Cin, altı ay veya bir yıllık süreyle kendilerine hizmet ettikten sonra Gedo Bey’in önüne iliklenen çuvaldızı çekip gitmiştir.*⁴²⁶

Bu memorata dayanarak, Viranşehir’in Burç Köyü’nde yaşayan “Malbata Gedo” ailesinin ileri gelenlerinden İsmet Bey, toplum tarafından keramet sahibi biri olarak görülmekte ve cinlerden korunmak amacıyla insanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

⁴²² Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 100.

⁴²³ Katılımcı 7.

⁴²⁴ Katılımcı 5.

⁴²⁵ Katılımcı 3.

⁴²⁶ Katılımcı 10. Katılımcı 18. Katılımcı 19.

Özellikle kendisinin saç ve başına bağladığı sarığı-puşisi, hikmetli görülmektedir. İsmet Bey'in saçından bir tutam kesilerek muska hâline getirilmektedir. Ayrıca, başına bağladığı sarığın şifalı olduğuna inanıldığından, bu sarık gelen ziyaretçilere verilmektedir. Ziyaretçiler, bu sarığı başlarına ya da bellerine bağladıklarında, cinlerin kendilerine zarar veremeyeceğine inanmaktadır. İsmet Bey, günümüzde hem Yezidi hem de Müslüman topluluklar tarafından hâlâ sıkça ziyaret edilmektedir.⁴²⁷

Burç Köyü'nde İsmet Bey ile yapılan görüşmede, Almanya'da yaşayan Yezidi yurttaşların kendisinden muska istediğini ve saçından hazırladığı bir muskayı köyden Almanya'ya gidecek kişilerle göndermek üzere yanında bulundurduğuna tanıklık edilmiştir.

3.3.7. Geçiş Dönemleriyle İlgili Halk İnanışları

Geçiş ritüelleri, insanların yaşamlarında önemli kabul edilen doğum, evlilik ve ölüm gibi dönemlerde yapılan dinî ve büyüsel pratikleri içerir. Doğum, evlilik ve ölüm insanın hayatını şekillendiren en önemli sosyo-kültürel evrelerdir. İnsanlar, bir evreden diğerine sağlıklı ve mutlu bir şekilde geçmek için kendi dinî ve sosyo-kültürel değerleriyle örtüşen kolektif zihinsel ürün olarak oluşturdukları halk inanışlarına başvurur. İnsanlar, geçiş dönemlerinde karşılaşılabilecek olası tehlikelere karşı güçsüz olarak görülür ve bu durumdan zarar görmemek için dinsel ve büyüsel uygulamalardan yararlanır.⁴²⁸

Viranşehir'de yaşayan Yezidiler, doğum, evlilik ve ölüm gibi yaşamın geçiş dönemlerine ilişkin çeşitli inanç ve ritüellere sahiptir. Saha çalışması sırasında tespit edilen halk inanışları, şu şekilde örneklendirilebilir:

*Yeni doğan çocuğu nazardan korumak için küçük tahtadan oluşan nazar çubuğu/darikê nezerê olarak adlandırılan aksesuarlar Laleş'ten getirilir ve çocuğun beşiğine yakın bir yere konulur.*⁴²⁹

*Yeni doğan bebeğin sarılığa yakalanmaması için üzerine sarı bir yazma atılır. Bu sarı yazmanın bebeği sarılıktan koruyacağına inanılır.*⁴³⁰

*Kırkı çıkmayan kadın, evden dışarı çıkarsa ya da tek başına evde kalırsa alkarısının musallat olacağına inanıldığı için kırkı çıkana kadar daima yanında biri bulunur.*⁴³¹

⁴²⁷ Katılımcı 10. Katılımcı 18. Katılımcı 19. Ekler bölümünde Görsel 19'a bakınız.

⁴²⁸ Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, 93.

⁴²⁹ Katılımcı 7. Ekler bölümünde Görsel 23'e bakınız.

⁴³⁰ Katılımcı 5.

⁴³¹ Katılımcı 3.

Geçiş dönemlerinin ilki doğum evresidir. Bu evrede, daha çok bebeğin annesi ve yeni doğan bebeğin kötü ruhlardan zarar görmemesi ve sağlıklı olarak dünyaya gelip büyümesi için halk inanışlarının oluşturulduğu görülmektedir.

*Cinlerin ve alkarısının insanları, bebekleri ve lohusa kadınları kışkandığına ve onlara zarar vereceğine inanıldığı için yeni doğum yapmış kadının yatağının altına ya da yanına makas, iğne, çengel gibi demir türünden bir şeyler konulur.*⁴³²

Görüşülen kaynak kişiler hem alkarısının hem de cinlerin tanımlamasında belirgin bir ayırım yapmamaktadır. Ancak her ikisinin de lohusa kadına zarar vereceğine inanarak bazı uygulamalara başvurduğu görülmektedir. Orhan Acıpayamlı'ya göre Alkarısı; örümcek, cadı ve dev gibi farklı biçimlerde görünen bir varlık olarak ifade edilmektedir. Alkarısının; ateşten, kırmızı renkten, demir eşyadan, süpürgeci, soğan ve sarımsaktan korktuğu belirtilmektedir. Özellikle demirin, birçok toplumda kötü ruhların korktuğu bir unsur olarak kabul edilmekte olduğu vurgulanmaktadır.⁴³³ Buna bağlı olarak, Viranşehir Yezidilerinin de bu kötü ruhlardan korunmak için lohusa kadını yalnız bırakmaması ve demir eşyalardan yararlanması Orhan Acıpayamlı'nın aktardığı ifadeleri desteklemektedir.

*Yeni dünyaya gelen bebeklerin daha sonraki yaşamlarında başarılı olup güzel bir hayat sürmeleri için bebeğin ebeveynleri göbek kordonlarını okul veya sağlık ocağı gibi mekanların bahçesine gömerler.*⁴³⁴ Doğumdan kısa bir süre sonra, çocuktan kesilen göbek bağıyla ilgili halk inanışları ortaya çıkmıştır. Göbek bağı, anne ve çocuk arasındaki bağlantıyı sağladığından dolayı karşılaşılabilecek kötü eylemlerden korunmak için birtakım uygulamalara başvurma gereksinimi hissettirmiştir. Bundan dolayı göbek bağı, gelişigüzel bir yere atılmamış; bunun yerine ya toprağa gömülmüş, yüksek bir yere asılmış, yakılmış ya da bir akarsuya bırakılmıştır. Dolayısıyla çocuğun göbek bağıyla sürekli etkileşim halinde olduğu varsayılarak göbek bağının gömüldüğü yer, çocuğun günlük hayatında da belirleyici olduğuna inanılmıştır.⁴³⁵ Viranşehir'de gerçekleştirilen görüşmelerde, göbek bağıyla ilgili halk inançlarının bulunduğu görülmüştür. Özellikle göbek bağının, çocuğun yaşamı ile temas hâlinde olacağına inanılarak eğitim ve sağlık kurumlarının bahçelerine gömüldüğü gözlemlenmiştir.

⁴³² Katılımcı 7.

⁴³³ Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet Ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961), 119-120.

⁴³⁴ Katılımcı 7.

⁴³⁵ Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet Ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, 124.

Düğün merasiminin sonunda gerçekleştirilen gelin çiçeği atma seremonisinde, çiçeği yakalayan kişinin kısmetinin açılacağına inanılır.⁴³⁶

Gelinin evine girmeden önce vazo kırmanın evliliklerine mutluluk getireceğine ve belaları defedeceğine inanılır. Vazo kırma ile gelin eski hayatından yeni hayatına başlangıç yaptığına inanılır.⁴³⁷

Nisan ayında düğün yapmak uğursuzluk getirir. Çünkü Nisan bûke û bûka li ser xwe qebul nake/Nisan ayının kendisi gelin olduğu için üstüne gelin kabul etmediğine inanılır. Nisan ayı, yılın gelini olarak kabul edilir.⁴³⁸

Geçiş döneminin ikinci evresi olan evlilikte ise çiftlerin yeni yaşamlarına attıkları ilk adımın hayırlı, mutlu olması ve nazardan, kötü ruhlardan korunması için ritüeller yapıldığı görülmektedir.

Geceleri tırnak kesmenin günah olduğu inancı vardır. Çünkü geceleyin ölülerin tırnaklarının kesildiğine inanılır.⁴³⁹

Geceleyin sakız çiğnemenin, ölü eti çiğnemekle eşdeğer olduğuna inanılır.⁴⁴⁰

Yeni vefat eden kimselerin, arkasından hayır duasını etmek ve sevap kazanması amacıyla yemekler yapıp evlere dağıtılır. Dağıtılan yemek kabının ertesi gün yıkanması gerektiğine inanılır.⁴⁴¹

Geçiş döneminin son evresi olan ölüm ise daha çok ölen kişinin ruhunun huzura kavuşması ve ölünün yaşamında sevdiği bir hatırasını yaşatmak için halk inanışlarının oluşturulduğu görülmektedir.

3.4. Ziyaret Fenomeni Açısından Viranşehir Yezidileri

Ziyaret fenomeni, birçok kültürde sürdürülen bir gelenek olarak önemini korumaktadır. İlk görünüşte her ne kadar diğer insanlardan, mezarlardan, ağaçlardan taşlardan vb. ziyaret fenomenine konu olan nesne ve mekanlardan farklılık göstermese de onlara atfedilen kutsi güçten dolayı diğerlerinden ayrılmaktadır. İnsanlar; manevi ihtiyacını karşılamak, çaresizliğine, sıkıntısına çözüm aramak veya hastalığına şifa bulmak amacıyla

⁴³⁶ Katılımcı 9.

⁴³⁷ Katılımcı 8.

⁴³⁸ Katılımcı 8.

⁴³⁹ Katılımcı 9.

⁴⁴⁰ Katılımcı 8.

⁴⁴¹ Katılımcı 7.

kendilerinde birtakım mucizevi güçlerin olduğuna inandıkları mezar, türbe, ağaç ve taş gibi yerlere ziyaret gerçekleştirmektedir. Ziyaret fenomeni, bulunduğu yerin kültürel ve dinî dokusuna uygun olduğu için yakın çevrede yaşayan insanlar tarafından daha çok ziyaret edilmektedir. Bu mekanlara gelen ziyaretçiler tarafından adak adanmakta, ağaçlara çaput ve bez bağlanmaktadır. Ziyaret fenomeni, zaman içerisinde yakın çevrede yaşamayan diğer insanların dikkatini çekmekte ve onlar tarafından da ziyaret edilmektedir.⁴⁴²

Çalışmaya konu olan Viranşehir’de ağaç, taş, mezar, türbe gibi ziyaret fenomeni bulunmaktadır. Bu fenomenler, günümüze kadar manevi önemini korumakta ve inanç mensupları tarafından ziyaret edilmektedir. Bu fenomenlerin her biri, ilgili bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

3.4.1. Ağaç Fenomeni

Geçmişten günümüze kadar yaşayan her toplum ve her halk, çevrelerinde bulunan bir ağaca tabiatından farklı olarak özel bir ilgi gösterip kutsallık atfetmiştir. Eliade’ye göre ağaç, daima yenilenme döngüsüne sahip olmuştur ve bu nedenle kutsal kabul edildiğini ifade etmiştir. Ağaçlara dinî ve kültürel perspektiften kutsiyet yüklenildiği için evren ağacı, bilgi ağacı, hayat ağacı vb. ağaçlar şeklinde isimlendirilmiş ve bu isimlendirmelere bağlı olarak da ağaçlar özgün vasıflar elde etmiştir.⁴⁴³

Saha çalışması verilerini toplamak için Viranşehir’in Burç Köyü’ne yapılan ziyarette görüşülen kaynak kişiler, kendi köylerinden yaklaşık bir kilometre uzaklıkta “Dara Dirikê” olarak adlandırılan bir dilek ağacının bulunduğunu belirtmişlerdir. İnsanların bu ağacı, istedikleri zaman diliminde ziyaret edebildiklerini ve dileklerini tutup gerçekleşmesi için ağaç dallarına çaput ve bez bağladıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca kaynak kişiler, insanların bu ağacı birbirinden farklı amaçlarla ziyaret ettiklerini ve dallarını kesmenin veya yakmanın günah kabul edildiğini aktarmışlardır.⁴⁴⁴

“Dara Dirikê” olarak isimlendirilen bu dilek ağacına yapılan ziyaret sırasında bölge halkının birbirinden farklı amaçlarla ağacı rengarenk çaputlarla donattığı ve ağacın halen kutsiyetini koruduğu gözlemlenmiştir. Özetle, Viranşehir’de bulunan ve “Dara Dirikê” olarak adlandırılan ağaç fenomeni, dilek ağacı olarak nitelendirilmiştir.

⁴⁴² Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 91.

⁴⁴³ Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 247.

⁴⁴⁴ Katılımcı 11. Katılımcı 4. Ekler bölümünde Görsel 20’ye bakınız.

3.4.2. Taş Fenomeni

Taşlar, birçok toplumda önemli bir fenomen olarak görüldüğü için ona bağlı inançlar ortaya çıkmıştır. Taşlar, halk inanışları açısından kutsalın açığa çıktığı ve insanlar tarafından ziyaret edilen bir fenomen olarak kabul edilmiştir. Bu taşların normal diğer taşlardan farklı olması, insanların ilgisini çekmiş ve bunun sonucunda da taş kültünün ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴⁴⁵ Taşlar, içinde yaşam bulduğu toplumun sosyo-kültürel ve dinî inanç sistemlerine göre anlam kazanmıştır.

Viranşehir'in Burç Köyü'nde gerçekleştirilen bir görüşmede, şifa verici olarak kabul edilen taş fenomeniyle ilgili halk inanışının olduğu görülmüştür. Köyde hastaların içinden geçerek şifa bulduğuna inanılan, içi oyulmuş iki taş gözlemlenmiştir. Tıbbın ve sağlık sisteminin gelişmesiyle birlikte, eskiden hastaların şifa bulduğu bu taşların eskiye göre önemini yitirdiği aktarılmıştır.⁴⁴⁶ İnsanlar, taşlara her ne kadar toplumdan topluma farklı anlamlar yüklemişse de taşların şifa verici, doğaüstü bir güce sahip olduğuna inanmışlardır.

Yapılan bir başka görüşmede ise tarlaların kenarına ya da herhangi bir yerine üst üste konulan taşların, rüzgârın yönünü değiştirmede etkili olduğuna inanıldığı belirtilmiştir.⁴⁴⁷ Bu bağlamda, tarım arazilerindeki üst üste konulan taşların amacı rüzgârın esmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, görüşülen kaynak kişilerin ifadelerine göre bölgede, şifa verici ve rüzgârın yönünü değiştirecek güce sahip taşlarla ilgili halk inanışlarının var olduğu gözlemlenmiştir.

3.4.3. Türbe ve Mezarlık Fenomeni

Halk inanışları açısından önemli bir fenomen olan mezarlık ve türbe ziyaretleri, pek çok din ve kültürde yer edinmiştir. Anadolu coğrafyasında yaşayan halkların günlük hayatlarının şekillenmesinde, mezarlık ve türbe ziyaretleri önemli bir rol oynamıştır. İnsanlar, ziyaret ettikleri yerin toprağını, taşını ve oradaki ağacı kutsal kabul etmişlerdir. Buna bağlı olarak, ziyaret edilen türbenin toprağından bir miktar alıp üzerinde taşıyan kişinin, başına gelecek kötü olaylardan korunacağına inanılmıştır. Ayrıca, türbe ziyaretine gelen hastaların burada şifa bulacağına inanılmıştır.⁴⁴⁸ İnsanların mezarlık ve türbe ziyaretlerini farklı gerekçelerle yaptığı görülmüştür. Bazıları kendilerini kötü olaylardan korumak, bazıları ise şifa aramak amacıyla bu yerleri ziyaret etmişlerdir.

⁴⁴⁵ Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 79.

⁴⁴⁶ Katılımcı 12. Ekler bölümünde Görsel 10 ve 11'e bakınız.

⁴⁴⁷ Katılımcı 9.

⁴⁴⁸ Arık-Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 379.

Türbe ve mezar ziyaretleri, Viranşehir Yezidilerinin günlük yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Viranşehir Yezidilerinde, çoğunlukla şeyhlik kastına mensup kişilerin keramet sahibi oldukları ve ziyaret edildikleri gözlemlenmiştir. İnsanlar bu türbelere giderek manevi huzursuzluklarına anlam aramış, kötü olaylardan korunmak istemiş, hastalıklarına şifa bulmak ve arzularının yerine gelmesi için dilekte bulunmak amacıyla ziyaret etmişlerdir. Viranşehir Yezidileri için Şeyh Fatê, Şeyh İbrahim ve Şeyh Medan'ın Türbeleri sürekli ziyaret edilen önemli mekanlar olmuştur.

3.4.4. Şeyh Fatê

Şeyh Temo'nun kızı olan Şeyh Fatê, Viranşehir'in Ballica Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Görüşülen kaynak kişi, Şeyh Fatê'nin kör olduğunu ve yanında kara bir yılanın yaşadığını aktarmıştır. Şeyh Fatê, kendisi de şeyhlik kastına mensup olan Şeyh Eyüp ile evlenmiş ancak çocuk sahibi olmadan vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Şeyh Fatê, Gundê Axmastê olarak bilinen Aşağı Şölenli Köyü'nün mezarlığına ve babası Şeyh Temo'nun yakınına defnedilmiştir. Şeyh Fatê, bölge halkı tarafından keramet sahibi bir Yezidi kadın olarak tanınmıştır. Özellikle akli dengesini kaybetmiş ve kuduz hastaların türbesine gerçekleştirdikleri ziyaret sonrasında şifa buldukları belirtilmiştir. Almanya'dan gelen Yezidilerin, Nisan ayından Ekim ayına kadar Şeyh Fatê türbesinde kurban ve adaklarını kestikleri ifade edilmiştir. Kimi insanların, kaza ve belalardan korunmak için türbenin bulunduğu alandan bir miktar toprak alıp kendisiyle beraber yurt dışına götördükleri aktarılmıştır. Ayrıca bu türbe ziyaretine hem Yezidi hem Müslüman yurttaşların manevi ihtiyaçlarını karşılamak veya hastalığına şifa bulmak için uğradıkları ortak bir ziyaretgah olduğu vurgulanmıştır.⁴⁴⁹

Şeyh Fatê Türbesi'nin etrafı örülmüş, ön yüzünde ismi ve Yezidilik inancında önemli bir sembol olan güneş motifi yer almaktadır. Türbenin yanı başında çaput ve bezlerle donatılmış bir dut ağacı bulunmaktadır. Türbenin ön tarafında türbe alanı içinde adak ve kurban kesmenin yasak olduğunu belirten bir yazının yazılı olduğu görülmektedir. İnsanlar manevi huzur bulmak, kismetlerinin açılması ve kaza ile belalardan korunmak için burada adaklarını kesmektedir. Dilek tutmak isteyen kişiler dileklerini tutup, türbenin bitişiğindeki ağaca çaputlarını bağlamaktadır.

⁴⁴⁹ Katılımcı 4. Ekler bölümünde Görsel 25'e bakınız.

Aşağı Şölenli Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Fatê'nin Türbesi'ne gerçekleştirilen ziyarette, gelen yurttaşların türbe alanına girdiklerinde ayakkabılarını çıkarıp, ismi ve güneş motifi yazılı kısmı öperek dua ettikleri de gözlemlenmiştir.

3.4.5. Şeyh İbrahim

Şeyh İbrahim, Viranşehir'de Gundê Qoriye olarak isimlendirilen Dirgen Köyü'nde dünyaya gelmiş ve burada vefat etmiştir. Şeyh İbrahim'in Türbesi, Dirgen Köyü'nde, tepenin üzerindeki mezarlıkta yer alır; etrafı taşlarla örülmüş, yanına ise bir dut ağacı dikilmiştir.

Dirgen Köyü'ne yapılan ziyarette görüşülen kaynak kişiler, Şeyh İbrahim Türbesi'nin hem köy halkı hem de çevre bölgelerden gelenler tarafından ziyaret edildiğini, özellikle romatizma hastalarının burada şifa bulduklarına inanıldığını aktarmıştır. Türbeyi ziyaret eden hastaların, maddi durumlarına göre kurban kestiklerini ve türbe içerisinde uyuyabilen kişilerin daha hızlı şifa bulacağına inanıldığını ifade etmiştir. Şeyh İbrahim Türbesi'nin hem Yezidiler hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edildiğini ve bu ziyaretlerin çoğunlukla Cumartesi günleri gerçekleştiğini belirtmiştir.⁴⁵⁰

3.4.6. Şeyh Medan

Şeyh Medan, 1932 tarihinde Viranşehir'de bulunan ve Gundê Qoriye olarak bilinen Dirgen Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Köyde yaşamını sürdüren Şeyh Medan, 1988 yılında vefat etmiştir. Şeyh Medan'ın Türbesi, köydeki mezarlıkta bulunmakta ve Laleş'in mimari yapılarına benzer bir şekilde inşa edilmiştir.

Saha çalışması verilerini toplamak için Viranşehir'e gidildiğinde, Almanya'dan Viranşehir'e gelen Şeyh Medan'ın torunuyla bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Şeyh Medan hayattayken bölge halkından pek çok kişi tarafından ziyaret edildiği ve gelen hastaların şifa bulduğu belirtilmiştir. Hem bölgede hem de Almanya da yaşayan kişilerin, hastalıklarına şifa bulmak, onların hayır duasında yer alıp kaza ve belalardan korunmak vb. çeşitli sebeplerle Şeyh Medan Türbesi'ne ve aile bireylerine ziyaretlerin yapıldığı aktarılmıştır. Günümüzde ise hem Yezidilerin hem de Müslümanların Şeyh Medan'ın Türbesi'ne ve aile bireylerine ziyaretlerin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Katılımcı 13. Katılımcı 15. Ekler bölümünde Görsel 26 ve 27'ye bakınız.

⁴⁵¹ Katılımcı 15. Ekler bölümünde Görsel 28'e bakınız.

4. KÜLTÜREL AÇIDAN VİRANŞEHİR YEZİDİLERİ

4.1. Sosyo-kültürel Hayat Açısından Viranşehir Yezidileri

4.1.1. Doğum ve Yeni Doğan Çocuğa İsim Verme

Yezidilik inancında, “mohr kirin” ritüeli bulunmaktadır. Laleş’te bulunan ve “kanîya spî-beyaz çeşme” olarak isimlendirilen çeşmede “mohr kirin” ritüeli yapılmaktadır.⁴⁵² Yeni doğan çocuk, kırkıncı gününden sonra ailenin bağlı olduğu şeyh veya pir tarafından kutsal su ile yıkanmaktadır. Fakat yeni doğan çocuk, Laleş’ten uzak bir coğrafyada yaşamaktaysa Şeyh Adi’nin Türbesi’nden alınan tozun suyla karıştırılması sonucunda “mohr kirin” ritüeliyle yıkanmaktadır. Bununla birlikte kimi bölgelerde “mohr kirin” uygulaması erkenden yapılır ve kırk günlük süre beklenilmemektedir.⁴⁵³ Ayrıca Melek Tavus sancağını Yezidi yerleşim yerlerine gezdiren kavallar, Şeyh Adi Türbesi’nden aldıkları toprak ve kanîya spî’den kendileriyle beraber götördükleri kutsal su sayesinde inanç mensupları “mohr kirin” ritüelini gerçekleştirmektedir.⁴⁵⁴

Yezidi toplumunda, çocukları ilgilendiren ve “bisk birîn” olarak adlandırılan bir ritüel de bulunmaktadır. Yeni doğan erkek çocuk, dokuz ya da on birinci ayını doldurduğunda “bisk birîn” olarak ifade edilen bir ritüelle saçını ilk kez kesilmektedir. Çocuğun saçını, bağlı bulunduğu şeyh tarafından kesilip ebeveynlerine verilmektedir. Bu ritüel ile saçını kesilen çocuk, artık Yezidi inancının bir mensubu olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁵

Viranşehir Yezidilerinde, kültürel ve dinî ilkeler doğrultusunda yeni doğan çocuklarla ilgili pek çok ritüel bulunmaktadır. Her toplumun üyesi, kendi neslinin devamlılığını istemekte ve buna bağlı olarak gelenek-görenekler veya ritüeller oluşturmaktadır. Dinî ve kültürel açıdan ritüellerin sürdürülmesi ve manevi değerlerin yaşatılması toplumsal kimliğin korunmasına da katkı sağlamaktadır. Dinî açıdan ritüellere bakıldığında “bisk birîn” Viranşehir’de “bisk û meqes” olarak da ifade edilmektedir. Doğan çocuk, on birinci ayını doldurduğunda ailenin şeyhi ve çocuğun akrabaları davet edilerek “bisk birîn” ritüeli gerçekleştirilmektedir. Viranşehir Yezidileri için yeni bir yaşamın başlangıcı olarak görülen “bisk birîn”, ailenin şeyhi tarafından dualar eşliğinde çocuğun saçından bir tutam kesilerek kutlanmaktadır. Bisk birîn, özellikle tek sayılı aylarda yapılması

⁴⁵² Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 44.

⁴⁵³ Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, 73.

⁴⁵⁴ Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 168.

⁴⁵⁵ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 209.

gereken bir ritüel olarak görülmektedir. “Bisk birîn”, ritüeli genellikle erkek çocuk için düzenlenmektedir. “Mohr kirin” ritüeli ise, Yezidilerin farklı coğrafyalara dağılması ve herkesin Laleş’e kolayca ulaşamaması nedeniyle, genellikle ailenin Laleş’e gidebilme imkânına bağlı olarak uygulanmaktadır.⁴⁵⁶

Viranşehir Yezidilerinde yeni doğan bebek, akrabaları veya köy sakinleri tarafından hediyelerle ziyaret edilmektedir. Aile bireyleri, bir hafta içerisinde karar kılarak yeni doğan çocuklarına isim vermektedir. İsim verme konusunda bebeğin ebeveynleri diledikleri gibi Kürtçe, Türkçe ve Arapça isimler verilebilmektedir. Kimi aileler, aile bireylerinden vefat eden kişilerin isimlerini yaşatmak amacıyla onların isimlerini yeni doğan çocuklarına vermektedir.⁴⁵⁷

Viranşehir’de görüşülen kaynak kişi, eskiden diş hediği ve köstek kutlaması gibi kültürel geleneklerin yaygın olduğunu, ancak günümüzde bu tür kutlamaların giderek azaldığını ifade etmiştir. Çocuk ilk dişini çıkardığında ve yürümeye başladığında, aileleri onun için sembolik bir kutlama düzenlediği belirtilmiştir. Bebeklerin ilk diş çıkarımını kutlamak için bebeğin ebeveynleri tarafından diş hediği olarak buğday, nohut vb. tahıllar kaynatılıp tatlılar hazırlanmakta ve gelen çocuklara ikram edildiği ifade edilmiştir.⁴⁵⁸

Çocuk ilk kez yürümeye başladığında köstek kutlaması düzenlenmektedir. Çocuğun ayak başparmaklarına zarar verilmeyecek şekilde ince bir ip bağlanır ve şeker, nohut gibi kuruyemişlerin konduğu bez bir kese iki başparmak arasına bırakılmaktadır. Bu ipi koparıp bez keseyi kapmak ve ardından kısa bir mesafeyi koşmak için bir kız ve bir erkek çocuk seçilmektedir. İpi koparan çocuk, elindeki bez keseye kovalanmakta ve yakalanmadan tekrar bebeğin yanına dönmektedir. Çocuğun ebeveynleri, bez kesenin içinde bulunan şeker, nohut gibi kuruyemişleri gelen çocuklara ikram ederek, çocuğun ilk yürümesini kutlamaktadır.⁴⁵⁹

4.1.2. Evlilik ve Düğün Merasimi

Evlilik, neslin devamlılığını sağlayan dinî ve sosyo-kültürel bir kurum olarak ifade edilmektedir. Her toplumun evlilik konusunda kendine özgü gelenek ve görenekleri bulunmaktadır. Birçok dinde olduğu gibi Yezidilik inancında da belli ilkeler çerçevesinde evlilik merasimi düzenlenmektedir. Yezidilik inancındaki kast sistemi, evlilik kurumunu da

⁴⁵⁶ Katılımcı 1.

⁴⁵⁷ Katılımcı 5.

⁴⁵⁸ Katılımcı 16.

⁴⁵⁹ Katılımcı 16.

etkilemekte ve buna bağı olarak inanç mensupları içinde bulunduğı kastın dışından herhangi biriyle evlilik yapamamaktadır. Kastlar arası evlilik yasağından dolayı Yezidiler, daha çok endogamik evlilikler yapmaktadır. Evlilik kurumu, sosyo-kültürel unsurlardan etkilendiğı için genel olarak bölgeden bölgeye değışiklik göstermektedir. Buna bağı olarak Viranşehir Yezidilerinde evlilik, belli ilkeler ve ritüeller sonucunda yapılmaktadır. 18 yaşından küçük olmamak koşulluyla dileyen kişiler evlenebilmektedir. Eskiden görücü ve berdel usulüyle evlilik yapılırken günümüzde daha çok bireylerin tercihleri göz önünde bulundurulmaktadır.⁴⁶⁰ Dolayısıyla, modern çağla birlikte toplumun kültürel unsurları da bu gelişmelerden etkilenerak değışime uğramakta olduğunu göstermektedir.

Viranşehir Yezidilerinde, evlilik merasimi için birbirini takip eden ziyaretler yapılmaktadır. Damat olacak kişinin aile büyükleri, gelin adayının ailesine ziyaret gerçekleştirmektedir. Her zaman dinî kasta mensup birini bulmak güç olduğu için daha çok aile büyükleri tarafından kız isteme merasimi yapılmaktadır. Eğer kendilerinin bağı bulunduğu şeyh, Viranşehir’de ise kendisi de damat adayının aile büyükleriyle kız isteme merasimine katılmaktadır. Kız tarafının onay vermesiyle evlenme ahdi olarak görülen nişan, başlık parası, altın, çeyiz gibi konular hakkında aileler arasında görüş alışverişinde bulunmaktadır. Nişanın yapılması için belli bir süre bulunmamakla birlikte tarafların ortak kararı sonucunda belirlenmektedir. Ancak aileler, nişan sürecinin fazla uzamamasına özen göstermektedir.⁴⁶¹ Buna bağı olarak, nişan için belirlenen tarihte akrabalar davet edilmekte; gelin ve damada aile büyükleri tarafından nişan yüzükleri takılmaktadır. Ardından misafirlere tatlı ikram edilmekte ve halaylar eşliğinde eğlenceler düzenlenmektedir. Nişan merasiminden sonra ise düğün hazırlıklarına geçilmektedir. Eskiden, düğünden bir gün önce gelin tarafına gidilir, gelin ve damadın ellerine kına sürülür ve halaylar eşliğinde eğlenilmekteydi. Günümüzde ise daha çok düğün salonlarında kına gecesi düzenlenerek bu gelenek sürdürülmektedir. Çeyiz ve benzeri eşyalar ise düğünden önce damat evine getirilmektedir.⁴⁶²

Yezidiler, Nisan ayına kutsiyet atfettikleri için düğün merasimlerini nisan ayı dışındaki diğer aylarda yapmaktadır. Eskiden birkaç gün üst üste düğün merasimi düzenlenmekteyken günümüzde çoğunlukla tek gün yapılmaktadır. Düğünlerine diğer inanç mensupları arkadaş ve kirveler de davet edilmektedir. Düğün günü damat tarafı, gelini

⁴⁶⁰ Katılımcı 4. Katılımcı 16.

⁴⁶¹ Katılımcı 4. Katılımcı 5. Katılımcı 7.

⁴⁶² Katılımcı 7. Katılımcı 12.

evinden alıp kuaföre götürmekte ve daha sonra düğün alanına getirmektedir. Düğünün bitimiyle gelin ve damat salondan konvoy şeklinde ayrılıp damat evine dua ve zılgıtlar eşliğinde götürülmektedir.⁴⁶³

Evlilik, mutluluk ve evlat sahibi olmak amacıyla bir dizi seremonilerle yapılmaktadır. Özellikle gelinin yeni evine geldiği anda birçok ritüel gerçekleştirilmektedir.⁴⁶⁴ Gelin, damadın evine geldiğinde kapı eşiğinde testi kırmakta; ardından damat ve gelinin üzerine, aile evinin damından ya da bahçesinden şeker vb. şeyler atılarak düğün kutlanmakta ve bu sayede merasime katılan çocukların sevinmesi sağlanmaktadır. Aile bireyleri, kendi ekonomik imkanlarına göre düğünlerine katılan misafirlerine yemek, çay ve su ikramında bulunmaktadır. İçki tüketimi dinî olarak Yezidilik inancında yasak olmamasına rağmen genel olarak düğünün içkili olup olmayacağına düğün sahipleri, karar vermektedir. Ayrıca eskiden gelin ve damada takı takılırdı, günümüzde ise bireylerin tercihinine bırakılmış bir uygulama olarak devam etmektedir.⁴⁶⁵

Saha çalışması kapsamında Burç Köyü'ne gidildiğinde, yurt dışında yaşayan Viranşehirli Yezidilerden bir ailenin düğünlerini Viranşehir'de gerçekleştirdikleri ve düğünde oynanan oyunların genel olarak bölgeye özgü yaygın oyunlardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Düğünde, çoğunlukla Kürt kültürüne özgü kıyafetlerin giyildiği ve Viranşehir yöresinde yaygın olan şewko, cida, grani ve delilo gibi halayların çekildiği gözlemlenmiştir.

Viranşehir Yezidilerinde birden fazla kadınla evliliğe dair dinî bir sınır bulunmaz; ancak genel olarak tek eşlilik yaygındır. Nikah türü olarak hem resmi hem dinî nikah yapılır. Resmî nikâh yasal zorunluluk nedeniyle yapılırken, dinî nikâh ise mutlaka yerine getirilir. Çünkü dinî nikah kıyılmadan eşlerin bir araya gelmesine ve cinsel birliktelik yaşamasına izin verilmez. Ailenin mensubu olduğu şeyh, düğün günü gelin ve damadın yanına gelerek, dualarla ve iki şahidin huzurunda nikâhı kıyar. Şahitler genellikle bir erkek ve bir kadın olmakla birlikte, iki erkeğin şahitliği de kabul edilir.⁴⁶⁶ Dolayısıyla Viranşehir Yezidilerinin düğün ve evlilik merasimi yukarıda açıklandığı şekilde gerçekleşir.

Yezidilik inancında süt kardeşlik geleneği de bulunmaktadır. Görüşülen kaynak kişi, evlilik konusunda süt kardeşliğin ahiret kardeşliğinden ve kirvelik uygulamasından farksız

⁴⁶³ Katılımcı 4. Katılımcı 12.

⁴⁶⁴ Erdentuğ, *Sosyal Adet Ve Gelenekler*, 78.

⁴⁶⁵ Katılımcı 4. Katılımcı 12.

⁴⁶⁶ Katılımcı 4. Katılımcı 16.

olduğunu belirterek süt kardeşiyle evliliğin kesinlikle yasak olduğu ve böyle bir uygulamanın yapılamayacağını vurgulamıştır.⁴⁶⁷

Günümüzde, ekonomik hayatın pahalılaşmasından dolayı evliliklerin de zorlaştığını gören Viranşehir Yezidileri, Almanya da oluşturdukları Ezidischer Kuturverein Heidekreis derneğinde toplanarak gençlere evlilik yolunda kolaylıklar sağlamak için altın vb. şeylerde belli bir sınırlandırma kararı almıştır. Görüşülen kaynak kişi, toplantıya katılanların bölge halkının bu kurallara uymasını ve gençlerin evlilik yüklerini hafifleterek kolaylık sağlamak istediklerini aktarmıştır.⁴⁶⁸

4.1.3. Kız Kaçırma ve Boşanma Durumu

Viranşehir Yezidilerinde, kız kaçırma ve boşanma durumu tasvip edilmeyen davranışlar arasında yer almaktadır. Kişinin, aile bireylerinin istemediği bir gelin adayında ısrarcı olup kızı kaçırması hem toplum içerisinde hem de aile içerisinde hoş karşılanmamaktadır. Toplumda ön plana çıkan kişiler ve dinde yetkin dinî şahsiyetler, yaşanan sorunun daha çok büyümesini önlemek için soruna çözüm arayışına girip ailelerin ortak karara ulaşmasını sağlayarak barışmalarına katkı vermekteler. Fakat diğer inanç mensuplarından birini kaçıran ya da kaçan kişiler hem kendilerinin hem de ailelerinin Yezidi toplumundan atılmasına sebep olmaktadır.⁴⁶⁹

Viranşehir Yezidileri, aile birliğine önem verdikleri için boşanma hoş karşılanmamaktadır. Boşanma kararı, dinî kasta mensup kişiler veya aile büyükleri olarak saygı gören kişilerin huzurunda, tarafların dinlenmesiyle alınmaktadır. Evlilik kurumunun ve aile birliğinin devamlılığı için boşanma kararı alan kişilere, yuvalarının dağılmaması önerisi yapılmaktadır. Ancak uzlaşmanın sağlanamayacağı kanaatine varıldığında her iki tarafa haklı gerekçelere dayandırılmak şartıyla boşanma hakkı tanınmaktadır. Kadın haklı gerekçelerle boşanmış ise kadın için satın alınan altınlar kadında kalmakta ve bu altınlar sayesinde geçimini sağlamaktadır. Tarafların boşanması halinde çocuklar varsa genel olarak babalarının yanında kalmaktadır.⁴⁷⁰ Ayrıca kocası vefat eden kadın, eşinin ölüm yıl dönümünde çocuklarıyla beraber anma töreni yapması gerektiği için ilk bir yıla kadar yeni bir evlilik yapamamaktadır. Özellikle on birinci ayda, vefat eden kişi için anma töreni yapılmaktadır.⁴⁷¹ Genel olarak çocuklu aileler, dinî herhangi bir kısıtlama olmamasına

⁴⁶⁷ Katılımcı 16.

⁴⁶⁸ Katılımcı 4.

⁴⁶⁹ Katılımcı 16.

⁴⁷⁰ Katılımcı 4. Katılımcı 12.

⁴⁷¹ Katılımcı 1.

rağmen yeniden evlenmemektedir. Ancak kültürel baskılar nedeniyle erkeklerin yeniden evlenmesi, kadınlara kıyasla daha normal karşılanmaktadır.⁴⁷²

4.1.4. İrtidat-Dinden Çıkma

İnsanlar, dinleri herhangi bir araştırma yapmadan önceki kuşaklarından alır fakat sonraki süreçte kabul etme veya inkâr etme yönünde kararını vermektedir. Dinler, dogmatik ilkelere sahiptir ve inanç mensuplarının bu ilkelere yönelik itirazları çoğunlukla aforoz edilmelerine sebep olmaktadır. Her inanç yapısı kendisini bir diğer inanç yapısına göre şekillendirip onlarda olmayan ayırt edici özelliklerini görünür kılmaya çalışırsa insanların hangi amaçla din değiştirdiklerini, anlamaktan uzaklaşacaktır. Din değiştirme eyleminde, tüm dinlerin ortak nedenleri olmakla birlikte özel sebepleri de bulunmaktadır. İnsanların din değiştirmesinde korku, menfaat ve inanç unsuru belirleyici olmaktadır. Farklı bir inanç grubundan biriyle evlenme, sosyal statü kazanma beklentisi veya sadece ekonomik çıkar sağlama menfaate dayalı din değiştirmeye örnek verilmektedir. Ayrıca evlilik, Orta Çağ'dan günümüze kadar din değiştirmede etkili bir faktör olmaya devam etmektedir. Kişinin bağlı olduğu dinde arzuladığını bulamaması, inanç ilkelerinde hoşuna gitmeyen yönleri veya başka inançların üstün niteliklerini görmesi gibi durumlar din değiştirmede etkili olan inanç boyutuna örnek verilmektedir. Din değiştirmede etkili olan bir diğer unsur ise korku olarak açıklanmaktadır. İnsanların baskı yoluyla din değiştirmeye zorlanması, din değişiminde etkili olan korku unsuruna örnek verilmektedir.⁴⁷³

Yezidilik inancına mensup olabilmek için Yezidi anne ve babadan doğmak gerekir. Yezidilerin diğer inanç mensuplarıyla evlenmesi, kesinlikle yasaktır.⁴⁷⁴ Bu ilkeye uymayıp başka inanç mensuplarıyla evlenen kişiler, Yezidilerin kanına başka inanç mensuplarının kanını karıştırdığı için toplum tarafından dışlanır ve dinden çıktıklarına inanılır. İnanç sisteminin belirlediği ilkelerin dışında evlilik yapmak, irtidata sebep olur. Dolayısıyla başka inanç mensuplarına kapalı olan Yezidilik inancı, misyonerlik gibi faaliyetlerden de tamamen uzak bir yapıdadır.

Kendisini diğer inanç yapılarından izole eden Yezidilik inancı, birçok katliam ve fermana uğramasından dolayı nüfusu azalarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Nüfusun azalmasını durdurabilmek için kimi inanç mensuplarına göre dinin bu konuda bir reforma ihtiyaç duyduğu düşüncesine sevk etmiştir. Viranşehir Yezidileriyle yapılan

⁴⁷² Katılımcı 12.

⁴⁷³ Ali Osman Kurt, *Din Değiştirme* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004), 16-17.

⁴⁷⁴ Bilge, *Yezidiler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*, 55.

görüşmelerde zaman zaman kaynak kişiler, bu konuda ruhani kesimin tepkisinden çekinmekle birlikte kısık sesle bu durumu dile getirdiği gözlemlenmiştir. Ama kimi inanç mensuplarına göre Yezidilik inancı, evlilik yasağı sayesinde içeriğini koruyarak günümüze kadar gelmiş; bu nedenle dinin diğer inanç mensuplarına kapalı olması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca saha çalışması için gidilen Burç Köyü'nde farklı dinî inanç yapısına mensup Polonyalı bir kadınla evlenen bir kişinin olduğu ve kadının Yezidi toplumu tarafından kabul gördüğü aktarılmıştır. Ancak bölgedeki dinde otorite sahibi kişilere bu durum sorulduğunda çiftin, Laleş'teki ruhani kesimden onay alması gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁴⁷⁶

İŞİD terör örgütünün 2014 yılında Kuzey Irak'ın Sincar ve Şengal bölgesinde yaşayan Yezidi toplumuna, gerçekleştirdiği saldırılar sonucunda binlerce kişi öldürülmüş ve binlerce kişi kaçırılmıştır. Kaçırılan erkek çocuklar, dinî açıdan istismar edilip İslami bilgilerle eğitilmiş ve ailelerine karşı öfkeli bireyler olarak yetiştirilmiştir. Kız çocukları ise dokuz yaşına kadar ailelerinin yanında yaşayıp, sonrasında diğer Yezidi kadınlar gibi terör örgütü lideri başta olmak üzere örgüt üyelerine köle olarak verilmiştir. Kaçırılıp esir alınan bu kadınların fotoğrafları çekilerek sanal ortamda kurulan köle pazarında satılmıştır. Farklı işkence yöntemleriyle, din değiştirmeye zorlanılarak evlendirilmişler.⁴⁷⁷ Yezidilik inancında, farklı inanç mensuplarıyla yapılan evlilik dinden çıkış nedeni olmaktadır. İŞİD terör örgütü tarafından kaçırılıp istismar edilen veya zorla evlendirilen kadınların dindeki konumu güncel bir tartışma konusu olmuştur. Yezidi Dinî Yüksek Konseyi Baba Şeyh, kadınların onur ve itibar kaybı yaşamadığını vurgulayarak Yezidi toplumunun onları namus konusunda damgalamadan onurlu olarak kabul etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna bağlı olarak da İŞİD terör örgütü tarafından hapsedilen inanç mensuplarının toplumsal açıdan dışlanmalarını önlemek için, Laleş'te yeniden vaftiz edilmeleri (mohr kirin ritüeli) sağlanılmıştır. Baba Şeyh, alışılmışın dışında bir karar alarak onların dinden aforoz edilmediklerini duyurmuştur.⁴⁷⁸ Ancak her ne kadar din adamlarının onların normal yaşama uyum sağlamalarını kolaylaştırıp dindeki konumlarını iade etse de yaşadıkları travmaların etkilerini, atlatmaları halen zorluğunu korumakta olduğu belirtilmektedir.

⁴⁷⁵ Katılımcı 17.

⁴⁷⁶ Katılımcı 1. Katılımcı 4.

⁴⁷⁷ Leyla Ferman, "Hukuki Adalet ve Hayatta Kalanlar Yezidiler", *Devamlılık ile Dönüşüm Arasında Yezidilik*, çev. İbrahim Bingöl, ed. Khanna Omarkhali-Philip Kreyenbroek (İstanbul: Avesta Yayınları, 2024), 61-64.

⁴⁷⁸ Khanna Omarkhali, "İŞİD Saldırıları Sonrası Yezidi Geleneginde Meydana Gelen Dönüşüm ve Kadının Konumu", *Devamlılık ile Dönüşüm Arasında Yezidilik*, çev. İbrahim Bingöl, ed. Khanna Omarkhali-Philip Kreyenbroek (İstanbul: Avesta Yayınları, 2024), 102.

Sonuç olarak, Yezidilik inancı ve Yezidi toplumu incelendiğinde, özellikle evlilik ve inanç mensuplarının maruz kaldığı baskılar nedeniyle korkuya dayalı din değiştirme durumlarının yaşandığı söylenebilir.

4.1.5. Cenaze Merasimi ve Taziye Adabı

Yezidilikte, ruh göçüne inanıldığı için ölümlerin ruhu amellerine göre canlı varlıklara geçmekte ve bu evriliş hali “kiras guherîn/gömlek değiştirme” olarak ifade edilmektedir. Yezidiler, ölümlerini kendi inanç ilkelerinin belirlediği ritüellere göre toprağa gömmektedir.⁴⁷⁹ Bölgede, genel olarak ölen kişinin yıkanma ve kefenlenme görevini bağlı bulunduğu şeyh ve daha önce kendisinin seçtiği ahiret kardeşi yapmaktadır. Laleş’ten getirilen “berat” ölünün ağzı üzerine veya kefenin içine bırakılıp kefenleme işlemi yapılmaktadır.⁴⁸⁰ Ahiret kardeşinin, kefenin baş kısmına son düğümü atmak gibi bir görevi bulunduğu için ahiret kardeşi olmadan defin işlemleri yapılmamaktadır. Ahiret kardeşi, hayır ve şerrin ortağı kabul edildiği için seçilen ahiret kardeşinin davranışlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak vefat eden kişi, hayattayken ahiret kardeşini seçememişse bağlı bulunduğu şeyh, onun ahiret kardeşi olmakta ve ahiret kardeşinin yapacağı sorumlulukları da üstlenmektedir. Ayrıca Yezidilik inancında vefat eden kişiler, genellikle gündüzleyin gömülmektedir.⁴⁸¹

Yezidilik inancında, ölümden sonraki hayat ile cennet ve cehennem anlayışı birçok inançtan farklı olarak açıklanmaktadır. Görüşme sağlanan kaynak kişiye göre, cennet ve cehennemin diğer dünyada olmadığına inanılmakla birlikte insanların yaptıkları eylemler ve kullandıkları sözler sonucunda bu dünyada karşılığını alarak bir nevi cennet ve cehennemin içinde yaşadığı aktarılmıştır.⁴⁸²

5 Kasım 2024 tarihinde Burç Köyü’nde düzenlenen bir cenaze merasiminde, mezarın doğu batı yönünde yaklaşık bir buçuk metre derinliğinde kazıldığı ve baş kısmının güneşin doğduğu tarafa doğru tabutla beraber kabre yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Tabutun altına, demir çubuklar ve üzerine de demir bir sac konulup üstüne toprak atılmıştır. Tabut, kabre yerleştirilmeden önce tabutun ön kısmı üç kez güneşe doğru kaldırılıp indirilir ve hep birlikte “hol hola Sultan Êzîye” şeklinde bir telaffuz söylenilmiştir. Cenaze defnedilmeden önce şeyh, cenazeye katılan kişilere kendilerinin de yeryüzünde yaşayan diğer insanlar gibi bir

⁴⁷⁹ Ülger, *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*, 215.

⁴⁸⁰ Katılımcı 4.

⁴⁸¹ Katılımcı 1. Katılımcı 16.

⁴⁸² Katılımcı 4.

inancının olduğu ve bu inancın inanç sistemine göre defin işleminin yapılacağı açıklanmıştır. Cenaze defnedildikten sonra şeyh, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesiyle yazılan ve “Qewle Ser Mergê” olarak bilinen telkin duasını okumuştur. Daha sonra gün içinde mezarın üzerine beton dökülmüştür. Telkin duasından sonra cenaze merasimine katılan misafirler, şeyhle birlikte Burç Köyü'nde bulunan ve “Mala Ezdiyan” olarak ifade edilen yapıya geçerek taziye gelen misafirler karşılanmıştır. Burada yemek, çay ve su ikramı yapılarak taziye katılan kişiler ağırlanmıştır. Taziye merasiminde defin işlemini yapan şeyhe, tabutun üzerine demir bir sac ve daha sonra betonlamanın hangi amaçla yapıldığı sorulduğunda telkin duasında yer alan *Banga min melekû'l-'erşe/Çağrım Arşın Meleşinedir, Ser singê min kêşabûn ferşe/Göğsümün üzerine taşı çektiler, Her ferşekî wekî herşe/Her bir taş çok büyük* bu ifadelerle dayanarak günümüzde tabutun üzerini kaplayacak büyük taşlar olmadığı için bu yöntemin kullanıldığı aktarılmıştır. Bunun yanı sıra, vefat eden kişi defnedilmeden önce kendi aile evine götürüldüğü ve daha sonra mezarlığa getirildiği ifade edilmiştir. Defin merasimine, kadınlar ile erkekler birlikte katılır ancak daha çok erkeklerin ön safta yer aldığı gözlemlenmiştir. Buna ilave olarak, “Mala Ezdiyan” yapıları sayesinde taziye merasimi daha derli toplu bir şekilde yapılmakta olduğu gözlemlenmiştir. Eskiden taziyeler, vefat eden kişinin evinde yapıldığı için gelen misafirleri aynı anda ağırlamakta güçlükler yaşandığı aktarılmıştır.

Yezidi toplumunda, vefat eden kişinin tabutuna değer verdiği bazı eşyalar da konulabilmektedir. Ancak son yıllarda, mezarların başkaları tarafından tahrip edilmesi nedeniyle, vefat eden kişinin mezarına maddi değeri yüksek eşyalar yerine; onun çok sevdiği ve anlam yüklediği sembolik, sade eşyalar konulmaktadır. Tabutlara herhangi bir şeyin konulması, dinî bir sorumluluktan ziyade bireysel bir tercih olarak sürdürülmektedir.⁴⁸³ Ayrıca Yezidilik inancında, intihar eden kişinin defin merasimi yapılmakta fakat çoğunlukla telkin duası okunmamakta ve taziye merasimi düzenlenmemektedir.⁴⁸⁴

Viranşehir Yezidilerinde, her köyün kendine ait bir mezarlığı bulunmaktadır. Viranşehir Yezidilerinde, vefat eden ölü için belli zaman aralığında farklı ritüeller yapılmaktadır. Vefat eden kişinin ölümünden sonraki ilk üç gün, ilk kırk gün ve ilk yıl dönümünde kurbanlar kesilip ihtiyaç sahiplerine dağıtılmakla beraber hayır yemeği de hazırlanmaktadır. Taziye merasiminin üçüncü gününde, vefat eden kişi adına helvası kavrulup misafirlere ikram edildikten sonra taziye merasimi bitmektedir. Bu bağlamda,

⁴⁸³ Katılımcı 4.

⁴⁸⁴ Katılımcı 16.

genel olarak ilk üç gün taziye kabul edilmekte ve bu süreçte günlük işlerle uğraşılmamaktadır. Vefat eden kişinin mezarı, definden sonraki ilk üç gün aile bireyleri tarafından sabah güneş doğmadan önce ziyaret edilmektedir. Kürtçe “Çel Rokîya Mirî” olarak telaffuz edilen hayır yemeği ise kişinin ölümünün üzerinden ilk kırk gün geçtiğinde köydeki akrabalar ve çevredeki dostlar davet edilerek verilmektedir. İlk kırk günün bitimiyle, ailenin artık yastan çıkması beklenilmektedir. Ailenin bağlı olduğu şeyh, bölgedeysen aileyi ziyaret etmektedir. Eğer şeyh, bölgede değilse köyde bulunan ve “Rîspî” olarak kendilerine hürmet edilen ileri yaşlı kadın veya erkek, vefat eden kişinin ailesine ziyaret gerçekleştirmektedir. Bu ziyarette, kadınların yasta olduğunun bir sembolü olarak başlarına bağladıkları siyah kuşağın çıkarılması istenilmektedir. Yastan dolayı saç ve sakal tıraşı olmayan erkekler ya kuaföre götürülmekte ya da köye berber çağrılarak tıraş edilmeleri sağlanmaktadır. Bu uygulama ile ailenin yeniden normal hayatına dönmesi arzu edilmektedir. Ölüm yıl dönümünde de vefat eden kişi anılmakta, akraba ve çevredeki dostlar hayır yemeğine davet edilmektedir. Ölüm yıl dönümünden sonra, aile tamamen normal yaşama uyum sağlamaya çalışmakta ve düğün, nişan gibi eğlence ortamlarına katılabilmektedir. Ayrıca, ilk bir yıl boyunca sabah ve akşam olmak üzere vefat eden kişi adına komşulara veya ihtiyaç sahiplerine yemek gönderilmektedir. Her Perşembe günü ise dileyen aileler, ölen yakınlarının ruhu için komşu ya da ihtiyaç sahibi bir haneye akşam yemeği göndermektedir. Vefat eden kişinin eşyaları da şeyh veya ihtiyacı olan kişilere verilmektedir.⁴⁸⁵

Saha çalışması kapsamında veri toplamak amacıyla Burç Köyü’ne gidildiğinde, köyde bir düğün merasiminin gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Birçok konuda veri alınan kaynak kişi, birkaç ay önce abisinin vefat ettiğini ve yas adabı gereği düğün gibi eğlencelere katılmadığını söyleyerek bizleri düğün alanına götürmüş, ardından oradan ayrılmıştır.⁴⁸⁶ Bu gözlemden hareketle, Viranşehir’de yas tutma geleneğinin hâlen sürdüğü görülmektedir.

Yaşadıkları coğrafyalardan göç ederek Avrupa’da vefat eden Yezidiler, çoğunlukla doğdukları köylere getirilerek defnedilmektedir. Cenaze, uçakla Şanlıurfa veya Mardin havaalanına getirilmektedir. Vefat eden kişinin bağlı olduğu şeyh, defin işlemi için cenazeden bir gün önce veya cenazeyle beraber Viranşehir’e gelmektedir. Ölünün yakınları,

⁴⁸⁵ Katılımcı 12. Katılımcı 4.

⁴⁸⁶ Katılımcı 4.

cenazeyi Şanlıurfa veya Mardin Havalimanı'ndan konvoylar eşliğinde köylerine götürmekte; defin işleminin ardından ise taziye merasimi düzenlemektedir.⁴⁸⁷

Viranşehir'de yaşayan Yezidiler, diledikleri zaman mezarlık ziyaretlerini gerçekleştirmektedir. Bayram günleri başta olmak üzere doğum günü ve ölüm yıl dönümü gibi özel anlam barındıran günlerde de mezarlık ziyareti yapılmaktadır. Ancak çoğunlukla çarşamba ve perşembe günleri, akşama doğru mezarlıklar ziyaret edilmektedir.⁴⁸⁸

Köylerde gerçekleştirilen mezarlık ve türbe ziyaretlerinde, yurt dışından gelen ve Viranşehir'de yaşayan Yezidilerin, vefat eden yakınlarının mezarlarına çiçek ve çelenk bıraktıkları, ayrıca mum yaktıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, mezar ziyaretleri sırasında mezar taşlarının öpüldüğüne de birçok kez tanıklık edilmiştir. Kabir ve mezar şekillerine bakıldığında, geçmişte inşa edilen mezarların daha sade yapılar olduğu gözlemlenmiştir. Günümüzde yapılan mezarlarda ise vefat eden kişinin fotoğrafının mezar taşına baskılandığı ve Yezidilik inancında önemli yer tutan güneş, tavus kuşu gibi motiflerin mezar taşlarında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Almanya'da yaşayan Viranşehirli Yezidiler, günümüz ekonomik zorlukları nedeniyle vefat eden kişinin ailesinin taziye masrafları sebebiyle maddi sıkıntı yaşamaması için toplantı yapma gereği duymuştur. Almanya'da yaşayan Viranşehir Yezidileri, Almanya'da oluşturdukları “Ezidischer Kuturverein Heidekreis” derneğinde taziye sahiplerinin yükünü hafifletmek için taziye merasiminde yapılacaklar, konusunda günümüzün ekonomik şartlarının da göz önünde bulundurulmasının gerekliliğine dikkat çekmek için bir araya gelmiştir. Görüşülen kaynak kişi, taziyelerde bir saatten fazla kalınmaması gerektiğini, taziye sahibinin gelen misafirlere ikram edeceği yemek hazırlığını bireysel tercihlerine göre yapacağını ve taziye merasiminin yoğunluk durumuna göre iki-üç günden fazla sürmemesi gerektiğini ifade etmiş; bu konularda ortak kararlar alındığını belirtmiştir.⁴⁸⁹

4.1.6. Gusül-Cenabetlikten Temizlenme

Birçok inançta olduğu gibi Yezidilik inancında da maddi ve hükmî kirlilikten arınmak için suyla temizlenme önemli görülmektedir. Cinsel birliktelikten sonra veya herhangi bir şekilde meni çıkışının gerçekleşmesi, gusül abdestini gerektirmektedir. Kırk günlük nifas süresinin ve regl döneminin bitiminin ardından, yıkanmak şartıyla Yezidiler eşleriyle cinsel

⁴⁸⁷ Katılımcı 18.

⁴⁸⁸ Katılımcı 4.

⁴⁸⁹ Katılımcı 4.

ilişkiye girebilmektedir.⁴⁹⁰ Toplumda, Yezidilerin çarşamba günü yıkanmadıkları söylentisi yaygınlık kazansa da olayın asıl durumunun öyle olmadığı ifade edilmektedir. Yezidiler, çarşamba gününü kutsal gün olarak gördükleri için ona hürmeten hiçbir çarşamba gününde cinsel birliktelik yaşamamaktadır.⁴⁹¹ Ayrıca Viranşehir’de görüşülen kaynak kişi, *Paqijî benda îmanê ye/Temizlik imanın bir parçasıdır* ifadesiyle, Yezidilik inancında temizliğin hem inanç sistemi içindeki yerini hem de dinî-ahlaki boyutuna dikkat çekmiştir.⁴⁹² Buna bağlı olarak, Yezidilik inancında, temizlik aynı zamanda manevi bir sorumluluk ve inancın temel bir parçası olarak kabul edilmektedir.

4.1.7. Miras Paylaşımı

Vefat eden kişinin ardından bıraktığı mal varlığının paylaşılması konusu, dinî açıdan Yezidilik inancında pek belirgin görünmemektedir. Ancak miras paylaşımının yapılmasında, daha çok toplumun örfü belirleyici olmaktadır. Görüşülen kaynak kişiler, erkek ve kadının aile içerisinde eşit kabul edildiğini belirterek genel olarak miras paylaşımının aynı oranda yapıldığını açıklamıştır. Kimi aileler, varislerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerini önlemek için muris vefat etmeden önce mal varlıklarını kendi istediği şekilde paylaştığını aktarmıştır. Kimi ailelerin de kadınlara herhangi bir mal vermediği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Viranşehir Yezidilerinde miras, resmi kanunlar ve dinî ilkelerden ziyade ailenin sosyo-kültürel yapısına ve kendi inisiyatifine göre paylaşılmaktadır.⁴⁹³

4.1.8. Bazı Yasaklar

Yezidilik inancında yasaklar, ilkin kutsal kitap olan Mushaf-ı Reş olmak üzere dinde yetkin kişilerin kararları ve örf-adetlerin hükmi kuralları sonucunda belirlenmektedir. Yezidilik inancında yenilmesi, söylenilmesi, yapılması ve kullanılması yasak olan şeyler açısından dört sınıflandırma yapılmaktadır. Marul, fasulye, lahana, horoz, balık, geyik, tavşan ve koyun etinin yenilmesi yasak olan yiyecekler olduğu iddia edilmektedir. Koyu mavi renkli giyeceklerin giyilmesi, kullanılması yasak olan şeyler olarak ifade edilmektedir. Şeytan ve mel’un gibi ifadeler ise söylenilmesi yasak olan sözcükler olarak belirtilmektedir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 167.

⁴⁹¹ Katılımcı 16.

⁴⁹² Katılımcı 1.

⁴⁹³ Katılımcı 4. Katılımcı 12.

⁴⁹⁴ Turan, *Yezidiler*, 120-121.

Viranşehir Yezidileriyle yapılan görüşmeler sonucunda söylenilmesi, yapılması ve yenilmesi yasak olan şeyler konusunda bazı yasakların olduğu gözlemlenmiştir. Görüşülen kaynak kişi, yiyecekler arasında sadece domuz etinin yenilmediğini; onun da dinî öğretilerden ziyade, Müslümanların tüketmemesi nedeniyle kültürel etkileşim sonucunda yenmediğini belirtmiştir. Marulun, eskiden inanç mensupları tarafından daha az yenildiğini ve günümüzde ise çoğunluk tarafından yenildiğini aktarmıştır. Ancak marulun toplum tarafından niçin yenilmediği konusunda farklı yorumların yapıldığı görülmüştür. Bir görüşe göre Yezidilerin etrafının sarıldığı bir saldırıda, inanç mensuplarının maruldan başka yiyecek bir şey bulamadığı için o süreçte sadece marul yemiştir. O günden bu yana Yezidi toplumunda marulun yenilmemeye başlandığı aktarılmıştır.⁴⁹⁵ Bir başka görüş ise Şeyh Adî'nin kardeşinin cenazesi kaldırıldığında, çevrede yaşayan kişiler tarafından cenazeye marulla saldırılmış ve bu olay marulun Yezidi toplumu tarafından yenilmemesine sebep olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹⁶ Bir diğer görüş ise Yezidiler, atlarla Musul tarafından Laleş'e hacını eda etmek için gittiklerinde Musul yakınlarında bulunan marul tarlalarının içinden geçerek marul tarlalarına zarar vermişlerdir. Tarla sahipleri, Laleş'e giderek yaşanan bu durumu ruhani kesime aktarmıştır. Ruhani kesim, bir karar alarak marulun Yezidi toplumu tarafından yenilmemek üzere yasaklandığını duyurmuştur. Duyurulan bu kararın, günümüze kadar kimileri tarafından uygulandığı için yenilmediği aktarılmıştır.⁴⁹⁷ Buna bağlı olarak, marul konusunun niçin yenilmediği Viranşehir'de bulunan Yezidi bir şeyhe sorulduğunda, topraktan gelen her ürünün yenilmesinde dinî olarak herhangi bir sakıncanın olmadığı ve duyurulan yasağın o devrin kültürel şartları gereği yapıldığını ifade etmiştir.⁴⁹⁸ Ayrıca kimi kaynaklarda, fasulyenin de Yezidi toplumu tarafından yenilmediği iddia edilmiştir. Ancak Burç Köyü'nde düzenlenen bir düğün merasiminde, düğün sahiplerinin misafirlere hazırladıkları yemek ikramında fasulyenin de yenildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla yenilmesi yasak olan yiyecekler konusunda, sadece domuz etinin yenilmediği diğer yenilmesi yasak olduğu iddia edilen yiyeceklerin Viranşehir'de yenildiği gözlemlenmiştir.

Literatürde, Yezidilerin koyu mavi renkli elbiseleri giymelerinin yasak olduğuna dair bilgilere yer verilmektedir. Ancak Viranşehir Yezidilerinin düğün ve cenaze merasimlerinde, toplum tarafından koyu mavi renk tonundan kıyafetlerin giyildiği gözlemlenmiştir.

⁴⁹⁵ Katılımcı 4.

⁴⁹⁶ Katılımcı 16.

⁴⁹⁷ Katılımcı 19.

⁴⁹⁸ Katılımcı 1.

Dolayısıyla Viranşehir Yezidilerinde, koyu mavi renkli elbiselerin giyilemeyeceğine dair bir yasağın bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Görüşülen kaynak kişi, Yezidilik inancının farzlarına saygısızlık yapmak başta olmak üzere inançlara saygısızlık yapmak, başkasının hakkına girmek, malına zarar vermek, zina yapmak, yalan söylemek, iftira atmak, insanları aşağılamak, hırsızlık yapmak, cinayet işlemek ve toplumda ahlaksız davranışları sergilemek Yezidilik inancında yapılması yasak olan şeyler olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁹

Viranşehir Yezidilerinde, “Şeytan” kavramının telaffuzu yasak kabul edilmektedir. Şeytan kavramını asla kullanmamaktalar. Buna karşılık Kürtçe olarak “xebernexweş-kötü haber çağrıştıran” “parsu-te li parsuya xwist-kaburgaya vurdun” ve “merik-adam” sözcüklerini kullanmaktalar. Kendilerinin Müslümanlar ve diğer inanç mensupları tarafından “Şeytana tapanlar olarak” ifade edilmesinden rahatsızlık duymakla birlikte kendi inançlarında şeytan denilen bir varlığın olmadığını da belirtmekteler. Dolayısıyla dinî yönden şeytana tapınmadığı gibi şeytanla da herhangi bir bağlantılarının olmadığını ifade etmekteler. Kötülük kavramının, Tanrı ve onun yarattığı meleğe atfedilemeyeceği gibi Tanrı’nın kötü fiilleri yaratmadığı da vurgulanmaktadır. İnsan, irade sahibi olduğu için bireysel tercihleri sonucunda yaptıkları kötü davranışların da sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği aktarılmaktadır.⁵⁰⁰

4.1.9. Göç ve Değişim

Viranşehir Yezidileri; siyasi, sosyal, dinî ve ekonomik nedenlerden dolayı kendi doğdukları topraklardan Almanya, Hollanda Belçika, Fransa ve birçok Avrupa ülkesine bireysel olarak göç etmişlerdir. 1970’li yıllarda daha çok işçi statüsüyle 1985 tarihinde ise siyasi olaylar sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Viranşehir’de yaklaşık yirmi beş Yezidi köyü bulunduğu halde çoğunlukla kimse yaşamamaktadır. Yezidilerin çoğu, topraklarını işletebilmek için aile üyelerinden birkaç kişiyi köyde bırakarak diasporaya gitmiştir. Buna bağlı olarak diasporada, Viranşehir’den göç eden çok sayıda Yezidi nüfusu bulunmaktadır.⁵⁰¹

Yezidiler, yurt dışına gittikten sonra sosyo-kültürel ve dinî olarak varlıklarını koruyabilmek için birçok alanda faaliyet düzenlemiştir. Özellikle doksanlı yıllarda,

⁴⁹⁹ Katılımcı 1.

⁵⁰⁰ Katılımcı 1. Katılımcı 3. Katılımcı 16.

⁵⁰¹ Katılımcı 14.

Almanya’da “Mala Êzdîyan” olarak ifade edilen yapıları inşa etmiştir. Günümüzde, Almanya’da yaklaşık 65 tane “Mala Êzdîyan” olarak ifade edilen yapılar bulunmaktadır. “Mala Êzdîyan,” Almanya’da dernek statüsüyle inanç mensuplarının bir araya gelip dayanışma duygusunun ve dinî bağlılıkların güçlenmesinde önemli bir görev üstlenmektedir. Bu yapılar sayesinde inanç mensupları, derli toplu bir şekilde dinî ve kültürel etkinliklere katılıp görüş alışverişinde bulunmaktadır. Ayrıca yurt dışında vefat edip cenazelerini Viranşehir’e getirmeyen Yezidiler, cenaze işlemleri ve taziye merasimlerini “Mala Êzdîyan” yapılarında yapmaktadır.⁵⁰²

Yurt dışına göç eden Viranşehir Yezidileri, Avrupa’nın iş olanakları fazla olduğu için ekonomik olarak geçimlerini sağlayabilmektedir. Görüşülen kaynak kişilerin çoğu, bir iş dalında çalışmaktadır. Göç eden kişilerden alınan bilgilere göre, diasporada eğitim hayatına devam edilmektedir. Göç eden ailelerin çocukları, küçük yaşlarda eğitim hayatına başlamakta ve üniversite mezunu olana kadar devam etmektedir. Buna ilave olarak da görüşülen kişilerden birkaçı Almanya’da avukatlık ve hemşirelik mesleklerini yapmaktadır. Yurt dışında yaşayan çoğu kişi, başta anadili Kürtçe olmak üzere Türkçe ve Almancayı iyi derecede konuşabilmektedir.⁵⁰³

İnancını rahat bir şekilde yaşama ve açıklayabilme durumu diasporada yaşayan Viranşehirli Yezidilere sorulduğunda herhangi bir baskı hissetmeden özgür bir şekilde bayram ve taziye merasimi gibi dinî ve sosyo-kültürel birçok ritüeli düzenlediklerini belirttikler. Avrupa’da dinî inançtan ziyade ahlaki değerlerin ön plana çıktığını ifade ederek diğer inanç mensuplarıyla beraber düğün, nişan sünnet, taziye ve cenaze merasimine katıldıklarını aktarmaktalar.⁵⁰⁴

Görüşülen kaynak kişi, yurt dışında baskı anlayışının olmaması ve insanların daha çok bireysel özgürlükle hareket etmelerinden dolayı dinî ve kültürel değerlerin değişmesinden endişe ettiğini belirtmiştir.⁵⁰⁵

Diasporada yaşayan Yezidiler, düğün, nişan, sünnet, cenaze ve bayram törenleri için çoğu zaman Viranşehir’e gelmektedir. Özellikle göç eden ailelerin çoğunun tarım arazileri köylerinde bulunduğu için ekin ve hasat döneminde de mutlaka gelmektedir. Buna bağlı olarak, saha çalışması kapsamında ziyaret edilen birçok köyde, ailelerin bölgeyle bağlarını

⁵⁰² Katılımcı 4. Katılımcı 14.

⁵⁰³ Katılımcı 14.

⁵⁰⁴ Katılımcı 4.

⁵⁰⁵ Katılımcı 3.

koparmamak ve gidiş gelişlerde barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, Yezidilik inancına ait sembol ve motiflerle süslenmiş yeni evler inşa ettikleri gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, göç ve değişim süreci bağlamında Viranşehirli Yezidiler incelendiğinde, diasporada dinî inanç ve ritüellerini herhangi bir baskı ya da ayrımcılıkla karşılaşmadan sürdürebildiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Viranşehir Yezidilerinden çoğu kişi, her ne kadar diasporada oturma almış olsa da tarım arazilerinin burada bulunması, ekin ve hasat dönemlerinde dönmeleri, ailelerinden birkaç kişinin köylerinde yaşıyor olması ve düğün ile nişan gibi etkinlikler için buraya gelmeleri bölgeyle bağlarını koparmamalarında etkili nedenler arasında yer almaktadır.

4.1.10. Eğitim ve Öğretim

Yezidilik toplumunda eskiden eğitim ve öğretim hakkı, Şeyh Hasan soyundan gelen kişilere verilmiştir. Şeyh Hasan'a bağlı olan şeyhler, yazı yazma ve okuma yönünden diğer şeyh gruplarından ayrıcalıklı görülmüş ve dinî ilmin kaynağı olarak onlardan yararlanılmıştır.⁵⁰⁶ Layard, 19. yüzyılda Musul ve çevresinde yaptığı gözlemlerde Yezidilerden çok az kişinin okuma yazma bildiğini ve bu okuma yazma bilenlerinde dinî öğretilerinin kaybolmasını önlemek için öğrendiğini aktarmıştır. Layard, okuma ve yazma öğrenmenin Yezidi toplumu tarafından genel olarak günah kabul edildiğini belirtmiştir.⁵⁰⁷ Buna bağlı olarak eskiden Yezidi toplumunda, eğitim ve öğretime gerekli önemin verilmediği ve belli bir kastın tercihinin bırakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak hayat şartlarının değişmesiyle birlikte, insanların okuma yazma öğrenmemesi durumunda birçok alanda yetersiz kalacağı ve gelişime kapalı olacağı düşüncesiyle eğitim ve öğretime ihtiyaç duyulmuştur. Yezidi toplumu da çağın şartlarına uyum sağlayarak imkanları ölçüsünde çocuklarını eğitim ve öğretim sisteminin içine dahil etmiştir. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren Yezidi toplumunda okur yazar oranı artmaya başlamıştır.

Görüşülen kaynak kişi, Viranşehir Yezidilerinin geçmişte kırsal kesimdeki ekonomik imkansızlıklar ve dinî nedenler gibi pek çok etken sebebiyle eğitim-öğretim hayatından uzak kaldıklarını belirtmiştir. Eğitim ve öğretime uzak kalmasının dinî sebebi, eğitimin günah olmasından ziyade eğitim sisteminin içerisinde dinî olarak Yezidilik inancına yer verilmemesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Yaşlı kesimden okuma yazma bilenlerin askerde öğrendikleri aktarılmıştır. Buna bağlı olarak günümüzde eğitim ve öğretime önem

⁵⁰⁶ Lescot, *Yezidiler*, 79.

⁵⁰⁷ Yaşar, *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*, 139.

verilerek küçük yaşlardan itibaren çocuklarının eğitim hayatının takip edildiği vurgulanmıştır. Geçmişte, kız çocukların eğitime devam etmesi pek hoş karşılanmadığı ancak günümüzde kız erkek ayrımı yapılmadan eğitime devam etmeleri istenildiği belirtilmiştir.⁵⁰⁸

Viranşehir’de nüfusu fazla olan Yezidi köylerinde, ilkokul ve ortaokul bulunmaktadır. Nüfusu az olan köylerde, eğitim yaşına gelen çocuklar taşınmalı sistemle çevrede bulunan en yakın köy veya ilçe merkezi okullara gitmektedir. Yaklaşık kırk öğrencisi bulunan Burç Köyü’nde ilkokul ve anasınıfı bulunmaktadır. Viranşehirli Yezidiler, eskiden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine toplu bir şekilde girmemekle birlikte günümüzde öğrenci sayısının az olmasından dolayı çoğunlukla katılmaktadır. Viranşehir’de Yezidilerin yaşadığı her köyde ve her evde, yükseköğrenim düzeyinde eğitim almış birkaç öğrenci bulunmaktadır. Yurt dışına göç eden Viranşehirli Yezidilerde, aynı şekilde eğitim hayatının sürekliliğine vurgu yaparak çocuklarının eğitimle hemhal olduğunu ifade etmekteler.⁵⁰⁹ Dolayısıyla Viranşehir Yezidileri, eğitim ve öğretime önem vererek çocuklarının ilk okul eğitiminden üniversite eğitimine kadar devam etmelerini sağlamakla birlikte çok sayıda yüksek öğrenim mezunu öğrencileri de bulunmaktadır.

Sözlü kültürle kuşaktan kuşağa aktarılan bir inanç sistemi olan Yezidilik, günümüzün dijital ve hızlı bilgi akışının hâkim olduğu modern dünyasında, özellikle genç kuşaklar için dinî inanç ilkelerini hafızada tutmak ve bu ilkeleri günlük yaşamda sürdürebilmek açısından çeşitli zorluklar barındırdığı görüşülen kaynaklara ifade edildiğinde kendilerinin de bu konuda endişeleri bulunmakla birlikte, günlük yaşamlarında dinin ahlaki ilkelerini uygulayarak çocuklarına model olduklarını ve dinî bayramlar gibi ritüellere birlikte katıldıklarını belirtmekte. Ayrıca *Mal Mektebi*, *wextê ku malbat bawerîya zarokên xwe rê wan bi de tu kes nikare bawerîya wan ji bîra wan bibe/Aile okuldur, aile çocuklarına dinî eğitim verdiği zaman hiç kimse onlara inançlarını unutturamaz* şeklinde açıklanan bu ifadeyle çocuğun, dinî ve ahlaki eğitiminin temelini ailede atıldığına dikkat çekmişlerdir.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Katılımcı 12.

⁵⁰⁹ Katılımcı 12. Katılımcı 14. Katılımcı 18.

⁵¹⁰ Katılımcı 3. Katılımcı 4. Katılımcı 16.

4.1.11. Viranşehir Ezidiler Kültür Derneği/Komela Ezdiyên Wêranşahrê

Viranşehir Ezidiler Kültür Derneği; Ezidi kültür ve yardımlaşma faaliyetlerinin etkinleştirilip geliştirilmesini sağlamak ve bu konuda çalışmalar yapan kişi veya kuruluşlara aynı ya da nakdi yardım destek vermek amacıyla 2014 yılında kurulmuştur.

Derneğin kurulduğu dönemde Irak Şam İslam Devleti olarak bilinen terör örgütü IŞİD, Şengal’de Yezidilerin “73’üncü Ferman” diye adlandırdıkları katliamı gerçekleştirmiştir. Bu katliam sonucunda canlarını kurtarmak için kendi doğup büyüdüğü yerleri terk etmek zorunda kalan Yezidiler, farklı ülkelere göç etmişlerdir. Göç edilen ülkelere biri de Türkiye olmuştur. Türkiye’ye gelen Yezidilere, “Viranşehir Ezidiler Kültür Derneği” büyük bir sorumluluk alarak yüzlerce kişiyi kamplarda ziyaret edip gıda, barınma vb. temel ihtiyaçlarını karşılamak da öncülük etmiştir.⁵¹¹

Viranşehir Ezidiler Kültür Derneği, Êzîdî toplumunun kimliğinin korunması, sosyal-kültürel olarak güçlenmesi ve ekonomik olarak da kalkınması için çalışmalarını sürdüren aktif bir sivil toplum kuruluşudur. Özetle, geçmişte örgütlenme ve teşkilatlanma konusunda yeterince sesini duyuramayan Viranşehirli Yezidiler, kurdukları dernek sayesinde sivil toplum alanında daha aktif ve görünür bir konuma gelmiştir.

4.1.12. Taziye ve Kültür Evi-Mala Êzîdîyan

“Mala Êzîdîyan” ifadesi Türkçe’de “Ezidilerin Evi” anlamına gelmektedir. Yezidiler; sosyal, kültürel ve dinî vb. birçok etkinliklerini bu mekânda yapmaktadır. “Mala Êzîdîyan” olarak ifade edilen bu yapı; Êzîdî kültürünün, tarihinin ve inancının yaşatılmasında önemli rol oynamakta ve bununla birlikte topluluk meselelerinin görüşülüp kararların alındığı toplumsal bir buluşma noktası olarak bilinmektedir.

Görüşülen kaynak kişi, Viranşehir’de “Mala Êzîdîyan” yapılarının son birkaç yıl içinde inşa edildiğini belirtmiştir. Bu yapıların Burç, Aşağı Şölenli ve Yukarıbağ Köylerinde bulunduğu ve Yezidi halkının dinî, sosyal ile kültürel etkinliklerini düzenlediği alanlar olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda “Mala Êzîdîyan” yapıları, halkın dinî duygularının pekiştiği, kültürel mirasın aktarıldığı ve bir araya gelerek sosyal ilişkilerinin güçlendiği özel alanlar olmuştur. Ayrıca yurt dışında vefat edip Viranşehir’de defnedilen, Yezidilerin taziye merasimleri de genellikle bu yapılarda düzenlendiği belirtilmiştir.⁵¹² 7 Kasım 2024 tarihinde saha çalışmasına veri elde etmek amacıyla gidilen Burç Köyü’nde, Almanya’da vefat edip

⁵¹¹ Katılımcı 13.

⁵¹² Katılımcı 4.

kendi köyüne defnedilen bir Yezidi yurttaşın taziye merasiminde bu yapıların toplumdaki işlevselliği gözlemlenmiştir. Bu yapılar, taziyeye gelen kişilerin ağırılanmasında taziye mensuplarına kolaylık sağladığı, insanların bir arada topluca acılarını paylaştığı alanlar olarak önemli görülmüştür.

Viranşehir’de “Mala Êzîdîyan” yapıları, özellikle toplumsal bayram kutlamalarında önemli bir sosyal mekân olarak kullanılmaktadır. Burada daha çok “Cejna Çarşema Sor-Çarşema Sor Bayramı” kutlanmaktadır. 18 Nisan 2024 tarihinde hem Yezidi hem de Müslümanlardan yüzlerce kişinin katıldığı “Çarşema Sor Bayramı” Burç Köyü’ndeki “Mala Êzîdîyan” yapılanmasında kutlanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bayram kutlamasında, yurt dışından gelen pirin önderliğinde dinî ritüellerin yapıldığı ve daha sonra toplumda yaygın olan kültürel halaylarla insanların birlikte eğlendiklerine tanıklık edilmiştir. Dolayısıyla “Mala Êzîdîyan” yapıları dinî farklılıklara mensup insanların beraber sosyal etkileşimde bulunduğu yerler olarak da ifade edilebilir.

Viranşehir’de bulunan ve “Mala Êzîdîyan” olarak ifade edilen bu mekanların duvarlarında, Yezidilik inancına özgü tavus kuşu figürünün ve güneş motifinin yer aldığı gözlemlenmiştir. Burç Köyü’ndeki “Mala Êzîdîyan” yapısı Laleş’te bulunan konik kubbelerin mimari yapısına benzer bir şekilde inşa edilmiştir. Aşağı Şölenli Köyü’ndeki yapılanma ise bölgede kerametiyle tanınan Şeyh Fatê’nin adının verilip yaşatıldığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, Yezidilik inancında tapınak anlayışı bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak inanç mensupları, sabit bir mekânda bir araya gelerek dinî ritüellerini birlikte gerçekleştirememektedir. “Mala Êzîdîyan” yapıları, bu eksikliği bir nebze de olsa gidererek insanların toplu halde dinî ritüellerini düzenlemelerinde önemli bir rol oynamaktadır.

4.2. Sözlü Kültür Unsurları Açısından Viranşehir Yezidileri

Etnolojik bir bakış açısıyla hazırlanan bu çalışma, folklorla bağlantılı birçok unsuru içerdiğinden, aynı zamanda bir folklor araştırması olarak da değerlendirilebilir. Folklor araştırması; dinler tarihi, edebiyat ve psikolojiyle etkileşim halinde olmakla birlikte onlardan yardımcı bilimler olarak yararlanmaktadır.⁵¹³

Goody, sözlü kültürü belirsiz bir kavram olarak ifade eder ve okuma yazma alışkanlığından yoksun topluluklarda sözlü kültürün kuşaktan kuşağa dil vasıtasıyla

⁵¹³ Krohn-Krohn, *Halk Bilimi Yöntemi*, 2.

aktarılan tüm unsurları içerdiğini belirtir. Sözlü kültürün en önemli özelliği, zihinde yer edinen bilginin sürekli aktarılmasıdır. Sözlü kültür ve din arasında yakın bir bağ bulunur. Din adamları tarafından okunan icra edilen dinî metin veya dua jest ve mimiklerin kullanımıyla beraber sözlü telaffuz, büyüleyici bir yapıya sahip olur. Ayrıca sözlü kültür unsurlarının kuşaktan kuşağa aktarılması ve insanların sabit bir coğrafyada yaşamaması, bu unsurların zamanla içerik açısından değişikliğe uğramalarına sebep olacaktır. Buna bağlı olarak, süreç içerisinde sözlü kültür unsurlarının yazıya geçirilip korunmaları zorunlu bir hal alacaktır.⁵¹⁴

Dinî metinler, sözlü kültürün bir parçası olarak toplumda yaşatıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Kutsal metinleri olan dinlerin Tanrı buyrukları, araçlar vasıtasıyla şifahi bir biçimde aktarılmıştır. “Tanrı’nın sözü” olarak ifade edilen bu buyruklar, doğrudan kitabi bir şekilde aktarılmaktan ziyade sözlü olarak aktarılmıştır. Bu buyruklar, yıllarca insanların belleğinde tekrar edilip öğrenildikten sonra yazıya geçirilmiştir. Toplum tarafından yapılan tekrarlar ve pratikler aracılığıyla Tanrı’dan gelen bu buyruklar, sözlü kültür yoluyla canlılığını koruyabilmiştir. Buna bağlı olarak da dinî değerlerin ortak bir kültürel zeminde buluşması ve yaşatılması sağlanmıştır.⁵¹⁵

Sözlü kültürün söyleme, dinleme ve işitme üzerine kurulması onu yazılı kültürden farklı kılmaktadır. Sözlü kültürde, toplumla doğrudan ve yüz yüze iletişim kurulmaktadır. Sözlü kültürde bulunan unsurlar, uzun süre tekrar edilmediğinde ya unutulmakta ya da değişmektedir. Bu değişme sonucunda sözlü kültürün türlerinde, içerik açısından çeşitli varyantlar ortaya çıkmaktadır.⁵¹⁶ Sözlü kültürün unsurları; içinde var olduğu toplumun tarihini, sosyo-kültürel hayatını, değerlerini, fikir ve düşüncelerini barındırmaktadır.

Kürtlerin azınlık dinî topluluklardan biri olan Yezidiler, dinî ve sosyo-kültürel mirasını inanç mensuplarının belleğinde koruyarak şifahi bir şekilde sonraki kuşaklara aktarmaktadır. Yezidiler; kimliklerini, inançlarını, dillerini, mitlerini, dualarını, şarkılarını, edebiyatlarını, kültürlerini, geleneklerini ve göreneklerini dolayısıyla halk bilimiyle bağlantılı olan tüm unsurlarını sözlü anlatımla yaşatmaktadır. Buna bağlı olarak Yezidi toplumu, yazılı bir kültürden çok sözlü kültür aracılığıyla dinî ve sosyo-kültürel unsurlarını nesilden nesile yayarak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

⁵¹⁴ İsmet Tunç, "Sözlü Kültürün Dinsel Kaynaklardaki Yansımaları", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/13 (2020), 41-43.

⁵¹⁵ Tunç, "Sözlü Kültürün Dinsel Kaynaklardaki Yansımaları", 47.

⁵¹⁶ Necat Keskin, *Folklor ü Edebîyata Gelêri* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2019), 140.

Yezidiler, inanç yönünden diğer Kürtlerden farklı olsa da Kürt etnik kimliğinin bir parçası olduğu için sözlü kültürün anlatım türleri bakımından ortak unsurlara sahiptir. Sadece Dua, Kavi/Qewl ve Beyt gibi sözlü anlatım türlerinde özellikle Yezidilik inancının dinî öğretilerinin temalarını içerdiği için belirgin bir farklılık bulunmaktadır.

Viranşehir’de, Yezidi toplumunun hem dinî hem de sosyo-kültürel alanın aktarıcıları olarak ön plana çıkan önemli isimleri arasında dengbêj Eda Mahdo, gazeteci Eyüp Burç ve sosyolog Azad Barış yer almaktadır. Viranşehir Yezidilerinin sözlü kültürünün aktarımında önemli bir rol üstlenen dengbêj Eda Mahdo ile Burç Köyü’nde gerçekleştirilen görüşmede şu bilgiler elde edilmiştir:

Viranşehir Yezidi toplumunun önemli sözlü kültür aktarıcılarından biri olan Eda Mahdo, Yaklaşık 90 yaşında olduğunu ve Yezidi kadın dengbêj olarak tanındığını belirtmiştir. Viranşehir Yezidileri tarafından, “Dîya Maseka/Maseka Aşiretinin Annesi” olarak adlandırıldığını aktarmıştır. Ailesinin en büyük çocuğu olan Eda Mahdo, eskiden Yezidi köyü olan Baluç’ta dünyaya gelmiştir. Daha sonraki yıllarda, Burç Köyü’ne taşınmıştır. Anne ve babasının vefat ettiğini ve onları hiç görmediğini belirten Eda Mahdo, küçük yaşta amcası ve halasıyla birlikte Burç Köyü’nden, Suriye’nin Resulayn kazasına göç ettiğini ifade etmiştir. 22 yaşına geldiğinde ise tekrar Burç Köyü’ne döndüklerini aktarmıştır. Bir yıllık evliken eşinin askere gittiğini ve askerdeyken hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Bu olaydan sonra yedi yıl dul kaldığını belirten Eda Mahdo, daha sonra yeniden evlendiğini ve bu evlilikten üç erkek ile üç kız çocuğunun dünyaya geldiğini ifade etmiştir. Kürtçe, Arapça ve Almanca bildiğini ifade eden Eda Mahdo, yaklaşık 25 yıldır Almanya’da yaşadığını ve yılda iki-üç kez Burç Köyü’nü ziyaret ettiğini ifade etmiştir.

Toplumsal olarak kadınların “kilam ve stran” gibi sözlü kültür unsurlarını icra etmesinin hoş karşılanmadığı bir dönemde, Eda Mahdo bu geleneği sürdürerek kendisini topluma kabul ettirmiştir. Bayram, düğün, nişan, taziye gibi mutlu ve hüzünlü toplumsal anlarda sesiyle insanların sevinçlerine ve acılarına ortak olmuştur.

Toplum içinde görüşlerine başvuru ve halkla iç içe yaşayan Eda Mahdo, kendisinin sadece bir dengbêj değil, aynı zamanda bilge bir kadın olarak da tanındığını ifade etmiştir. Eda Mahdo, pek çok televizyon programına konuk olarak Yezidi toplumunun kültürel ve dinî sözlü unsurlarına dair görüşlerini paylaştığını belirtmiştir.

Eda Mahdo, kendisini bu ifadelerle tanıtmaktadır:

Ez Eda Mahdo bûm/Ben Eda Mahdo idim, Şêrîna dilên xortan bûm/Genç yüreklerin sevdasıydım, Kul û nalînên yextîyaran bûm/Yaşlıların iniltisi ve kederiydim, Sereka qîz û xortan bûm/Kızların ve erkeklerin öncüsüydüm. Bu ifadelerle bakıldığında, Eda Mahdo'nun geçmişte gençlerin ve yaşlıların hayranlık duyduğu bir güzelliğe sahip olduğunu vurgulamak için söylediği anlaşılmaktadır.

Viranşehir Yezidileri başta olmak üzere, Yezidi toplumunun tanıtılması, kalıplaşmış yargıların dışında anlatılması ve toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlanması gibi konularda, gazeteci Eyüp Burç ile sosyolog Azad Barış'ın hem sözlü hem de yazılı alanda önemli katkıları olmuştur. Viranşehir'e bağlı Burç Köyü'nde dünyaya gelen Eyüp Burç, demokrat ve aydın kişiliğiyle tanınan Yezidi bir gazetecidir. Aynı zamanda Ezidi Kültür Vakfı'nın Türkiye temsilcisi olan Eyüp Burç, İMC TV Genel yayın koordinatörlüğü ve İlke TV Eş Genel Yayın Yönetmenliği olmak üzere çeşitli medya kuruluşlarında görev alarak gazetecilik mesleğini sürdürmektedir.⁵¹⁷ Viranşehir'in Işıklı/Zewra Köyü'nde dünyaya gelen Azad Barış ise Ezidi Kültür Vakfı'nın kurucusudur. Bununla birlikte, sosyolog, akademisyen, insan hakları aktivisti ve siyasetçi kimliğiyle pek çok alanda çalışmalar yürütmektedir. Başta Yezidiler, olmak üzere çeşitli azınlık gruplarına yönelik birçok projede sorumluluk almıştır.⁵¹⁸ Ayrıca Spectrum House Düşünce ve Araştırma Merkezi'nde genel direktör olarak aktif bir şekilde çalışmalarını sürdürmektedir.

4.2.1. Kavi/Qewl-Beyt-Dua

Kavi-Qewl olarak ifade edilen kutsal ilahiler, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesiyle şiirsel bir tarzla söylenmektedir. Kavi, daha çok kavval ve diğer din adamlarında bulunmakla birlikte bayram ve yas günlerinde okunmaktadır. Okunan kavillerin içerikleri, toplum tarafından çok anlaşılmasa da ilahi bir şekilde icra edildiği için kutsal kabul edilmektedir. Kavi geleneği, modern diasporada yazılı kutsal metinlerle aynı mahiyette görülmektedir. Yezidi toplumuna ait kavillerin derlenmesi ve yayımlanması sürecinde Ordixanê Celîl, Celîlê Celîl, Xidir Sileman ve Xelîl Cindî Reşow'un önemli katkıları bulunmaktadır.⁵¹⁹ Ayrıca Kamuran Ali Bedirhan, "Roja Nû" adlı gazetenin "Stêr" ekinde Yezidi Kürtlerinin kavillerini ilk kez yayımlayarak, dinin sözlü kültürel unsurlarının korunmasına ve yazılı hâle gelmesine öncülük etmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ Katılımcı 4.

⁵¹⁸ "Azad Barış" (Erişim 29.05. 2025).

⁵¹⁹ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 84-85.

⁵²⁰ Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdi ya Neteweyî (1898-1946)* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2018), 311.

Yezidi toplumunun dinsel şiirleri; Kavil/Qewl, Beyt ve kaside kategorisinde yer almaktadır. Yezidilere göre her ne kadar bazı istisnai metinler olsa da kaviller çoğunlukla dinî, beyitler ise sosyal ve ahlaki konuları içermektedir. Buna bağlı olarak kaviller, beyitlerden daha kutsal kabul edilmektedir.⁵²¹ Dolayısıyla Yezidi toplumu, bütün kavilleri dinî olarak görmektedir. Fakat beyitlerin, dinî içeriklere sahip olmayan şiirlerden oluştuğunu da belirtmektedir. Ayrıca kavil geleneğinin, ilkin din adamlarıyla birlikte başladığına inanılmaktadır. Dua türüne bakıldığında ise Yezidi toplumu dua için “dîroze” kavramını kullanmaktadır. Ebeveynler, bildikleri duaları çocuklarına öğretmekle birlikte daha fazla dua öğrenmek isteyen çocuklar din adamı statüsündeki kişilere yönlendirmektedir. Dua, kavil ve beyitler, yapısal olarak genellikle üç-dört mısradan oluşan stanza-sebeqe formunda düzenlenmektedir. Bu mısralar, yapı bakımından tamamen sondan kafiyeyle olabileceği gibi, yalnızca belirli bölümlerde de sondan kafiyeyle olabilmektedir. Kavil ve beyitler, duadan daha uzun bir yapıya sahiptir.⁵²² Yezidi toplumunun dinî şiirleri çoğunlukla aaaa, bbbb, cccc vb. aynı kafiye yapısına sahiptir. Ancak “dîroze” olarak ifade edilen duanın yapı formu stanza bakımından diğer türlerden daha çok mısralı olabildiği gibi kafiyeyle ve kafiyesizde olabilmektedir.⁵²³

Viranşehir Yezidileri; Kavil/Qewl, Beyt ve dua konularında sınırlı bilgiye sahip olmakla birlikte özellikle şeyh kastına mensup bireyler ve Yezidi kadın dengbeji olan Eda Mahdo, bazı dinî metinleri ezbere bilmektedir. Saha çalışmasında görüşülen Viranşehirli Yezidiler, telkin duası ve 72 millete yapılan dua dışında özel duaları bilmediklerini ifade etmekte. Yezidi toplumunda, sabah ve akşam güneşe karşı okunan özel dualar olmasına rağmen Viranşehir Yezidileri, bireylerin Tanrı’ya içlerinden geldiği gibi bireysel dualar ettiklerini belirtmektedir.

Görüşülen kaynak kişilerin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

*Biz Êzîdîler, ilkin yetmiş iki millete ardından kendi milletimize dua etmekteyiz. Bizler inanç yönünden diğer insanlardan farklı olsak da Tanrı ile en yakın olduğumuz anda diğer inanç ve kültürlerin ihtiyaçlarını önceleyerek onlara dua edip sonra kendi ihtiyacımızı dile getirmekteyiz.*⁵²⁴ Yezidiler, geniş bir perspektifle diğer inanç ve kültürlerle hoşgörölü, barışçıl bir yapıda adeta tüm insanlığı kapsayıcı bir biçimde dua etmektedir. Dolayısıyla Yezidilerin,

⁵²¹ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 89.

⁵²² Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 92-93.

⁵²³ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 94.

⁵²⁴ Katılımcı 4. Katılımcı 7.

diğer inanç ve kültürel farklılıklara saygı göstererek içlerindeki insanlık sevgisini, barış ve kardeşlik duygularını dinî inanç sisteminin merkezine konumlandığı görülmektedir.

Telkin duası “Qewlê Seremergê-Ölüm Anının İlahisi” olarak ifade edilir. Burç Köyü’nde düzenlenen cenaze merasiminde ailenin mensup olduğu şeyh⁵²⁵ tarafından yetmiş stanzadan oluşan şu ilahinin okunulduğu gözlemlenmiştir:

*Rojekê ji rojan e /Günlerden bir gün...
Xelkê e’rfî zane /Farkında olan bilen insanlar
Hilûn ji mirinê bidin beyan e /Kalkıp ölümü anlatsınlar*

*Xelkê e’rfî zane werin /Farkında olan, bilen insanlar hadi gelin
Li van beyana bîfikirin /Bu açıklamaları bir düşünün
Sitrekê ji mirinê bi xo bigrin /Ölümün sırrını ortaya çıkarın*

*Ew sura min dikuje /O sır beni öldürür
Dest û ser û pê û qalîb nijî /Ellerimi, başımı, ayaklarımı ve bedenimi yaratmış
Miskîno bin Ademo hilû bijî /Ey zavallı insan kalk ve yaşa (demiş).⁵²⁶*

“Qewlê Seremergê(Ölüm Anının İlahisi) bu şekilde yetmiş stanzadan oluştuğu için tezin ekler bölümünde tamamının aktarılması daha uygun görülmüştür. Cenaze merasiminde, alınan video kaydının deşifasyonu yapıldığında şeyh tarafından Kurmanci lehçesiyle okunan kavil ile Xelîl Cindî Reşow ve Philip G. Kreyenbroek’un derleyip kitap olarak yayımladığı kaviller kitabının ilgili bölümüyle aynı içeriğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Qewlê Seremergê(Ölüm Anının İlahisi)’nin Türkçe tercümelerinde anlam birliğini sağlamak amacıyla Xelîl Cindî Reşow ve Philip G. Kreyenbroek tarafından hazırlanan eserden aktarılmıştır.

Yezidilik inancında pek çok konuda kavil bulunmaktadır. Viranşehir’de görüşülen kaynak kişi, Çarşamba günü, Çarşema Sor Bayramı ve Melek Tavus’un bayram gününe dair yapacağı faaliyetlerin önemini vurgulamak amacıyla şu kavli aktarmıştır:

*Çarşema sor i /Kızıl çarşambadır,
Cê sinetxan lê bû mohr i /Sinetxanın mühür vurulduğu yerdir,
Cê siltan êzîdê min ê sor i /Kızıl Sultan ezidimin yeridir.*

⁵²⁵ Katılımcı 1.

⁵²⁶ Kreyenbroek-Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, 590.

*Çarşem rojeke fadil i /Çarşamba kutsal bir gündür,
Tawisî melekê min afirandîyi ji eşq û dil i /Tawisî Meleğim aşk ve gönülden yaratmıştır,
Ezîdîno jê mebin xafil i /Ey, Êzîdiler ondan gafîl olmayın.⁵²⁷*

Birçok inançta olduğu gibi Yezidilik inancında da hayır kavramı, önemli bir yer edinmiştir. Görüşülen Eda Mahdo, iyilik yapmak ve karşılıksız yardım etmenin önemini vurgulayıp iyiliğin bazen görünmez olduğunu fakat etkisini asla kaybetmediğini belirtmek için şu kavli paylaşmıştır:

*Eger te xêrek kir mebilîni /Eğer bir iyilik yaptıysan, söyleme.
Sewalê neki nebê tu ji kîjan dîn i /Hangi dinden olduğunu sorma.
Xêrek e te dayi te bi avê de berdayi /Bir iyilik yapmışsın, suya bırakmışsın
Ew xêr ne wenda yi /O iyilik, kaybolmaz.⁵²⁸*

Ölüm, hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Viranşehir Burç Köyü'nde görüşülen Eda Mahdo, her insanın ölümcül olduğunu, ölümden kaçışın mümkün olmadığını ve insanın ölüm karşısındaki çaresizliğine dikkat çekmek için şu dizeleri aktarmıştır:

*Sed salî li dinê bi /Dünya da yüz yıl kalsan da
Û bi zêr û zîv xenê bi /Altın ve gümüşle sefa sürsen de
Şevêkê meryê mîvanê bêmirada qebrê bi /Bir gece uğursuz kabrin misafiri oluruz*

*Qebra tarî mala me yi /Karanlık mezar evimiz oldu
Mendo megrî nefîle yi /Ey zavallı ağlaman boşunadır
Hizn û girî bêfayde yi /Üzülmek ve ağlamak faydasızdır.*

Dolayısıyla, Viranşehir Yezidilerinin kaviller konusunda sınırlı bir bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Özellikle dengbêj Eda Mahdo ve şeyh statüsündeki kişilerin, bu konuda daha fazla bilgi sahibi oldukları gözlemlenmiştir. Yukarıda açıklamaları verilen kavillerin temalarının, içerik açısından Çarşema Sor Bayramı, Melek Tavus'un bayramdaki rolü, hayır yapma ve ölüm gibi toplumda ön plana çıkan konular etrafında şekillendiği görülmektedir.

4.2.2. Atasözleri-Gotinên Pêşîyan

Atasözleri, toplumda yaşayan bireylerin tarih boyunca edindiği tecrübeleri içeren ve belirli kalıplarla ifade edilen didaktik sözler olarak tanımlanmaktadır. Söyleyeni unutulmuş bu sözler, halkın kollektif hafızasında yer edinerek anonim bir şekilde sonraki kuşaklara

⁵²⁷ Katılımcı 3.

⁵²⁸ Katılımcı 3.

aktarılmaktadır. Boratav’a göre atasözlerinin diğer sözlerden en önemli farklılığı konuşma içinde ve belirli bir konuyla bağlantılı olarak söylenebilmektedir.⁵²⁹

Atasözleri, sözlü kültürün ihtiyacına göre şekillenmektedir. Kollektif tecrübenin sonraki kuşaklara aktarılması için kısa ve öz bir biçimde söylenmektedir. Bu durum atasözlerinin kalıplaşmış yapısını göstermekte ve bu kalıplaşmada sözlü kültürün temel bir özelliğini yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak Atasözlerinin kalıpları asla değişmemektedir.⁵³⁰

Atasözleri, kısa ve özlü anlatımlarıyla ifade bakımından tutarlılık göstermektedir. Genellikle kısa olmakla birlikte uzun olanı da bulunmaktadır. Toplumun ortak bakış açısı, yer almaktadır. Yeni bir fikir sunduğu için öğüt verici bir yönü de bulunmaktadır. Dil yönünden milli bir kimliğe sahip olduğu için başka bir dille tam olarak tercüme edilememektedir.⁵³¹ Dolayısıyla atasözleri, toplumların kültürel mirasını, ortak değerlerini ve yaşam tecrübelerini yansıtmaktadır.

Viranşehir bölgesinde yaşayan Yezidiler, geleneksel atasözlerini tanımlarken “Gotinên Pêşîyan” yerine “Galgalên Pêşîyan” ifadesini kullanmaktadır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen atasözleri, dinî içerikten ziyade toplumun sosyo-kültürel yapısını, geleneklerini ve günlük yaşam pratiklerini yansıtan unsurları taşımaktadır. Viranşehirli Yezidilerle yapılan görüşmelerde derlenen atasözleri, Türkçe tercümeleriyle aşağıda örneklendirilmiştir:

*Ebd û beşerên Xweda giş yek in./Tanrı katında tüm insanlar eşittir.*⁵³² İnsanın, yaratılış açısından eşit olduğunu vurgulamak için söylenildiği aktarılmıştır.

*Bi gulekê nabe bihar./Tek bir gül ile bahar gelmez.*⁵³³ Bir kişinin iyi bir yaşam sürmesi, çevresindeki insanların zor koşullarda yaşamasını doğrudan değiştiremediğini ifade etmek için söylenildiği belirtilmiştir.

*Dinya boş e sonî mirin e./Dünya boştur, sonunda ölüm vardır.*⁵³⁴ Hayatın geçiciliğini ve ölümün kaçınılmazlığını vurgulamak için söylenildiği belirtilmiştir.

*Xweda yek e derî hezar e./Tanrı-Allah tektir, ona ulaşmanın yolları-kapıları çoktur-bindir.*⁵³⁵ Allah’ın tek olduğunu ancak ona ulaşmanın birçok yolu bulunduğunu belirtmek

⁵²⁹ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 297.

⁵³⁰ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 299.

⁵³¹ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 300.

⁵³² Katılımcı 3.

⁵³³ Katılımcı 3.

⁵³⁴ Katılımcı 16.

⁵³⁵ Katılımcı 16.

için söylenilmekle beraber özellikle dinlerin tek olan Tanrı'ya ulaşmanın birer yolu olduğuna dikkat çekmek için söylenildiği belirtilmektedir.

*Însan teyrên bêper in li her derê digerin./İnsan, kanatsız kuşlar gibi her yeri dolaşır.*⁵³⁶ İnsan, yaşamı boyunca sürekli hareket halindedir. Bugün belirli bir coğrafyada bulunan birey, yarın farklı bir yerde olabilmektedir. Görüşülen kaynak kişiye, Mardin'den Viranşehir'e gittiğimiz ifade edildiğinde bu atasözüyle karşılık vererek insanların sürekli hareket halinde olduğuna dikkat çekmek için söylediği anlaşılmaktadır.

*Pirantîyê mêrantî betal kirîye./Çoğunluk, mertliği işlevsiz kılmıştır.*⁵³⁷ Toplum içinde bireysel cesaret ve mertliğin, zamanla çoğunluk karşısında değer kaybettiğini belirtmek için söylenildiği aktarılmıştır.

*Rûniştina bi dê û dotan, cîrantîya xweh û birayan şêrîni./Anne ile kızlarının beraber yaşaması, kız ve erkek kardeşin aynı çatı altında komşu gibi bir arada bulunması hem daha güzel hem de daha huzur vericidir.*⁵³⁸ Aile üyelerinin bir arada bulunmasının ve yakın akrabalık ilişkilerinin, kardeşler arasındaki bağları güçlendirdiğini vurgulamak için söylendiği belirtilmiştir.

*Av ji îmanê ye./Su, imandandır.*⁵³⁹ Suyun, insan hayatındaki önemini ve dinî inançlarla bağlantısını vurgulamak için söylenildiği belirtilmiştir.

*Hewesa mirov, li ser çi hebi ew ê wî ilmî raki./İnsan, ilgi duyduğu alanın bilgisini öğrenir.*⁵⁴⁰ Bu atasözü, insanın kişisel merak ve yönelimlerinin öğrenme süreçlerini şekillendirdiğini belirtmek için söylenilmektedir. Yezidi kadın dengbeji olan Eda Mahdo ile gerçekleştirilen görüşmede, kendi torununun yirmi yıla yakın bir süreyle kendisine sazla eşlik ettiğini ancak torununun merakı olmadığından dolayı tecrübesinden çok şey öğrenmediğine dikkat çekmek için bu atasözüyle yaşanan duruma sitem ettiğine tanıklık edilmiştir.

*Însanên mezin çûk, yên çûk mezin bûne./Büyük insanlar küçüldü, küçük olanlar büyüdü.*⁵⁴¹ Bu atasözü, insanların zaman içindeki dönüşümüne işaret etmek söylenildiği

⁵³⁶ Katılımcı 3.

⁵³⁷ Katılımcı 20.

⁵³⁸ Katılımcı 3.

⁵³⁹ Katılımcı 1.

⁵⁴⁰ Katılımcı 3.

⁵⁴¹ Katılımcı 3.

ifade edilmiştir. Özellikle eskiden güçlü ve etkili olan kişilerin zamanla etkisini kaybederek önemsiz görülen kişilerin önemli konumlara gelmesine dikkat çekmek için söylenir.

*Em Êzîdî, însanên xerîb dost in./Biz Êzîdiler, yabancı insanlara dostuz.*⁵⁴² Burç Köyü'nde görüşme sağlanan kaynak kişi, Êzîdî toplumunun misafirperverliğini ve yabancılara karşı dostane yaklaşımına dikkat çekmek için bu sözün söylendiğini belirtmiştir.

*Kalbûn û pîrbûn çepel i, ker û kûçikan pê likelikel i./Yaşlılık ve olgunluk zahmetlidir; eşek ve köpekler onu hafife alır-alay eder*⁵⁴³ olarak ifade edilse de tam olarak bu anlamı vermemektedir. Çünkü eşek ve köpekler telaffuzu, mecazi bir şekilde kullanılmıştır. Burada asıl kastedilen şeyin yaşlılığın verdiği zorluklar karşısında gençliğin o zorluğu anlamayıp gülerek alaya aldığını belirtmek için söylenmektedir.

*Dinya milkê xwedê yi û ji tu kesî re namîni./Dünya, Tanrı'nın mülküdür ve kimseye kalmayacaktır.*⁵⁴⁴ Dünyanın geçiciliğini ve hiç kimseye kalmayacağını belirtmek amacıyla söylenmektedir.

*Bira kes dilê xwe bi dinyayê xweş neki, di sonê de em ê bimirin û meraqa dinyayê ew ê di dilê me da bimîni./Kimse gönlünü dünyaya fazla kapturmasın; çünkü sonunda öleceğiz ve dünyanın merakı gönlümüzde kalacaktır.*⁵⁴⁵ İnsanın dünyaya aşırı bağlanmaması gerektiğini ve hayatın geçici olduğuna dikkat çekmek amacıyla bu atasözü söylenmektedir.

*Binya demê şîrê xav xwarîye./Dünyanın temeli kaynamamış süt içmiştir.*⁵⁴⁶ Bu atasözünde, mecazlı ifadeler kullanılarak toplumsal kuşak farklılığına dikkat çekmek istenmiştir. Eskiden insanların, gelenek ve göreneklerine göre hareket ettiklerini ancak günümüzde yeni kuşak tarafından bu ilkelerin pek göz önünde bulundurulmadığını belirtmek için bu atasözü söylenmektedir.

*Însanê mezin ziyaret i, mala malmezin tê de tune bi, Ew mal xêr û bereket tê de tune yi./Yaşlı insanlar, ziyaretgahlar gibidir; onların olmadığı evde hayır ve bereket bulunmaz.*⁵⁴⁷ Bu atasözünde mecazlı ifadeler kullanılarak, bilge kişiler olarak kabul edilen yaşlıların evin huzurunu ve bereketini artırdığı ve evin manevi yapısı üzerinde olumlu etkiler bıraktığını belirtmek amacıyla söylendiği aktarılmıştır.

⁵⁴² Katılımcı 4.

⁵⁴³ Katılımcı 3.

⁵⁴⁴ Katılımcı 3.

⁵⁴⁵ Katılımcı 3.

⁵⁴⁶ Katılımcı 3.

⁵⁴⁷ Katılımcı 3.

*Go baran barî erdî teri/Dediler ki yağmur yağınca toprak ıslanır. Sibe yi yek kalikal i li berxa xwe digeri/Sabahleyin, biri feryatlar içerisinde kuzusunu aramaktadır. Çara her tiştî heyi e'mrê çûyî venageri/Her şeyin bir çaresi vardır ancak geçen ömür bir daha geri gelmemektedir.*⁵⁴⁸ Bu sözler; mecazi bir anlatımla hayatın doğal döngüsünü, zamanın geri gelmediğini ve insanın yaşadığı kayıpları aktarmaktadır. İnsanın, kaybettiği şeylerin özlemiyle arayış içinde olduğu ve hayatta pek çok şeyin bir çözümünün olabileceğini ancak geçen zamanın geri getirilemeyeceğini vurgulamak için söylenmektedir.

*Xatiren dê û bava /Anne ve babanın değerini, Bigrin bi ronahîya her du çava /İki gözünüzün nuru ile bilin, Bira dê û baw ji we nekin gazinc û lava /Anne ve babalar sizden şikâyet edip yakınmasın.*⁵⁴⁹ Anne ve babanın değerini iki gözünüzün nuru ile bilin; anne ve babanız sizden şikâyet edip yakınmasın şeklinde ifade edilen bu söz, onların kıymetinin bilinmesi, saygı duyulması ve kötü davranılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

*Ji xeraba başî û ji başa xerabî nayê./Kötüden iyilik, iyiden de kötülük doğmaz-gelmez.*⁵⁵⁰ Kötü düşünceli insanlardan, iyi niyetli davranışların gelmeyeceği gibi iyi düşünceli insanlardan da kötü eylemlerin olmayacağını belirtmek için söylenmektedir.

*Mirovê esîl derbas dike/Asil insan hoşgörüyle karşılar, mirovê aciz gîlîyan dike/Aciz insan şikâyet eder, mirovê erzan bêbextiyan dike/Değersiz insan iftira atar, mirovê rast sebir dike/Dürüst insan sabreder.*⁵⁵¹ Bu atasözünde, insanların karşılaştıkları zorluklara verdikleri tepkilerin onların kişiliklerinin bir yansıması olduğu ve her bireyin bu zorluklarla kendi kişilik özelliklerine göre baş ettiğini belirtmek amacıyla söylendiği aktarılmıştır.

*Hesinê sar û alavên rizîyayî rast nabin./Soğuk demir ve çürümüş-paslanmış aletler düzelmez.*⁵⁵² Bu söz, bazı durumların artık değiştirilemeyeceğini ve düzelemeyeceğini ifade etmek için söylenmektedir. Bir şeyin doğası bozulduğunda, eski haline dönmesinin güçlüğüne vurgulamak amacıyla söylendiği anlaşılmaktadır.

Viranşehir Yezidilerinin aktardığı atasözleri, Yezidi toplumunun dinî değerleri ile sosyo-kültürel mirasından izler taşımaktadır. İçerik açısından atasözlerine bakıldığında, toplumun ortak deneyimlerini yansıtan ahlaki ve sosyal konulara değinmekte olduğu

⁵⁴⁸ Katılımcı 3.

⁵⁴⁹ Katılımcı 3.

⁵⁵⁰ Katılımcı 14.

⁵⁵¹ Katılımcı 2.

⁵⁵² Katılımcı 2.

görülmektedir. İletilmek istenilen mesaj ise bazen mecazi bazen de doğrudan bir biçimde dinleyene aktarılmaktadır.

4.2.3. Stran/Kilam-Şarkı

Stran kavramı, Kürtçe’de “şarkı söylemek” anlamına gelen “stirîn” kelimesinden türetilmiş ve ritimle beraber sanatsal beğenin ön plana çıkmasıyla icra edilen sözler olarak tanımlanmaktadır. Stran denilince sadece şarkılar değil, aynı zamanda destansı anlatıları içeren kilam, dinî-mistik temaları içeren lawje, ağıt gibi acıklı temaları işleyen zêmar vb. türlerden de bahsedilmektedir.⁵⁵³ Melodili şiirler, stran ile eş anlamda kullanılmaktadır. Stran ve lirik şiir aynı kategoride sınıflandırılmaktadır.⁵⁵⁴ Ayrıca “kilam” kullanımına göre bazı bağlamlarda eril(mêr) veya dişil(jin) olarak sınıflandırılabilir. Özellikle “kilam” stran-şarkı anlamında kullanıldığında, cinsiyetinin dişil bir yapı kazandığı belirtilmektedir. Yapılan araştırmalarda kilamların büyük bir kısmının, kadınlar tarafından oluşturulduğu belirtilmektedir.⁵⁵⁵ Kilamların birçok türü bulunduğu için saha çalışmasında elde edilen verilere göre kilamên şîne/zêmar, lawje ve kilamên dilikan türlerine yer verilecektir.

Burç Köyü’nde görüşme yapılan Eda Mahdo, eskiden taziyelerde kendisinin kilamên şîne okuduğunu belirtmiş; ancak günümüzde bu geleneğin pek yaşatılmaması nedeniyle kendisinin de artık okumadığını vurgulamıştır. Eda Mahdo’nun okuduğu kilamın deşifasyonu şu şekildedir:⁵⁵⁶

Mi go ez ê herim cem hostakî (Dedim, bir ustanın yanına gideceğim.)

Ez ê bêm hostayo (Diyeceğim Ey usta)

Tê tabûtekê çê ki ji mal bi xwîyen mala bavê min ê gir ri (Bizim ailenin en önemli ve tanınan bireyine-simasına bir tabut yap)

Tê çê ki ji darê firk i (Sağlam odunlardan yapacaksın-olsun)

Law hostayo tê, tê de çê ki cihe e’bê û kurk i (Ey usta tabutta aba ve kürkün yerini de yap)

Mi go Wêranşara şewitî şîn diki ji dara (Dedim: Yanmış Viranşehir, ağaçlardan yeşil görünüyor)

Min dît serê sibê ji aliyên Bircê revîyan ser hosta û ser necara (Gördüm ki sabahleyin Burç Köyü tarafından usta ve marangoza koşuyorlar)

Mi go hostayo ez di bextê te de mim (Dedim: Ey usta, sana sığıyorum)

⁵⁵³ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 269.

⁵⁵⁴ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 260.

⁵⁵⁵ Ayhan Yıldız, *Hunera Vêgotina Bedew a Devkî û Nivîskî-1* (İstanbul: Lorya 2017), 130.

⁵⁵⁶ "Awazên Veşartî - Eda Mahdo" (Erişim 10.10.2024).

Tê tabûtekê ji mal bi xwîyê mala bave min re çê kî ji rengê hemû dara (Sen, bizim ailenin en tanıdık bireyi için, tüm ağaçların renginden bir tabut yap)

Heyfa min tê bejnê bilind (Acıyorum uzun boylara)

Qirikê dirêj (Uzun boyna-gırtlığa)

Zendê saeta (Saat bileğine)

Qirikê qerewata (Kravat boynuna)

Tiliyên tetîka (Tetik parmaklarına)

Bejnên katlixa (Takım elbise bedenleri)

Bira nebin hêlînên mişkên û maran (Farelerin ve yılanların yuvası olmasın.)

Min di got ez ê mişk û maran temen kim (Dedim: yılanları ve fareleri uyaracağım.)

Win ê tirbê delalan venekin (Sizler, bu güzellerin mezarlarını açmayın.)

Heyfa guliyê mor û bejna bilind (Yazık bu mor örgülü saça ve uzun boya)

*Ji bona Xwedê hûn ê bejnên maqul û axayan xera nekin. (Allah için sizler bu beyefendilerinin ve ağaların bedenlerini bozmayın-parçalamayın.)*⁵⁵⁷

Bu kilam (Kilamên Şînê/Zêmar) örneğine bakıldığında, ailenin en değerli ferdinin ölümü üzerine söylenilmiş bir ağıt olduğu anlaşılmaktadır. Vefat eden kişinin, eşyalarını yerleştirilebileceği ve özenle hazırlanacak bir tabutun isteğiyle başlamaktadır. Ardından, vefat eden kişinin fiziksel özellikleri metaforlarla anlatılmaktadır. Ve son pasajda, farelerin ve yılanların bahsettiği bedenleri çürütmemesi için istekte bulunup betimleyici bir dille yakarışını dile getirmektedir.

Eda Mahdo ile yapılan görüşmede aktarılan, dinî ve mistik temalar içeren Lawje türüne ait örneğin deşifrasyonu şu şekildedir:

Mi go kanîya gundê me li jor i (Dedim bizim köyün çeşmesi yukarıdadır)

Li ser ra qamîşi binyê ri gol i (Üzerinde kamış, altı göldür)

Heçê qedera wan xerab bi (Kaderi kötü olan kimseler)

Bira bi tevr û bêran tirba xwe bi destên xwe bikoli (Kazma ve kürekle kendi elleriyle mezarlarını kazsın)

Bira li me nebarya barana heb girê (Bizim üzerimize iri taneli yağmur yağmasaydı)

Bira xera nekira mêwa tirî û lema kundirê (Üzüm ağacını ve kabak bitkisini bozmasaydı)

Law qedera xerab bi (Kötü kaderin hüküm sürdüğü yerde)

⁵⁵⁷ Katılımcı 3.

*Mirina merya ji jîyîna merya çêtir e. (Kişinin ölümü, yaşamasından daha iyidir.)*⁵⁵⁸

Yukarıdaki lawje türüne bakıldığında, doğa ile insanın kaderi arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. “İri taneli yağmur” metaforuyla felaketin yarattığı yıkıma dikkat çekmektedir. Metnin en dikkat çeken teması ise kötü alın yazısının hüküm sürdüğü bir yerde ölümün yaşamdan daha anlamlı bir kurtuluş olduğu vurgulanmaktadır.

Kilamên dilikan türleri, aşk temalı şiirlerden-şarkılardan oluşmaktadır. Eda Mahdo ile yapılan görüşmede aktarılan ve deşifasyonu yapılan kilamin örneği şu şekildedir:

Dibê, tu geryabû te dinê dî (Der ki: Sen gezdin dünyayı gördün),

Ma te bedew bûna min kara xezala li kê dî (Benim, ceylan gibi güzelliğimi kimde gördün?)

Dibê, min bedew bûna te (Der ki: Senin güzelliğini)

Li welatê Sûrîyê ser kanîya rasileynê li avîyê cenaba li avdana pezê nêr mîn li yekê dî (Suriye ülkesinde, Ras el-Ayn'ın pınarı başında, Cenap suyunda, erkek koyunların sulandığı yerde birinde gördüm)

Gelî bira şa'reki li serê wê bû (Ey kardeş, başında bir örtü vardı.)

Biqasî konê mala bavê te bû (Babanın evinin çadırı kadardı.)

Qelsikê ser pîyê wê wek yorxana mala bavê te bû (Omuzlarının üstü, babanın evinin yorgani gibiydi.)

Bejna wê zirav bû gulîyê wê mor bû (Boyu inceydi, kakülü mordu)

Poz bîçilakî bû xizêmeke zêrîn tê de bû (Burnu hafifçe kalkıktı, altın bir hızması vardı.)

Bi sê şirika xwe berdabû ser qebaxê lêva (Üç bölümlü zinciri dudağının üst kısmına sallanmıştı)

Keçikê got xerabo ez te nakim (Kız dedi ki: Ey kötü olan, ben seni almam.)

Tu şekir bî ez te tahm nakim (Sen, şeker olsan da seni tatmam.)

Tu bi sêbeke sêbê meletî bi (Sen ,Malatya elmalarından bir elma olsan)

Ez heft rîya bi rojî bim (Ben, yedi gün oruçlu olsam)

Ez te ji bêrya xwe dernaxim (Seni, cebimden çıkarmam.)

Pozê kêrê bi te naxim (Bıçağın ucunu, sana değdirmem.)

Ez fîtara xwe bi te venakim (Orucumu, senle açmam.)

Tu bibî Ferhatê Bîrecikê û (Sen Birecik'in Ferhat'ı olsan bile)

Tu li ber derîyê mala bavê min re derbas bi (Babamın evinin kapısından geçsen)

Ez heft rîya cenûbat bim (Ben, yedi gün cenabet olsam)

Ez li ser te rûnanim (Senin üzerine oturmam)

⁵⁵⁸ Katılımcı 3.

Û tasek ava te li xwe nakim (Ve bir tas suyunu, üzerime dökmem)

De here xerabo (Haydi git, ey harap-kötü olan)

Can ezabo (Can azabı)

Mal piro (Varlıklı olan)

Tu qêmişî malê dinyê nabi (Sen, dünya malına kıymazsın)

Taximê sîng û berê min şa nabi (Göğsümün sıcaklığı ve çevresindeki güzellikler sana nasip olmaz.)

Mêrê xerab bi gotin û şîretan çê nabi (Kötü erkek söz ve öğütlerle düzelmez.)

Ez şîretan lê dikim dîn dibe û baqil nabi (Ben ona öğüt veriyorum, deli oluyor ve akıllanmıyor.)

Law dilo (Ey gönül!)

De bes e ez pîr bûmim tu jî pîr bibî (Yeter artık, ben yaşlandım sen de yaşlan.)

Dilo, hey bi sorka keti bi xurîya miro (Ey gönül, keşke kızamık olup uyuzluktan ölseydin)

Ji arvanê sala xelê xerabtiro (Kıtlık yılının unundan daha kötüsün.)

Law ma nîfira li te dikim tu namiro (Ya sana beddua ediyorum, sen ölmüyorsun)

Ez yextîyar im ma tu çi dawê diki dilo (Ben yaşlıyım, sen benden ne istiyorsun ey gönül?)

Tu xwe li qafesa min dixwe fena defa aşîqa (Sen kendini âşıkların-abdalların davulu gibi göğüs kafesime vuruyorsun.)

Tu di wê qefesa min a vala da çima tu naedilî dilo (Sen o boş olan göğüs kafesimde, neden duramıyorsun ey gönül?)

De bes e dilo bes e dilo heya ku tê herî dilo (Yeter artık gönül, yeter gönül, nereye kadar gideceksin gönül?).⁵⁵⁹

Bu kilam, Kürt sözlü kültürüne ait lirik bir anlatı örneğidir. Aşk, reddedilme, yaşlılık ve içsel çatışma temalarını işlemektedir. Güzelliğiyle hayran kaldığı bir kıza karşılıksız aşk besleyen, sevgilinin kesin ve sert reddiyle yüzleşmekte olan bir olayı anlatmaktadır. Şiirde yer alan coğrafi mekânlar ve oruç-iftar gibi dini motifler, yaşanan olaya derinlik katmaktadır. Aynı zamanda yaşlılıkla birlikte gelen duygusal yorgunluk ve gençlikteki aşk özlemi, güçlü ve duygusal bir dille aktarılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Eda Mahdo'nun bir süre Suriye'nin Rasılâyın kasabasında yaşadıktan sonra Viranşehir'e geri gelmesi, farklı coğrafyalardan edindiği tecrübelerin kilam ve stranlarına yansıttığı gözlemlenmektedir. Folklor açısından bu kilama bakıldığında, söylenen ve icra edilen kilam ve stranların, oluştuğu coğrafyanın kültürel unsurlarını taşıdığı görülmektedir.

⁵⁵⁹ Katılımcı 3.

4.2.4. Dengbêj-Dengbêjî-Sözlü Anlatıcılar

Dengbêj kavramı, Kürtçe’de deng “ses”, bêj ise “söyle” anlamına gelen sözcüklerin birleşiminden türemektedir. Okur-yazar olmasalar da güçlü hafızalarıyla dikkat çeken dengbêjler, Kürt sözlü geleneğinde önemli bir rol üstlenmektedir. Dengbêjler; halkın kültürünü, ahlaki değerlerini, gelenek-göreneklerini, yaşam biçimlerini ve bununla birlikte toplumda yaşanmış tarihi olayları, sevinçleri, acıları ritmik bir akış ve kendine özgü bir tarzla çoğunlukla enstrüman olmadan sesiyle gelecek nesillere taşımaktadır.⁵⁶⁰ Dengbêj, tarihin sesini sözlü anlatım aracılığıyla yaşatmaktadır. Dengbêjlik şarkıları genel olarak aşk, kahramanlık ve ağıt temalarını içermektedir.⁵⁶¹ Kürt toplumunun sözlü aktarıcıları olan dengbêjler, geçimlerini sağlayabilmek için maddi durumu iyi olan mir ve beylerin yanında kalmaktalardı. ⁵⁶² Dolayısıyla dengbêjler, Kürt halkının sosyo-kültürel mirasını şifahi bir şekilde sonraki kuşaklara aktaran kişilerdir.

Geçmişten günümüze kadar pek çok nedenlerle farklı coğrafyalara dağılmak zorunda kalmış Yezidi toplumunda da dengbêjlik geleneği sözlü kültürün taşıyıcı bir unsuru olmuştur. Yezidi Kürt dengbêjler ile Müslüman Kürt dengbêjler dinî konular dışında sosyo-kültürel hayat ve tarihi olaylar açısından benzer temaları işlemiştir. Sûsika Simo, Aslika Qadir, Şeroyê Biro ve Bavê Salih, Yezidi toplumunun dengbêjlik geleneğini sürdürmüş ve bu geleneğin en ön plana çıkan isimleri olmuştur. Günümüzde Viranşehir’de Yezidi kadın dengbêj olarak tanınan Eda Mahdo, sözlü Kürt kültürüne özgü dengbêjlik geleneğini yaşatmaya devam etmektedir. Yapılan saha çalışmasında, özellikle kendi yöresinde geçen Derweşê Evdî destanına dair stranlar-kilamlar söylediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Bavê Fexrîya ve Delalê Mila gibi diğer pek çok stranları-kilamları da seslendirdiğini ifade etmiştir.

Eda Mahdo’nun Derweşê Evdî destanına ait seslendirdiği dengbeji şu şekildedir:

Delal delal delal delal delal (Yiğidim, yiğidim, yiğidim, yiğidim, yiğidim)

Ronya çavê min delal (Gözümün nurusun, yiğidim)

Hêl û quwweta pê baskê min delal (Kolum-kanadımın gücü, kuvvetisin sen yiğidim)

Lê anê bi şev dibêjim delal (Ah anne, geceleri ‘yiğidim’ diye inlerim)

⁵⁶⁰ Bahattin Keleş, "Dengbêjliğin Tarihi Süreç İçerisinde Ortaya Çıkışı ve Değişimi", *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*, ed. İbrahim Baz vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019), 385-386

⁵⁶¹ Seyda Goyan, "Dengbêj û Dengbêjî", *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*, ed. İbrahim Baz vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019), 295.

⁵⁶² Çağdaş Ertaş, "Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Dengbêjlik", *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*, ed. İbrahim Baz vd. (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019), 251.

Bi ro dibêjim delal (Gündüzleri de aynı söz dilimde, ‘‘yiğidim’’)

Lê anê rebenê rokê min têr negot delal (Ama ah anne, garibim... Hiç doya doya ‘‘yiğidim’’ diyemedim)

Hey lo lo delal (Hey lo lo, yiğidim)

Anê Dewrêş tişteki ji te nabê (Anne, bu Derveş sana bir şey söylemiyor)

Bira koneki mezini li ser bist û çar sitûna bê (Yirmi dört direkli büyük bir otağ kursun)

Li ber vî konî boşekî deva, kerîyakî mîha bê (Bu otağın önünde bir deve sürüsü ve yanında koyun sürüleri olsun)

Ez ê konê dewrêşê Evdî vegirim (Ben Dewrêşê Evdî'nin otağını kuracağım).⁵⁶³

Şeklinde devam etmektedir. İçeriğin oldukça uzun olmasından dolayı, metnin tamamına dipnotta belirtilen erişim adresinden ulaşılması daha uygun görülmüştür. Eda Mahdo'nun dengbêji olarak seslendirdiği Derwêşê Evdî de alışılmış anlatımların dışında özgün bir yorum yapılmıştır. Genellikle anlatılarda Derwêş, Edulê'ye âşık olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bu varyantta Edulê'nin Derwêş'e olan derin aşkı üzerine anlatı başlamaktadır. Derwêşê Evdî deşifreyonuna bakıldığında, anlatı içerisinde geçen çok sayıda yer ismi ve metaforun kullanımı, bu eserin halk anlatı geleneğine ait, tipik bir folklor ürünü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Her bölgenin dengbeji, anlattığı hikâyeyi kendi yaşadığı coğrafyanın kültürüyle yoğurarak; sembolik anlamlar ve coğrafi aidiyet unsurlarını sanatının içine ustalıkla işleyerek dinleyicilere aktarmaktadır.

4.2.5. Destan

Mitolojik unsurları ve halk hikayelerini içeren destanlar, sözlü kültür geleneği içinde yer alan bir halk anlatısı türüdür. Destanlar, toplumların tarihsel ve kültürel ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış anlatılardır. Bir halkın yaşadığı olayları, duyguları ve düşünceleri dile getirir.⁵⁶⁴ Bu bağlamda destanlar; savaş, kahramanlık, göç, felaket ve olağanüstü olaylar gibi halkın yaşamında derin etkiler bırakan temalar etrafında şekillenen ve bu olayları bir sonraki kuşağa aktaran önemli bir sözlü edebiyat türüdür.⁵⁶⁵ Destanlar, toplumun kimliğini, kolektif hafızasını ve kültürel değerlerini sözlü anlatım yoluyla aktararak geçmişin mirasını yaşatır.

Kürt sözlü edebiyatı, oldukça köklü ve zengin bir geçmişe sahiptir. Bu sözlü gelenek, tarihsel olarak İslamiyet öncesi döneme kadar uzanır. Bu nedenle Kürt halk destanları, genel

⁵⁶³ "Eda Mado Derwese Evdi" (Erişim 13.05.2025).

⁵⁶⁴ Keskin, *Folklor û Edebîyata Gelêrî*, 177.

⁵⁶⁵ Yıldız, *Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî-1*, 192.

olarak İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. İslamiyet öncesi döneme ait destanlara “Rüstemê Zal ve Şah Kuşin destanları”, İslamiyet sonrası döneme ait destanlara ise “Şerê Kela Dimdimê, Ker û Kulik, Derwêşê Evdî ve Kosê Usiv” gibi destanlar örnek verilir.⁵⁶⁶ Derwêşê Evdî Destanı, Kürt sözlü edebiyatının önemli eserlerinden biri olup, pek çok sanatçı tarafından stran-şarkı formunda seslendirilmiştir. Bu destan hem Yezidi hem de Müslüman Kürtler arasında yaygın olarak anlatılır ve farklı coğrafyalarda çeşitli sanatçılar tarafından seslendirilmiştir. Ayrıca destan da kahramanlık ve aşk teması ön plana çıkmaktadır. Bu durum Derwêşê Evdî’nin hem bireysel bir sevdâ hikâyesi hem de toplumsal bir direniş anlatısı olarak yorumlanmasına yol açmıştır.

Derwêşê Evdî’ destanı, Viranşehir’de bulunan Edşane Tepesi(Girê Edşanê) etrafında yaşanmıştır. Derwêşê Evdî’nin Viranşehir’de yaşamış olması, destanın coğrafi ve kültürel bağlamını güçlendirmiştir. Yapılan saha çalışmasında, bu sözlü anlatının Yezidi toplumunun hafızasında nasıl korunduğunu ve nesilden nesile nasıl aktarıldığını ortaya çıkarmak önemli görülmüştür. Bu çalışmalar, Kürt sözlü edebiyatının belgelenmesi ve kültürel mirasın korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Görüşülen kaynak kişi, Viranşehir Oğlakçı Köyü’nde yaşayan Yezidilerin kendilerini Derwêşê Evdî’ nin torunları olarak ifade ettiklerini belirtmektedir. Viranşehir’de gerçekleştirilen görüşmede kaynak kişi, Derwêşê Evdî destanı hakkında aktardığı anlatı şu şekildedir:

Derwêşê Evdî, Yezidi cesur bir gençtir. Şengal ile Viranşehir arasında defalarca gidip gelmiş, özellikle Mir Temir Paşa ve ailesiyle yakın ilişkiler kurmuştur. Araplar tarafından Mir Temir Paşa’ya yönelik pek çok saldırıda, Derwêş ve babası Evdî, onun safında yer alarak savaşmışlardır. Derwêş’ten önce, Milhim’in oğlu Evdî, Edûle’nin halası olan Rahime’ye gönlünü kaptırmış ve ona âşık olmuştur. Mir Temir Paşa Evdî’ye, düşmana karşı kendilerine yardım etmesi şartıyla Rahime ile evlenmesine izin vereceğini söylemiştir. Ancak savaş kazanıldıktan sonra Paşa, “Sen Êzîdisin, bu yüzden sana kız vermeyeceğim,” diyerek sözünden dönmüştür. Bu duruma çok öfkelenen Evdî, Şengal’e göç etmiştir. Bir gün, çamaşır yıkayan kadınlar arasında yer alan Ayşe adlı bir kadının yaklaşan bir domuzu çamaşır dövme tahtasıyla öldürdüğünü gören Evdî, bu cesareten çok etkilenmiş ve kendi kendine, “Bu kadın yürekli, onunla evlensem yiğit bir çocuk doğurur,” demiştir. Daha sonra Ayşe ile evlenmiş ve bu evlilikten Derwêş ile Sadun dünyaya gelmiştir.

Yıllar sonra, Mir Temir Paşa kendisine yönelik bir saldırı olacağı haberini aldığı anda, çevredeki birçok aşirete haber göndererek destek istemiştir. Paşa, çadırının altında toplanan aşiret reislerine, “Bu saldırıyı kim püskürtürse, onu kızım Edûle ile evlendireceğim” demiştir. Edûle ise, babasının çadırında toplanan bu kalabalığın arasında yedi gün yedi gece elinde kahve fincanıyla dolaşmıştır. Ancak orada bulunanların hiçbirisi fincanı alıp kahveyi içmeye cesaret edememiştir. Mir Temir Paşa, Milhim’in oğlu Evdî’nin kendisine yardım edeceğini düşünerek ona haber göndermiştir. Evdî, bu haberi alır almaz destek vermek istememiş, bu yüzden gelen haberi oğlu Derwêş’ten gizlemeye çalışmıştır.

⁵⁶⁶ Yıldız, Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî-1, 198.

Ancak Derwêş mesajdan haberdar olmuş ve durumu öğrenmiştir. Derwêş, babasına Mir Temir Paşa'nın yardımına koşacağını söylediğinde, babası ona paşa ailesinin zamanında kendisini kandırdığını, şimdi aynı şekilde onu da kandırabileceklerini söyleyerek gitmemesi konusunda onu uyarmıştır.

Evdî, geçmişte Rahime'ye duyduğu aşkı Derwêş'e anlatmış ve Mir Temir Paşa tarafından nasıl kandırıldığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Derwêş, "Sen zamanında Rahime için nasıl savaştıysan, ben de şimdi Edûle için savaşacağım," diyerek kararlılığını ortaya koymuştur. Ayrıca, babasının Urfa'da Rahime'nin mezarı başında nasıl gözyaşı döktüğünü hatırlatıp, bu savaşa gitmekten vazgeçmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Milhim'in oğlu Evdî, oğulları Derwêş ve Sadun'la birlikte Mir Temir Paşa'nın yardımına yetişmek üzere Viranşehir'e doğru yola çıkmıştır. Mir Temir Paşa, onların geleceğini öğrenince çadırının altında toplananlara, "Milhim'in oğlu Evdî, Derwêş ve Sadun geldiğinde onlara hürmet göstermeyin, ön sıralardaki yerlerinizi vermeyin," diye tembihlemiştir.

Bir süre sonra Evdî ve oğulları Viranşehir'e ulaşarak Paşa'nın yanına varmıştır. Bu sırada Edûle, bir hafta boyunca elinde kahve fincanı taşıdığı tepsisiyle çadırın altındaki kalabalığın arasında dolaşmış, ancak kimse savaşıma cesaret edemediği için fincandaki kahveyi içememiştir. Derwêş'in geldiği gün, Edûle yine elinde tepsile fincanı dolaştırırken, Yezidî genci Derwêş fincanı alıp içmiş ve gönüllü olarak düşmana karşı savaşıma hazır olduğunu Mir Temir Paşa'ya bildirmiştir. Derwêş ve kardeşi Sadun'un yanı sıra orada bulunan on kişiyle birlikte, Viranşehir'de "Girê Edşanê" olarak bilinen bölgeye doğru savaşmak üzere atlarına binerek yola koyulmuşlardır. Günler boyunca, tepenin çevresinde her beş saatte bir dinlenmek üzere düşmana karşı savaşmışlardır.

Savaş şiddetlendikçe, verdikleri kayıplar da artmaya başlamıştır. Bunu gören Sadun, düşmanın çok güçlü olduğunu, bu savaşı kazanamayacaklarını fark ederek Derwêş'i uyarmıştır. Ayrıca, Derwêş'in aşkı uğruna oradaki herkesi ölüme sürüklediğini söylemiştir. Ancak Derwêş, savaşımdan vazgeçmeyeceğini açıkça dile getirerek emir-komutanın kendisinde olduğunu ve hiç kimsenin savaş alanını terk etmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Savaşın şiddeti artınca Sadun hayatını kaybetmiş, Derwêş de kardeşinin cenazesini atının üzerine yerleştirerek Viranşehir'e geri göndermiştir. Bu olayın ardından, düşman tarafında yer alıp Arap olan Efer, adında biri Derwêş'e seslenerek onun genç ve cesur biri olduğunu, kendisini öldürmek istemediğini söylemiş; artık savaşımdan vazgeçip geri dönmesini istemiştir. Ancak Derwêş, bu teklifleri reddetmiş ve savaşa kararlılıkla devam etmiştir. Düşman, Derwêş'in savaştan vazgeçmeyeceğini anlayınca bir plan yapmıştır. Derwêş'i ve atı Hetban'ı, yerin köstebek delikleriyle dolu olduğu bir bölgeye çekerek, atın bu deliklere ayağının takılıp düşmesiyle Derwêş'i etkisiz hale getirmeyi planlamışlardır. Planı uygulayan Efer ve arkadaşları, Derwêş'i o alana sürükleyip atın düşmesini sağlamış ve bu sırada Derwêş yaralanmıştır.

Efer, yaralı haldeki Derwêş'in yanına gelerek kendisinden son olarak ne istediğini sormuştur. Derwêş ise, Efer'den kendisini Girê Edşanê'nin zirvesine çıkarmasını, yüzündeki kanı silmesini ve sırtını bir taşa dayamasını istemiştir. Ardından da bir gün Edûle'nin oraya gelip kendisini ziyaret edeceğini bildiğini söylemiştir.⁵⁶⁷

Sonuç olarak Derwêş Evdî destanı, farklı anlatıcılara ve coğrafyalara göre destanın detayları değişmekle birlikte genel olarak ana tema değişmemektedir. Girê Edşanê/Edşanê Tepesi, Viranşehir Karatepe Köyü'nde bulunmaktadır. Yezidi toplumu ve destandan

⁵⁶⁷ Katılımcı 4.

haberdar olan Kürt halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Ancak köyde, Derwêşê Evdî anısına tepe üzerinde herhangi bir yapı ya da anıt inşa edilmemiştir.

SONUÇ

“Din, Kùltür ve Tarih açısından Viranşehir’de Yezidilik” adlı bu çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde, araştırma konusunu destekleyen kavramsal çerçeve ile Yezidiliğin tarihsel arka planına ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise din ve kùltürle ilgili konular, saha çalışması ve literatür verilerine dayanarak ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, tarihsel, dinî ve kùltürel yönleriyle kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Yezidiler, yaklaşık 17. ve 18. yüzyıllarda Viranşehir’e yerleştiklerini ifade etmektedirler. Kendilerini ne “sapkın bir mezhep” taraftarı ne de bir tarikatın devamı olarak görmektedirler. Aksine, tek Tanrı’ya inanan ilk topluluklardan biri olduklarını ifade ederek, kendilerini “meleklerin kavmi” olarak tanımlamakta ve inançlarını etno-dinsel bir yapı içinde yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, Yezidiliğin senkretik bir inanç olduğuna inanmamaktalar.

Araştırmada kartopu örneklem yöntemi tercih edildiği için, görüşülen kaynak kişilerin inanç esasları ve ritüeller hakkında büyük ölçüde bilgi sahibi oldukları gözlemlenmiştir. Dua ve diğer ritüellere dair bilgilere ise özellikle yaşlı bireyler ile okuma yazma bilen kişilerin daha çok hâkim olduğu görülmüştür. Viranşehir Yezidi toplumu, günümüzde dinin gerektirdiği birçok ritüeli yerine getirmekte olup, bu uygulamalara çalışmanın ilgili bölümlerinde yer verilmiştir. Ancak “mohr kirin”, sihirli çember ve sancak gezdirme ritüelleri artık uygulanmamaktadır. Son yıllarda Çarşema Sor Bayramı kitlesel şekilde kutlanmakta; zekât, kurban, adak, dua, oruç, hakikat-tarikat farzları ve bisk birîn gibi ritüellere ise büyük ölçüde uyulmaktadır. Özellikle hac ibadetinin sürdürülmesinde, Kuzey Irak’tan Viranşehir’e gelin olarak gelen kadınların önemli bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Viranşehir Yezidileri, diğer inanç ve etnik gruplarla “kirvelik anlayışı” aracılığıyla yakın ilişkiler kurmuş; kendi inanç toplulukları içinde ise “ahiret kardeşliği” anlayışıyla güçlü sosyal bağlar geliştirmiştir. Dinî ve sosyal kast sistemi açısından bakıldığında, Viranşehir’de geçmişte pirlik kastına mensup bireyler de bulunmaktayken, günümüzde yalnızca şeyh ve mürit kastına mensup inanç mensupları yaşamaktadır.

Viranşehir Yezidilerinde nazar, sihir, bereket, uğur ve uğursuzluk, ölüm, hayvanlarla ilgili inançlar, geçiş ritüelleri, misafirlik, ateş ve cinlerle ilgili halk inanışları tespit edilmiştir. İnsanlar, dinî ve kùltürel deneyimlerine dayanarak karşılaştıkları durumlara çözüm üretmiş ve bu doğrultuda halk inanışları geliştirmiştir. Ayrıca, ağaç, taş, türbe ve mezarlık gibi birçok

ziyaret fenomenine de sahip oldukları gözlemlenmiştir. Viranşehir Yezidilerinde halk inanışları ve ziyaret fenomenleri, günümüzde de toplumun ayrılmaz bir parçası olarak sürdürülmektedir. İnanç mensupları, bu ziyaret fenomenlerini belli aralıklarla ziyaret etmekte ve burada kurbanlar kesmektedir. Ayrıca, bu mekanlar yalnızca Yezidler tarafından değil, farklı inanç mensupları tarafından da ziyaret edilmektedir.

Sosyo-kültürel hayatın faaliyetleri incelendiğinde, din ve kültürün yaşamın birçok yönünü şekillendiren önemli unsurlar olduğu görülmüştür. Günümüz koşullarına uyum sağlamak amacıyla, özellikle evlilik ve taziye merasimleri başta olmak üzere bazı uygulamalarda kolaylaştırmalar yapılmıştır. Bazı yasaklarda farklı uygulamalar ortaya çıkmış; bazı ritüellerde değişimler yaşanmış, din dersine katılım ve eğitim hayatına devam etme süreçlerinde de değişimler gözlemlenmiştir. Saç, sakal ve bıyık uzatma geleneğinin de sürdürülmediği gözlemlenmiştir. Ayrıca, Yezidilikte tapınak anlayışının bulunmaması nedeniyle, inanç mensuplarının bir araya gelerek dinî ve sosyal konuları paylaştıkları Mala Êzîdîyan yapılarının önemli bir işlev üstlendiği tespit edilmiştir. Öte yandan, dernekleşme faaliyetlerinin Yezidi toplumunun dışa açılması ve tanıtılmasında etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Sözlü kültür aracılığıyla günümüze kadar ulaşan Yezidilik inancında hem dinî hem de kültürel unsurların korunması büyük önem taşımaktadır. Viranşehir Yezidi toplumunda kavil, dua, beyit, stran, kilam, gotinên pêşîyan ve destan gibi sözlü kültür unsurları bulunmaktadır. Ancak bu sözlü unsurların, günümüzde yalnızca az sayıda inanç mensubunun hafızasında yaşatıldığı tespit edilmiştir. Bu kültürel miras, küreselleşmenin etkisiyle yok olma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu sözlü kültür öğeleri derlenip analiz edilerek hem Yezidilik inancı hem de Kürt kültürüne ait bu unsurların, folklor ve dinler tarihi gibi disiplinlerin katkısıyla korunması sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Viranşehir Belediyesi. "Viranşehir Belediyesi". Erişim 2.06.2024. <https://www.viransehir.bel.tr/Viransehir-13/CografiYapi-19/>
- "Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi ". Erişim 4.06.2024. <https://www.investsanliurfa.com/sanliurfa/viransehir--418>
- "Awazên Veşartî - Eda Mahdo". Erişim 10.10.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=-Va1VECVBs0&t=1348s>
- "Eda Mado Derwese Evdi". Erişim 13.05.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=O4fMpEcZteg>
- "Yezidilik ve Yezidiler". Erişim 18.06.2024. https://www.academia.edu/4941499/YEZ%C4%B0D%C4%B0L%C4%B0K_VE_YEZ%C4%B0D%C4%B0LER%22%20
- Acıpayamlı, Orhan. *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet Ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
- Aça, Mustafa. *Halk Bilimi El Kitabı*. ed. Mustafa Aça, Konya: Kömen Yayınları 2016.
- Açıkyıldız Şengül, Birgül. "Êzîdîler". *Kürt Tarihi* 15 (2014), 6-9.
- Açıkyıldız Şengül, Birgül. *Bir Toplumun, Kültürün ve Dinin Tarihi*. İstanbul: Alfa, 2015.
- Akyüz, Niyazi -Çapcıoğlu, İhsan (ed.). *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Arık, Durmuş -Eroğlu, Ahmet Hikmet (ed.). *Halk İnanışları El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Artun, Erman. *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Yayınları, 7. Basım, 2011.
- Banu Yalkut, Sabiha. *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*. İstanbul: Metis Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Bayrak, Mehmet. *Acılı Coğrafyanın Kederli Çocukları Êzîdîler*. Ankara: Özge Yayınevi, 2015.
- Baysal, Nurcan. *Ezidiler: 73.Ferman Katliam ve Kurtuluş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Bayyığit, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Bilge, Mahmut. *Yezidiler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*. Ankara: Kalan Yayınları, 2002.
- Boyik, Eskerê. *Êzdî û Baweriya Wan*. Van: Sitav Yayınları, 2021.
- Boyik, Eskerê. *Ezîdiyatî Mîrzike Zaza Fermanen Reş*. Deutschland: Dengê Êzîdiyan, 1999.
- Bozan, Metin. *Şeyh'Adi Bin Musafir Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidi İnancındaki Yeri*. İstanbul: Nûbihar, 2012.
- Bulut, Faik. *Ortadoğu'nun Solan Renkleri Bedeviler Çerkesler Nusayriler Dürziler Yezidiler*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2002.
- Demirci, Kürşat. *Antik İnançların İzinde Mezopotamya'da Mitler ve Ritüeller*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2024.

- Deniz, Şeyma. *Sosyokültürel ve Dini Boyutlarıyla Midyat Yezidileri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Eagleton, Terry *Kültür*. çev. Berrak Göçer. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2019.
- Empson, R.H.W. *Melek Tavus Dini Yezidilik*. çev. Cumhur Atay. İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2023.
- Erdentuğ, Nermin. *Sosyal Adet Ve Gelenekler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Ertaş, Çağdaş. "Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak Dengbêjlik". *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*. ed. İbrahim Baz vd. 249-260. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019.
- eş- Şehristani, Muhammed Bin Abdülkerim. *Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- Evdal, Emînê. *Bawermendîyên Kurdên Êzdî*. Ankara: Lîs Yayınları, 2020.
- G. Kenny, Michael -Smillie, Kirsten. *Antropolojiye Giriş*. çev. Soner Torlak. Ankara: Dipnot Yayınları 2017.
- Gimb, Kirshenblatt. "Folklorun Krizi". çev. Mehmet Emin Dede. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4*. 66-109. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2014.
- Goyan, Seyda. "Dengbêj û Dengbêjî". *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*. ed. İbrahim Baz vd. 295-305. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Gökçen, Amed. *Ezidiler Kara Kitap Kara Talih*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Guest, John S. . *Meleke Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde Yezidilerin Tarihi*. çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta, 2007.
- Günaydın, Ünvar. *Din Sosyolojisi* İstanbul İnsan Yayınları, 11. Basım, 2012.
- Gündüz, Şinasi. *Dünya Dinleri* ed. Şinasi Gündüz, İstanbul: Milet Nihal Yayınları 7. Basım, 2023.
- Güngör, Nevin. *Kültür, Eğitim, Dil üzerine görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1991.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1979.
- Han, Şeref. *Şerefname*. çev. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 2000.
- Haviland, A.William vd. *Kültürel Antropoloji*. sad. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- İbrahimoğlu, Yunus. *Midyat-İdil Yezidiliği Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2023.
- İdikurt, Hasan. *Geçmişten Günümüze Viranşehir*. Mersin: Barış Ofset Matbaacılık, 1995.
- Kahraman, Ahmet *Mukayeseli Dinler Tarihi* İstanbul: İfav Yayınları, 15. Basım, 2021.
- Kaplan, Yaşar. *Günümüz Yezidiliği*. Ankara: Nübihar, 2023.
- İsmail Karagöz. "Din". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. mlf.Karagöz, İsmail 122. Ankara: DİB Yayınları, 2017.

- Kardam, Ahmet. *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları* Ankara: Dipnot Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Keleş, Bahattin. "Dengbêjliğin Tarihi Süreç İçerisinde Ortaya Çıkışı ve Değişimi". *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*. ed. İbrahim Baz vd. 383-395. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Keskin, Necat. *Folklor û Edebîyata Gelêrî*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2019.
- Korkmaz, Esat. *Ezidiler (Melek Tavus'un Talihsiz Halkı Kırmızı Ezid'in Kuzuları)*. İstanbul Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015.
- Köhler, Wilhelm. *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis Ve Halkı*. çev. Haydar Işık. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989.
- Köktürk, Milay. *Kültür Felsefesine Giriş*. Ankara: Hece Yayınları 2015.
- Kreyenbroek, Philip G. *Ezidilik, Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*. çev. Amed Gökçen-Damla Tanla. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kreyenbroek, Philip G.-Reşow, Xelil Cındi. *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar* çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta, 2011.
- Krohn, Julius-Krohn, Kaarle. *Halk Bilimi Yöntemi*. çev. Günsel İçöz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Kurt, Ali Osman-Aykıt, Dursun Ali. *Dinler Tarihi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara Berikan Yayınevi, 12 Basım, 2021.
- Layard, Austen Henry. "Ninova Kalıntıları". *Zafer Avşar (çev.)*, İstanbul: Avesta Yayınları (2003),
- Lescot, Roger. *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Avesta, 2014.
- Oğuz, Esin Sultan. "Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı". *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2011), 123-139.
- Okçu, Davut. *İslamdan Ayrılan Cereyanlar Yezidilik ve Yezidiler*. Van: Birleşik, 1. Basım, 1993.
- Omerxalî, Xanna. *Êzdiyatî* İstanbul: Avesta 1. Basım, 2007.
- Özbudun, Sibel-Uysal, Gülfem. *50 Soruda Antropoloji* İstanbul: 7 Renk Basım Yayım ve Filmcilik, 3. Basım, 2015.
- Özkan, Fatih. "Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki ". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2016), 299-304.
- Pertev, Ramazan. *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2018.
- Petikainen, Juha. "Efsanenin Yapısı ve Fonksiyonu". çev. İsmail Görkem. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*. 190-223. Ankara Milli Folklor Yayınları, 2003.
- Schultz, Emily A. -Lavenda, Robert H. . *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar* çev. Dilek İşler - Onur Hayırlı. Ankara Doğu Batı Yayınları, 2018.
- Sever, Erol. *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*. İstanbul: Berfin Yayınları, 5. Basım, 2018.

- Sezen, Yümni. *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Smith, Philip-Riley, Alexander *Kültürel Kurama Giriş*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Suvari, Çakır Ceyhan. *Etnodinsel Bir İnanç Olarak Ezidilik*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2. Basım, 2019.
- Talas, Mustafa-Çatlı Özen, Gökçen (ed.). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.
- Tarduş, İbrahim. *İngiliz Seyyahların Gözüyle Ondokuzuncu Yüzyılda Kürtler*. İstanbul: Avesta, 2022.
- Taşgın, Ahmet. *Türkiye Yezidiler Bibliyografyası*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Teymur Paşa, Ahmet. "Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu. çev". *Eyüp Tanrıverdi*. İstanbul: Ataç Yayınları (2008),
- Tezcan, Mahmut. *Kültürel Antropoloji*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Torî. *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2000.
- Tunç, İsmet. *Antropoloji ve Din*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Tunç, İsmet-Eraslan, Abdulvasıf (ed.). *Teoloji ve Antropoloji Perspektifinden Din ve Kültür İlişkisi 1*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Turan, Ahmet. *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*. Ankara: Hitabevi Yayınları, 2015.
- Ülger, Ali Haydar. *Çemberin Dışındaki Kürtler Êzîdiler*. Ankara: Ürün Yayınları, 2016.
- Ünalın, Şükrü. *Dil ve Kültür* Ankara: Eskiyei Yayınları, 5. Basım, 2012.
- Veyis Örnek, Sedat. *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.
- Wulf, Christoph. *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. çev. Özgür Dünya Sarısoy. Ankara: Dipnot Yayınları, 2009.
- Yalnızoğlu, Tuğrul. *Asur'un Kadim Sabii Dininden Günümüze Ezidiler ve Mandeenerler*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2015.
- Yaşar, Tanıl. *Çemberin İçindeki İnanış Yezidilik*. İstanbul: Nokta Kitap, 2008.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Basım, 2011.
- Yıldırım, Kadri. "Fetvalar, Fermanlar ve Katliamlar Kısacasında Êzîdiler". *Kürt Tarihi* 15 (2014), 50-59.
- Yıldırım, M. Sait. *Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler*. İstanbul: Aram Yayınevi, 4. Basım, 2014.
- Yıldız, Ayhan. *Hunera Vegotina Bedew a Devkî û Nivîskî-1*. İstanbul: Lorya 2017.
- Yılmaz, Hüseyin. *Dinler Tarihinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayıncılık 2017.

EKLER

Ek. 1: Kaynak Kişiler

Katılımcı Kodu	Adı-Soyadı	Yaşı	İkamet Adresi	Meslek Bilgisi	Eğitim Durumu	Medeni Hali	Dinî Kasti
K.K.1.	İ. E.	66	Dinçkök Köyü	Din Adamı	Yok	Evli	Şeyh
K.K.2.	H. U.	65	Viranşehir	Din Adamı	Yok	Evli	Şeyh
K.K.3.	Eda Mahdo	90	Burç Köyü	Dengbêj	Yok	Evli	Mürît
K.K.4.	Y. B.	48	Burç Köyü	İşletme	Lisans	Evli	Mürît
K.K.5.	X. X.	72	Burç Köyü	Ev Hanımı	Yok	Evli	Mürît
K.K.6.	Aziz Özçelik	60	Alanlı Köyü	Çiftçi	İlkokul	Evli	- (Kırv e)
K.K.7.	A. A.	52	Burç Köyü	Ev Hanımı	İlkokul	Evli	Mürît
K.K.8.	X. K.	48	Burç Köyü	Ev Hanımı	Yok	Evli	Şeyh
K.K.9.	G. A.	23	Burç Köyü	Ev Hanımı	Yok	Evli	Mürît
K.K.10.	İ. A.	77	Burç Köyü	Serbest Meslek	Yok	Evli	Mürît
K.K.11.	B. K.	58	Burç Köyü	Çiftçi	Yok	Evli	Şeyh
K.K.12.	T. A.	35	Burç Köyü	Avukat	Lisans	Evli	Mürît
K.K.13.	N. B.	58	Dirgen Köyü	Dernek Başkanı	Yok	Evli	Mürît
K.K.14.	S. O.	49	Dirgen Köyü	Avukat	Lisans	Evli	Mürît
K.K.15.	İ. G.	46	Dirgen Köyü	Serbest Meslek	Yok	Evli	Şeyh
K.K.16.	N. T.	45	Viranşehir	Girişimci	Y. Lisans	Bekar	Şeyh
K.K.17.	Belirtmek istemeyen	Belirtmek istemedi	Oğlakçı Köyü	Belirtilmedi	Belirtilmedi	Belirtilmedi	Mürît
K.K.18.	E. A.	43	Burç Köyü	Muhtar	İlkokul	Evli	Mürît
K.K.19.	W. A.	71	Burç Köyü	Ev Hanımı	Yok	Evli	Mürît
K.K.20.	Z. S.	68	Viranşehir	Serbest Meslek	Yok	Evli	Mürît

Ek. 2: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

1. Yezidiliğin (Ezidiliğin) kökeni ve Yezidilik (Ezidilik) isminin anlamı hakkında bilgi verebilir misiniz?
2. Şeyh Adi b. Musafir kimdir ve Yezidilikteki (Ezidilikteki) önemi nedir?
3. Yezidilikte (Ezidilikte) Tanrı anlayışı var mıdır?
4. Yezidilikteki (Ezidilikteki) Melek inancı ve Melek Tavus hakkında bilgi verebilir misiniz?
5. Yezidilikteki (Ezidilikteki) kirvelik anlayışı ve sünnetin önemi hakkında bilgi verebilir misiniz?
6. Yezidilikte (Ezidilikte) kelime-i şهادet var mıdır?
7. Yezidilikte (Ezidilikte) peygamberlik inancı var mıdır? Yezidilerin (Ezidilerin) diğer dinlerdeki peygamberlere bakışı hakkında bilgi verebilir misiniz?
8. Yezidiliğin (Ezidiliğin) Kutsal metinleri olan Mushaf-ı Reş ve Kitabı Cilve'nin içeriği hakkında bilgi verebilir misiniz?
9. Yezidilikteki (Ezidilikteki) ahiret inancı, tenasüh ve hülul anlayışı hakkında bilgi verebilir misiniz?
10. Yezidilikteki (Ezidilikteki) farzlar nelerdir?
11. Yezidilikteki (Ezidilikteki) Namaz, Oruç, Hac, Zekât ve Fitre gibi ibadetler hakkında bilgi verebilir misiniz?
12. İrtidat yani dinden çıkma durumu hakkında bilgi verebilir misiniz?
13. Yezidilikte (Ezidilikte) ne tür özel dualar bulunur?
14. Yezidilikte (Ezidilikte) var olan bayramlar ve özel günler hakkında bilgi verebilir misiniz?
15. Yezidilikte (Ezidilikte) Cennet ve cehennem var mıdır?
16. Yezidilikteki (Ezidilikteki) Vaftiz / Mohr Kirin ve Bisk Birîn hakkında bilgi verebilir misiniz?
17. Yezidilikteki (Ezidilikteki) Ahiret Kardeşliğinin / Brayê - Xuşka Axiretê önemi nedir?
18. Yezidilikte (Ezidilikte) abdest var mıdır? Varsa İbadetlerden önce abdest almak zorunlu mudur?
19. Yezidilikte (Ezidilikte) var olan halka / çember olayı nedir?
20. Yezidilikte (Ezidilikte) var olan Saç, sakal ve bıyık uzatma geleneği hakkında bilgi verebilir misiniz?

21. Yezidilikte (Ezidilikte) var olan dini-sosyal kast sistemi hakkında bilgi verebilir misiniz?
22. Yezidilikte (Ezidilikte) yenilmesi yasak olan hayvanlar ve sebzeler nelerdir?
23. Yezidilikte (Ezidilikte) söylenilmesi, yapılması, kullanılması ve giyilmesi yasak olan şeyler nelerdir?
24. Cenaze ve taziye adabı hakkında bilgi verebilir misiniz?
25. Düğün ve nikah töreni hakkında bilgi verebilir misiniz?
26. Yezidi (Ezidi) aile yapısı ve Yezidi (Ezidi) ailesinde gündelik hayat, aile içi ilişkiler hakkında bilgi verebilir misiniz?
27. Yezidilikte (Ezidilikte) kadının konumu hakkında bilgi verebilir misiniz?
28. Yezidilikte (Ezidilikte) evlilik, evlilik tipi, evlilik yaşı hakkında bilgi verebilir misiniz?
29. Yezidilikte (Ezidilikte) kız isteme, söz kesme usulü, nişan töreni ve çeyiz adeti hakkında bilgi verebilir misiniz?
30. Yezidilikte (Ezidilikte) boşanma, dulluk, yeniden evlilik ve kız kaçırma olayı gibi konular dini açıdan nasıl karşılanır? Bu konular, hakkında bilgi verebilir misiniz?
31. Yezidilikte (Ezidilikte) miras paylaşımı nasıl yapılmaktadır?
32. Yezidilikte (Ezidilikte) yeni doğan çocuğa ad verme ve saç kesme uygulamaları hakkında bilgi verebilir misiniz?
33. Yezidilikteki (Ezidilikteki) giyim-kuşam ve yemek kültürü hakkında bilgi verebilir misiniz?
34. Yezidilikteki (Ezidilikteki) komşuluk ve akrabalık ilişkileri hakkında bilgi verebilir misiniz?
35. Yezidilerin (Ezidilerin) Müslümanlarla ve diğer dini topluluklarla münasebetleri nasıldır?
36. Yezidilerin (Ezidilerin) Türkiye 'den göç etme nedenleri nelerdir? Hangi ülkelere göç yapılmaktadır? Göç edilen ülkelerde ibadetlerinizi sürdürebiliyor musunuz?
37. Kutsal mekân ziyaretlerini (tapınak, türbe, mezarlık) ne sıklıkla yapmaktasınız?
38. Halk İnançları (sihir, büyü, nazar, uğur getiren şeyler, kötülüğü andıran şeyler, kutsallık atfedilen hayvan, bitki, rüya vb.) kültürünüzde var mıdır? Varsa günümüzde devam eden Halk İnançları nelerdir?
39. Halk Hekimliği (şifacı, ocakçı vs.) geleneği ve tedavi yöntemleri kültürünüzde var mıdır? Varsa hakkında bilgi verebilir misiniz?

40. Sözlü kültürün bir unsuru olan ve Viranşehir Yezidilerinin (Ezidilerinin) konu olduğu Derwêşê Evdî destanı hakkında bilgi verebilir misiniz?
41. Viranşehir Yezidilerinin (Ezidilerinin) konu olduğu ve sözlü kültürün unsuru olan şarkı/stran, türkü/kilam ve halk ozanlığı/dengbejiler hakkında bilgi verebilir misiniz?
42. Viranşehir Yezidilerinin (Ezidilerinin) sözlü kültüründe bulunan Qawil, Atasözü/Gotinên Peşîyan ve Ağıt/Lawîj örnekleri hakkında bilgi verebilir misiniz?
43. Yezidilikte (Ezidilikte) var olan Dövmе/Deq, Tavus Kuşu, Sancak, Güneş, Yılan ve Yıldız gibi bazı sembol ve motiflerin önemini açıklayabilir misiniz? Ev ve duvarlara çizilen sembol ve motiflerin çizilme amacı hakkında bilgi verebilir misiniz?
44. Gençlerin dini inanç ve ritüellerini koruyup, devam ettirebilmesi için ne tür önlemler alıyorsunuz?
45. Viranşehir Yezidilerinin (Ezidilerinin) kadın halk kahramanı olan Ezîze Begê hakkında bilgi verebilir misiniz?

Ek. 3: Çalışma Alanı ile İlgili Görseller

Görsel 1: Dengbêj Eda Mahdo -Burç Köyü (Foto: A. Özçelik)

Görsel 2: Dengbêj Eda Mahdo ile Burç Köyü'nde gerçekleştirilen görüşmeden (Foto: A. Özçelik)

Görsel 3: Viranşehir Ezidi Derneği logosu (Foto: A. Özçelik)

Görsel 4: Viranşehir'in Burç Köyü'nde defnedilen cenaze merasiminden (Foto: A. Özçelik)

Görsel 5: Viranşehir'in Burç Köyü'nde defnedilen cenaze merasiminden (Foto: A. Özçelik)

Görsel 6: Viranşehir'in Burç Köyü'nde yeni inşa edilen Mala Êzîdîyan (Foto: A.Özçelik)

Görsel 7: Viranşehir'in Aşağışölenli Köyü'nde Şeyh Fate adına yeni inşa edilen Mala Âzîdîyan (Foto: A. Özçelik)

Görsel 8: Viranşehir'in Burç Köyü'nde düzenlenen düğün merasiminden (Foto: A. Özçelik)

Görsel 9: Viranşehir'in Ezidi Derneğinde bulunan tavus kuşu tablosu (Foto: A. Özçelik)

Görsel 10: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan ve şifalı olduğuna inanılan delikli taş (Foto: A. Özçelik)

Görsel 11: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan ve şifalı olduğuna inanılan bir başka delikli taş (Foto: A. Özçelik)

Görsel 12: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bir evin duvarına çizilen Karayılan figürü (Foto: A. Özçelik)

Görsel 13: Viranşehir'in Burç Köyü'nde yeni inşa edilen Mala Êzîdîyan'ın duvarına çizilen tavus kuşu figürü (Foto: A. Özçelik)

Görsel 14: Viranşehir'in Burç Köyü'nde görüşülen kaynak kişinin beslediği tavus kuşları (Foto: A. Özçelik)

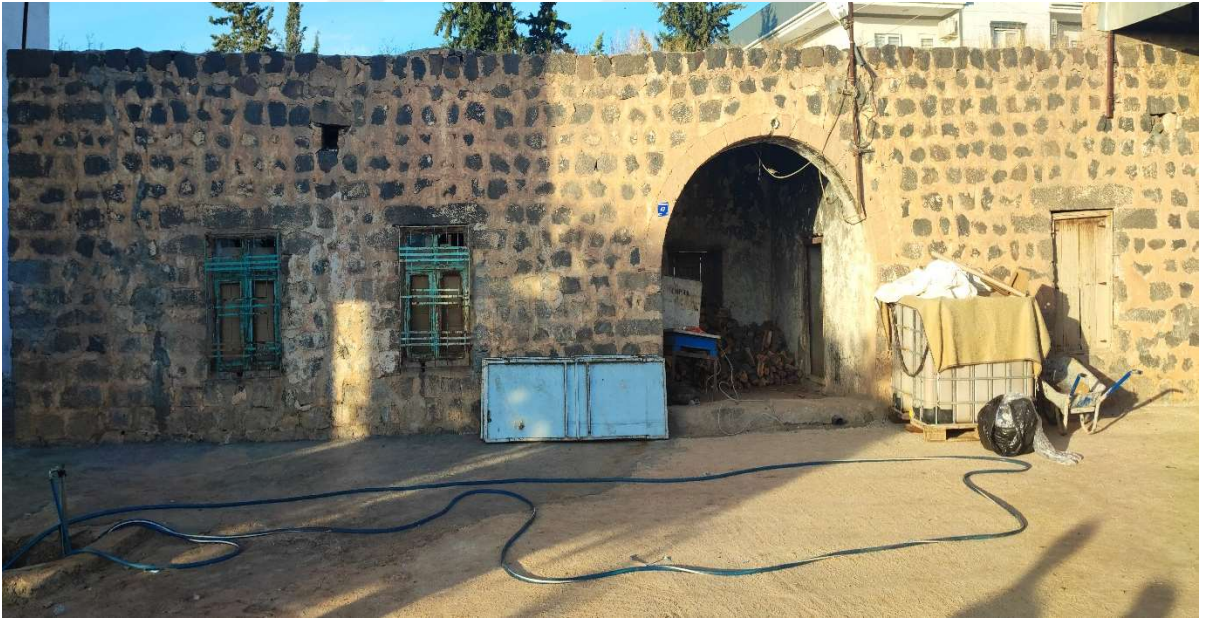
Görsel 15: Viranşehir'in Burç Köyü'nde görüşülen kaynak kişinin beslediği tavus kuşları
(Foto: A. Özçelik)

Görsel 16: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bahçenin kapısına çizilen tavus kuşu figürü
(Foto: A. Özçelik)

Görsel 17: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan haç motifli taşlar (Foto: A. Özçelik)

Görsel 18: Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan Ermenilere ait olduğu düşünülen taş ev (Foto: A. Özçelik)

Görsel 19: Viranşehir'in Burç Köyü'nde yaşayan İsmet Avanaş'ın saçından yapılan ve cinlere karşı şifalı olduğuna inanılan muska (Foto: A. Özçelik)

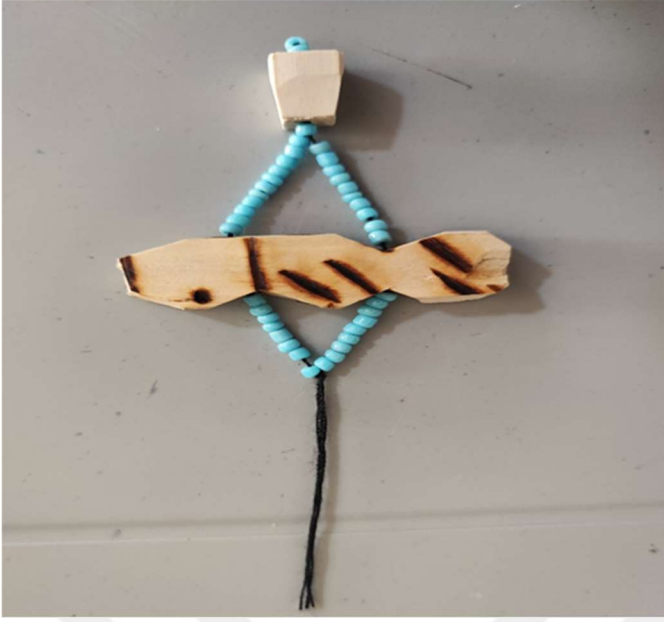
Görsel 20: Viranşehir'in Burç Köyü yakınlarında bulunan ağaç fenomeni/ Dara Dirikê (Foto: A. Özçelik)

Görsel 21: Viranşehir'e bağlı Dirgen Köyü'nün mezarlığı (Foto: A. Özçelik)

Görsel 22: Nazara karşı koruyucu olduğuna inanılan Laleş motifli nazar boncuğu (Foto: A. Özçelik)

Görsel 23: Nazara karşı koruyucu olduğuna inanılan Darikê Nezerê olarak ifade edilen nazar çubuğu (Foto: A. Özçelik)

Görsel 24: Viranşehir'in Aşağışölenli Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Fate türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 25: Viranşehir'in Aşağışölenli Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Fatê türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 26: Viranşehir'in Dirgen Köyü mezarlığında bulunan Şeyh İbrahim türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 27: Viranşehir'in Dirgen Köyü mezarlığında bulunan Şeyh İbrahim türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 28: Viranşehir'in Dirgen Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Medan türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 29: Viranşehir'in Dirgen Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Medan ailesinin türbeleri (Foto: A. Özçelik)

Görsel 30: Viranşehir'in Dirgen Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Xatê türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 31: Viranşehir'in Aşağışölenli Köyü mezarlığında bulunan Şeyh Temo türbesi (Foto: A. Özçelik)

Görsel 32: 18 Nisan 2024' te Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan Mala Êzîdîyan 'da kutlanılan Çarşema Sor Bayramı (Foto: A. Özçelik)

Görsel 33: 18 Nisan 2024'te Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan Mala Êzîdîyan 'da kutlanılan Çarşema Sor Bayramı (Foto: A. Özçelik)

Görsel 34: 18 Nisan 2024'te, Viranşehir'in Burç Köyü'nde bulunan Mala Êzîdîyan'da kutlanan Çarşema Sor Bayramı kapsamında, Berat Tavafı düzenlendi. (Foto: A. Özçelik)

Görsel 35: 16 Nisan 2025 yılında Şırnak'ın İdil ilçesi Mağara Köy (Kiwex)'de kutlanılan Çarşema Sor Bayramı (Foto: A. Özçelik)

Görsel 36: 16 Nisan 2025 yılında Şırnak'ın İdil ilçesi Mağara Köy (Kiwex)'de kutlanılan Çarşema Sor Bayramı'nda kutsal görülen ziyaret alanından (Foto: A. Özçelik)

Görsel 37: 16 Nisan 2025 yılında Şırnak'ın İdil ilçesi Mağara Köy (Kiwex)'de kutlanılan Çarşema Sor Bayramı'na katılan bir mürit ve Çarşema Sor Bayramı'nda boyanan yumurtalar (Foto: A. Özçelik)

Ek. 4: Çalışma Alanı ile İlgili Detaylı Bilgiler ve Belgeler

Qewlê Seremergê-Ölüm Anının ilahisi

Bu ilahi cenaze törenlerinde sık sık söylenir. Bu ilahi, insanın ana rahmi döneminden, mezar da melekler tarafından sorgulanmasına kadar olan dönemi anlatarak, böylelikle hayat ve ölümün elzem yönlerine yönelik geleneksel Yezidi bakış açısına eşsiz bir iç görü sunar.

1. Rojekê ji rojane (Günlerden bir gün...)
Xelkê 'êrfî zane (Farkında olan bilen insanlar)
Hilûn ji mirinê biden beyane. (Kalkıp ölümü anlatsınlar)
2. Xelkê 'êrfî zane werin (Farkında olan, bilen insanlar hadi gelin)
Li van beyana bifikirin (Bu açıklamaları bir düşünün)
Sitrekê ji mirinê bi xo bigrin. (Ölümün sırrını ortaya çıkarın)
3. Ew sura min dikuje (Bu sır beni öldürür)
Dest û ser û pê û qalib nijî (Ellerimi, başımı, ayaklarımı ve bedenimi yaratmış)
Miskino bin Ademo hilû bijî. (Ey zavallı insan, kalk ve yaşa demiş)
4. Ji bana nizil bû ew sure (Bu gizem yukarıdan geldi)
Nisîbek 'efrandibû bi mire (Benim için bir nasip yarattı.)
Emî di razîne heke hendeke û heke pire. (Çok da olsa az da olsa biz buna razıyız)
5. Behra heq wetinî (Hakikatin okyanusunu yurt edindi)
Neh meha tê sekinî (Orada dokuz ay kaldı)
Ji qudretê mekinî. (Bu, kudretten mümkün oldu.)
6. Ji qudretê kiribû temame (Kudretle tamam oldu)
Çi behreke bi xemame (Ne ışık geçirmez bir okyanus bu)
Ben êqşirê te, ez bûm xulame. (Ben sana köle olur, kul olurum.)
7. Fikrim li wê fikarê (Bu düşünceler üzerinde düşünürüm)
Li mersûmê li firwarê (Zorunlu olarak, emirle)
Min zor ferîqe kiribûn ji wê behre (Okyanustan uzaklaştırdım)
8. Min zor fariqe kiribûn ji makê (Annemden uzaklaştırdım)
Û ezna didam şîbakê Bî rû da çome zîkakê (Açılışa davet edildim dar geçitten ilkin kafamı soktum)
Ez daname ber bedenê makê. (Annemin bedeninin üzerine bırakıldım.)
9. Li min cema dibûn xizim û lêzim û cînara (Ailem, akrabalarım ve komşularım, etrafımda toplandılar)
Babi minêkare ji mîrê mîra (Minnettardır babam Mirin kutsal adamlarına)
Bi şayiya dîwanêd feqîra. (Feqirlerin divanının neşesine)
10. Bi şayiya day û baba (Anne ve babanın sevincine)
Qewal wê distrên def û şîbaba (Qewwaller def ve şîbab çalar)
Îlehiyo te em xinê kirîn û ava. (Yarabbi, sen bizi mutlu ve refah yaptın)
11. Îlehiyo te em çînê kirîn (Yarabbi bizi kutsa)
Ji berî roja em bîmrîn (Öldüğümüz günden önce)
Te bi weledekî nêr em şahî kirîn. (Sen bizi erkek çocukla sevindirdin.)
12. Çi weledekî miskîne (Ne yoksul bir çocuktur)
Danabû linav tabûteke darîne (Bu Tahta tabudun içine konulmuş)
Bi şevê û rojê hijîne û girîne. (Gece gündüz sallanıp ağlar.)
13. Îlehiyo pir kereme (Yarabbi sen cömertsin)
Şîfçeta te hebit li bin Ademe (Ademoğluna şefkatin olsun)

Te em rakirîne ser qedema. (Sen bizi ayaklarımızın üzerine kaldırdın.)

14. Li ser qedema digeriya (Ayaklarımın üzerinden yürüyordum)
Rûh hate dest û pêyam (Elime ayağıma ruh girdi)
Îlehiyo bi te firiyam. (Yarabbi, sana uçtum.)

15. Li ser qedema dibezi (Ayaklarımın üzerinden koşuyorum)
Li sura mîrê xo bilezim (Mirimin gizemi için acele ediyorum)
Pisporê babê xo ezim. (Babamın büyük oğlu benim.)

16. Çi lawekî sermeste (Ne çılgın bir çocuk bu)
Bi sura mîrê xo vediweste (Mirinin gizemi önünde utangaçtır)
Bab maliyek jêra dixweste. (Babası ona bir eş arar.)

17. Çi maleka bi ray û tekbîr (Ne bilge ne dindar bir kadın bu)
Lê di-ewirîn coqetêd feqîr (Onda dindarlığın soyu görünüyor)
Vêra hebû nîşana mir. (Üzerinde Mirin nişanı var.)

18. Vêra hebû nîşana mîr îşallah (Üzerinde Mirin nişanı vardı, inşallah)
Be'dî wan hewlan (Bu çabalardan sonra)
Îlehiyo te em kirîne malxoyêd mala. (Yarabbi sen bizi ev sahibi yaptın)

19. Îlehiyo nema bisebrîn (Yarabbi artık sabırlı olmaya ihtiyacımız yok)
Te bi zêr û mal kirîn (Sen bize verdin altın ve mülk)
Bese bixoy nîşana heta roja em bimirîn. (Öldüğümüz güne kadar alıp vermek bize yeter.)

20. Meke em derwêş (Hadi biz dervişler)
Riya heq bikeyn teftêş (Soruşturalım hakikatin yolunu)
Li ber nav û dîkrê te bibîn hawîş. (Adın ve hatırlanman önünde şaşırdık.)

21. Talan kirin bi carek (Birden talan edildik!)

Ne rasmal ma ne dîndarek (Geriye ne mal kaldı ne dindar insanlar)
Ne li me dipirsit ne birayek ne yarek. (Ne kardeş ne dost sordu halimizi.)

22. Teyrê dewletê firî (Talih kuşu uçuyor)
Te li me hesa kir çirê bi girî (Neden bize karşı öfkeli olmaya başladın?)
Suxûmeta te yar û birêd axiretê nasîn ji me birî. (Senin yüzünden, ahret kardeşleri ve dostları bizle selâmı kestiler.)

23. Suxûmeta te yar û birêd axiretê ji me birî nasî (Senin yüzünden, ahret kardeşleri ve dostları bizle selâmı kestiler.)
Sotîn libin vi kirasî (Bu ruh göçünde yandık)
Hind bi zebûnî hind bi pêxasî. (Hem mütevazı hem de çıplak ayakla.)

24. Bendekî teme yî zebun (Ben senin kulun kölenim)
Te ez dam ji erdeki nebun (Sen beni olmayan topraktan yarattın)
Xer û şer li bin destê te bûn. (İyilik ve kötülük senin elinin altındadır.)

25. Bi te didem xêr û şera (Sana atfederim iyilikle kötülüğü)
Himeta te hebî mirî (Mucizevi gücün benimle olsun)
De'wedarem bi navê te ra. (Senin adına iddia ederim.)

26. Navê tey dikirîn (Hatırladığım şey senin adıdır)
Saf û heybetêd te fikirîn (Senin niteliklerini ve heybetini düşünürüm)
We'de hatiye rojekê em dê mirîn. (Bir gün öleceğimize dair bir anlaşma var.)

27. Rojekî ez nehiş bûm (Bir gün ben kendimde değildim)
Bendeyê melikê 'erş bûm (Arşın padişahının hizmetkârıyım)
Ketime nav nivînê û nexoş bûm. (Yatağa düştüm, hastalandım)

28. Nexoş bûm ketime nav nivîne (Hastalandım, yatağa düştüm)
 Hatine ser min lêzmê xûnê (Yanıma akrabalarım geldi)
 Bi zêr û mal na-ême kirîne. (Altınlarla mallarla bana bir şey satın almadılar.)
29. Neye bi zêre ne bi male (Ne altınla ne mülkle)
 Babî pîremêrî kale (Babam, yaşlı adam)
 Gotê: 'Ezîzê min, ji heft weleda ev welede min wê heye li bale. (Dedi: Azizim yedi çocuğumdan sadece bu çocuğundan haberim var)
30. Ne bi zêre ne bi malê dinê (Ne altınlar ne bu dünya malı)
 Babî pîremêrey kaley finê (Babam, yaşlı adam ölmek üzere)
 Gotê: 'Ezîzê min, ji heft weleda ev welede min wê heye bi tinê. (Dedi: Azizim, yedi çocuğumdan sadece bu çocuğum var.)
31. Bab dibêjit ez çî bikem çî çar kem (Babam dedi: Bunları nasıl düzeltebilirim?)
 Deh peza bi qurban kem (On koyunu kurban edeceğim)
 Serê xo bi şikran kem Banga mine nebî Simayil ku ban kem. (Şükran olarak hayatımı vereceğime söz veririm
 Kurban için, İsmail peygamberi çağırıyorum.)
32. Banga min nebî Simayil (Benim çağırım İsmail peygambere)
 Babî pîremêrî kaley sefile (Babam perişan yaşlı bir adamdır)
 Go: Tirs min saf û heybetêd 'Izrayîle (Dedi: Azrail'in niteliklerinden heybetinden korkarım)
33. 'Izrayîl melikê mewtê (Azrail ölüm meleğidir)
 Li hemû dera li hemû 'erda ew tê (Her yere, her diyara gider)
 Go: Ez hatîme zor bibirim ji hewtê. (Der ki: Ben geldim zorla götüreceğim yedileri)
34. 'Izrayîl melkê mêra (Azrail kutsal adamların meleğidir)
 Yî delq û tancêd feqîra (Feqirlerin elbiselerini ve başlıklarını giyer)
 Go: Îlehiyo te em razandîn wekî êqsira. (Biri dedi: Yarabbi, iksir gibi bizi uyuttun.)
35. 'Izrayîl perî bi kirim Hawirî şara difirim (Azrail'im ben, dost olmayan doğaüstü varlığım)
 Ez nehatîme nobê li kesî bigrim (Kentlerin etrafında uçarım Birilerine göz kulak olmaya gelmedim)
 Ez hatîme bab û pisa jêk bibirim. (Babalar ile oğulları ayırmaya geldim.)
36. 'Izrayîl perî bi keskim (Azrail'im ben, değneği olan doğaüstü varlığım)
 Hawirî şara diçiriskim (Kentlerin etrafında ateş kıvılcımı gibi görünürüm)
 Ez nehatîme nobê li kes kim (Birilerine göz kulak olmaya gelmedim)
 Ez hatîme vî qalibî ji nefis kim. (Ben geldim ki bu bedenden bu nefesi alayım.)
37. Ya me ji wê bû (Hikâyemiz bununla ilgiliydi)
 Rûh ji dest û pêya nijê bû (Ruh el ve ayaklara yabancı oldu)
 Ya me ji wê bû. (Hikâyemiz bununla ilgiliydi)
38. Surê ligel rûhê behs kir (Gizem ruhla tartıştı)
 Xo nerm ji dest û pêya xilas kir (Kendini el ayaktan yumuşakça bıraktı)
 Ewê der sa'et xudanê xo li wêder naskir. (Derhal orada Rabbini tanıdı)
39. Li min digrîn jin û mêre (Benim için ağlıyorlar erkekler kadınlar)
 Hiznek biken şêran şêre (Bırakın ağlayıp üzülünler)
 Eve bû kasa 'enzel jêre. (Ebedi hayatın kâsesi ona verildi)
40. Ez tazî kirim û hiştim (Beni çıplak edip bıraktılar)
 Ser pûşekî danam û şuştim. (Bir çul attılar üzerime, yıkadılar beni)
 Ez bi ava germ birıştin. (Kaynar suyla beni haşladılar.)
41. Kivinê min dipîve (Kefenimi ölçtüler)
 Qerqere dû bust û nîve (Göz bağı iki buçuk karış)
 Miskino bin Ademo hilû bipîve. (Ey zavallı âdemoğlu hadi ölç!)

42. Kivinê min hijde gaze (Kefenim on sekiz gaz)
Danabû ser cinaze (Cenazenin üzerine koydular)
Dê li min digrîn wêlî û biraze. (Dostlar ve akrabalar benim için ağlıyorlar)
43. Kerem ken du dara bînin (Lütfedip iki ağaç getirin)
Werisekî tê werînin (Bir iple birbirine iyice bağlayın)
Cinazê min ser deynin. (Cenazemi üzerine koyun.)
44. Ew bû dara leylûn sedre (Bunlar (?) ın ağaçlarıdır)
Hilgirtibû yar û bira (Dostlar ve kardeşler bunu kaldırdılar)
Min ji mala mezin xwestibû xatire. (Büyük eve eyvallah gidiyorum dedim)
45. Kirime der ji mala mezin (Büyük evden alıp götürüldüm)
Kiçik û mezin li pê min dibezin (Gençler ve ihtiyarlar arkamdan koşular)
Zênara li xilmeta xerîba çî bi-lezin. (İşe bak yabancılara hizmet etmekte ne hızlıdır)
46. Birime aliyê goristanî (Beni mezarlığa götürdüler)
Li ser axa tirbê danî (Mezarın toprağına yatırdılar beni)
Hind wê digrîn bo vî ciwanî (Bazıları ağlıyordu bu gence)
Axir ji rûwê dinê dibû fanî. (Yeryüzünden kaybolmuş gitmiş olana)
47. Dema dikolin tirbe (Kazdıklarında mezarı)
Ji şerq heta bi xerbe (Doğudan batıya doğru)
Kes nema venexwaribû ji ew şerbe. (Bu şaraptan içmeyen kimse kalmadı)
48. Tirba min tamam kir (Mezarımı tamamladılar)
Serê min di nav kir (Başımı onun içine koydular)
Min li mala qedîm silav kir. (Kadim evime selam verdim.)
49. Silaved min li mala qedim (Selamım kadim evime)
Birime nav xelkeki zori zavi hezim (Büyük bir kalabalığın arasına götürüldüm)
Min go: Îlehiyo tuy melikê kerim. (Dedim: Yarabbi, Sen Cömert padişahsın.)
50. Îlehiyo melik el-'erşe (Yarabbi, sen Arşın padişahısın)
Ser singê min radixên ferşe (Göğsümün üzerine taşları koydular)
Her ferşek wekî xerşe. (Her bir taş... gibiydi ?)
51. Heriyê datînin li derze (Üzerimi çamurla kapadılar)
Axê di-înine ser min bi leze (Hızla üzerime toprak attılar)
Du kêla danên. Go: Eve ferze. (İki mezar taşı koydular Dediler ki bu farzdır.)
52. Kerem ken û deng hilinin (Lütfen sesinizi yükseltin)
Terqînê û yasîna li ser min bixwînin (Üzerime bir Yasin okuyun)
Navê Xudê û Tawusî Melek liser min bînin. (Allah'ın ve Tawusi Meleğin adını okuyun)
53. Ew bû kêla serê şedrî (Böylelikle göğsümün üzerine dikildi)
Wê li xelkê nazikî letîfî hedîrî (Ey hazırda olan nazik hoşnut insanlar)
Cayize li xerîba bigrî qedrî. (Yabancılar için biraz ağlamak caizdir.)
54. Kirime xaniyê bê derî (Kapisız bir yere konuldum)
Du hatine ser min wê dixûnin wekî teterî (İki (varlık) bana geldi, tatarlar gibi bağırıyorlardı)
Min îna heft dolabêd aşa li serî. (Öğütücü) taşlar1093 için yedi zıplayıcı benim üzerime konuldu.)
55. Du hatine ser min wê dikene qîr û qale (İki (varlık) bana geldi, çok gürültü yaptılar)
Êkî kere êkî lale (Biri sağır, biri laldı)
Wê ji min dipirsin hal û hewale. (Hayatımı halimi sordular)
56. Tirsa mine ji yê kere (Sağır olandan korktum)
Dimbûsê wî heftî pere (Gürzünün yedi çivisi vardı)
Rojê sê cara tête bi diyarî mire. (Günde üç kez beni görmeye gelir.)

57. Tirsâ min jî yê lalê (Lal olandan korktum)
Heftî batman dimbûs heye li bale (Yetmiş batman bir gürzü vardı)
Ewê li ser rûha min bûye hewale. (Ruhumu soruşturmaya gelenlerden biriydi.)
58. Ko li min dihilinit dimbûsî (Bana gürzünü kaldırdığında)
Wê jê diçin birq û birûsî (Yıldırım ve ışıklar gelirdi ondan)
Ji tirsâ da dil û hinavêd min pêkeve dinûsî. (Korkudan iç organlarım birbirine bağlandı)
59. Gava min diweste (Benim yanımda durduğunda)
Heftî batman dimbûs asin heye li deste (Elinde yetmiş batman gürzüyle)
Ji tirsâ da zimanê min şikeste. (Korkudan dilim tutuldu)
60. Du hatine ser min jî min dipirsî (İki (varlık) bana geldi bana sorular sordu)
Çeqmaqê wan weke kursî (Çakmakları kürsü kadar büyüktü)
Miskino bin Ademo, tu çî insî tu çî cinsî? (Ey zavallı âdemoğlu, nesen, necisin sen?)
61. Bin Ademo, hûn li kûne (Âdemoğlu, neredesin?)
Hero siba radibin şerêd we dinûne (Her sabah kalkar, kötülük üretirsin)
Me çu xêrêd we nedîne. (Senden hiçbir iyilik görmedik.)
62. Bin Ademo, em bi xo xêrîn (Âdemoğlu, doğrusu biz iyiyiz)
Em razdarêd Cebêrîn (Biz kadiri mutlağın güvenilir kullarıyız)
Em xudanêd xêra na-azêrîn (İyi işler yapanlara kötü davranmayız)
63. Du hatine ser min çav di mezin weke tas (İki (varlık) bana geldi, gözleri tas kadar büyüktü)
Tilî di wane weke misas (Parmakları öküz övendirir gibiydi)
Nênûk di wane weke das (Tırnakları tırpan gibiydi)
Min go: Sed xozma wê rûhê ye bê gunehêye bê sûç bê binas. (Dedim: Ne mutlu ki günahsız, suçsuz ve hatasız ruha.)
64. Du hatine ser min çav dimezin weke stêr (İki (varlık) bana geldi, gözleri yıldızlar kadar büyüktü)
Tilî di wane weke bêr (Parmakları bahçıvan beli gibiydi)
Nênûk di wane weke kêr (Tırnakları bıçak gibiydi)
Min go: Sed xozma rûha ehl il-xêr, ne sed xozma rûha 'inkêr. (Dedim: Ne mutlu ki iyi olan ruhlara, ne yazık ki (Allah'ı) inkâr eden ruha.)
65. Du hatine ser min sehte il-sixûn (İki (varlık) bana hemen geldi)
Dî bilindîn sehtek mezin (Uzundular, büyük saat (geldi))
Ji tirsâ dil û hinavêd min têk dilerzin. (İç organlarım korkudan titriyordu)
66. Du hatine ser min, direşin weki feqîr (İki (varlık) bana geldi, Feqirler gibi kara)
Bisk di nermin wekî herîr (Favorileri ipek kadar yumuşaktı)
Vêra hebû nişana Mîr. (Bunda Mir'in işareti vardı.)
67. Gava dihatin û diqedimin (Gelip ilerlediklerinde)
Çêrekê dikelimîn (Sözleri telafuz ettiler)
Bi 'ilmeki di'ilmin. (Çok bilgiliydiler.)
68. Ew bû 'ilmê qatî (Bilgileri kesindi)
Zebênîya ez birime ser pê pîra siratê (Zebaniler beni Sırat köprüsünün ayağına götürdüler)
Ew bû ciyê xudê lê diket şîfatê. (Bilgileri kesindi Allah'ın şefaati ettiği yeri burası.)
69. Ew şîfate ye we ye (Bu şefaati şöyleydi)
Pîra siratê, aliyek behîşte, êk tariye êk dojeje (Sırat köprüsünün bir yanında cennet, diğer yanında karanlık vardı)
Haweke yar û birêd axiretê ser gunehkarêd bira heye. (Diğer bir yanında da cehennem vardı Ahret kardeşleri ve dostlarından, günahkâr kardeşlerine yardım var.)
70. Ew şîfata bi nişane (Bu şefaatin bir işareti var)

Pira siratê, aliyek behište, êk tariye êk dojeve (Sırat köprüsünün bir yanında cennet, diğer yanında karanlık vardı/ Diğer bir yanında da cehennem vardı)
Haweke yar û birêd axireté ser gunehkarêd birane. (Ahret kardeşleri ve dostlarından, günahkâr kardeşlerine yardım var.)
Em di kêmin, Xudêy temame (Biz kusurluyuz, Allah kusursuzdur.)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Abdullah ÖZÇELİK

Uyruğu: T.C.

E-posta:

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
	Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2019
	Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı	Devam ediyor.

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev

YABANCI DİL

Farsça

YAYINLAR